

Ľubica Zubaľová, Kristína Drieniková,
Paula Puškárová

Leges

Ekonomika a obchodná politika rozvojových krajín

student

**Ekonomika a obchodná politika
rozvojových krajín**

Ekonomika a obchodná politika rozvojových krajín

**Eubica Zubaľová,
Kristína Drieniková,
Paula Puškárová**

Leges

Vzor citace:

ZUBAĽOVÁ, L., DRIENIKOVÁ, K., PUŠKÁROVÁ, P. *Ekonomika a obchodná politika rozvojových krajín*. Praha: Leges, 2022. 188 s.

Recenzentky:

doc. Mgr. Elena Kašťáková, PhD.

Dr. Ing. Valéria Zolcerová, PhD.

Autorky:

Ing. Lubica Zubaľová, PhD.

Ing. Kristína Drieniková, PhD.

doc. Ing. Dis. Art. Paula Puškárová, PhD.

Vybrané problémy tejto monografie sú súčasťou vedeckého projektu VEGA č. 1/0777/20 *Čínska hodvábna cesta (Belt and Road Initiative) – príležitosť alebo riziko pre konkurencieschopnosť exportu EÚ a SR?* a VEGA č. 1/812/19 *Spoločenské Tipping Points a udržateľný rast*.

Schválené pedagogickou a edičnou komisiou Ekonomickej univerzity v Bratislave v edičnom programe na rok 2021 ako učebnica.

Vydalo Nakladatelství Leges, s. r. o., Lublaňská 4/61, Praha 2, v roce 2022 jako svou 742. publikaci.

Vydání první

Edice Student

Návrh obálky Michaela Vydrová

Redakce Mgr. Mária Pavláková

Sazba Gradis

Tisk Tiskárna PROTISK, s. r. o., České Budějovice

www.knihyleges.cz

© Lubica Zubaľová, Kristína Drieniková, Paula Puškárová, 2022

ISBN 978-80-7502-605-7

ISBN (e-kniha) 978-80-7502-606-4

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Zubařová, Lubica

Ekonomika a obchodná politika rozvojových krajín / Lubica Zubařová, Kristína Drieniková, Paula Puškárová. – Vydání první. – Praha : Leges, 2022. – 1 online zdroj. – (Student)
Obsahuje bibliografii

ISBN 978-80-7502-606-4 (online ; pdf)

* 330.835 * 330.35 * 339.92 * 339.54 * 314.15:502/504 * 338 * (1-773) * (048.8:082)

– teorie růstu

– ekonomický růst – rozvojové země

– ekonomická integrace – rozvojové země

– obchodní politika – rozvojové země

– environmentální migrace – rozvojové země

– rozvojové země – hospodářské poměry

– kolektivní monografie

330.5+338 – Národní hospodářství a hospodářská politika [4]

OBSAH

Úvod	9
1 Teórie rozvoja	11
1.1 Východiskové prístupy k rozvoju (klasické teórie, keynesiánske prístupy a socialistické teórie)	11
1.2 Teórie modernizácie	14
1.3 Teórie závislosti	16
1.4 Neoliberalizmus	21
1.5 Inštitucionálne teórie, teórie ľudských práv a ostatné teórie	25
2 Všeobecná charakteristika rozvojových krajín a ich rozdelenie	30
2.1 Všeobecná charakteristika rozvojových krajín	31
2.1.1 Nízke príjmy na obyvateľa	32
2.1.2 Vysoké prírastky obyvateľstva	36
2.1.3 Vysoký podiel nezamestnaných, zamestnanosť	38
2.1.4 Závislosť od primárneho sektora	42
2.2 Rozdelenie rozvojových krajín	46
2.3 Najmenej rozvinuté krajiny	48
2.3.1 Vylúčenie z kategórie najmenej rozvinutých krajín	53
2.3.2 Preferencie pre najmenej rozvinuté krajiny v oblasti obchodu	55
2.3.3 Nástroje na podporu obchodu v LDC	60
2.3.4 Dôsledky pandémie ochorenia COVID-19	65
2.4 Prípadová štúdia – závislosť Nigérie od ťažby a exportu ropy ...	67
3 Medzinárodná ekonomická integrácia v rozvojových krajinách	72
3.1 Teoretické východiská ekonomickej integrácie rozvojových krajín	74
3.1.1 Funkcionalizmus	75
3.1.2 Neofunkcionalizmus	78
3.1.3 Realizmus, neorealizmus a ďalšie prístupy	79
3.2 Intraregionálny obchod v rozvojových regiónoch	82
3.3 Integrované tendencie v regióne Latinskej Ameriky a Karibiku ...	86
3.3.1 Latinskoamerické integračné združenie	91
3.3.2 Stredoamerický spoločný trh	93
3.3.3 Andské spoločenstvo	95
3.3.4 Spoločný trh Juhu	97

3.4	Integračné tendencie v africkom regióne	101
3.4.1	<i>Africká kontinentálna dohoda o voľnom obchode</i>	104
3.4.2	<i>Juhoafrické rozvojové spoločenstvo</i>	107
3.5	Integračné tendencie v regióne Ázie	110
3.5.1	<i>Združenie národov juhovýchodnej Ázie</i>	115
3.5.2	<i>Megaregionálne dohody v ázijsko-pacifickom regióne</i>	118
3.5.3	<i>Združenie pre regionálnu spoluprácu v južnej Ázii</i>	123
4	Environmentálna migrácia	126
4.1	Klimatický utečenec alebo klimatický migrant?	126
4.2	Klimatické zmeny a body zlomu	129
4.2.1	<i>Koncept klimatických bodov zlomu</i>	132
4.3	Vzorce environmentálnej migrácie	135
4.4	Faktory environmentálnej migrácie	140
4.4.1	<i>Klimatické procesy a klimatické udalosti</i>	140
4.4.2	<i>Neklimatické faktory: populácia, chudoba a vláda</i>	141
4.5	Environmentálna migrácia: štatistika a predikcia	144
4.5.1	<i>Problém predikcie</i>	146
4.5.2	<i>Obete klimatickej zmeny – „čistí klimatickí migranti“</i>	147
4.6	Environmentálna migrácia: vplyv na rozvoj	150
4.6.1	<i>Vplyv na mestské sídla</i>	151
4.6.2	<i>Vplyv na ekonomiku</i>	152
4.6.3	<i>Vplyv na politickú nestabilitu a konflikty</i>	153
4.6.4	<i>Vplyv na zdravie a dobré životné podmienky migrantov</i> ...	154
4.7	Teoretické prístupy k environmentálnej migrácii	155
4.8	Politiky environmentálnej migrácie	160
4.9	Zdroje dát	162
4.9.1	<i>Zber primárnych dát</i>	162
4.9.2	<i>Zdroje druhotných dát</i>	163
4.9.3	<i>Nedostatky štatistických dát</i>	164
	Zoznam použitej literatúry	167
	Kapitola 1	167
	Kapitola 2	169
	Kapitola 3	173
	Kapitola 4	180

ÚVOD

Téma rozvojových krajín, ich ekonomického napredovania, postavenia vo svetovom hospodárstve a zapojenia do medzinárodného obchodu je stále vysoko aktuálna. Táto rozmanitá skupina štátov, pre ktoré nemáme jednoznačnú a jednotnú definíciu vzhľadom na veľké rozdiely medzi nimi, zaujíma čoraz výraznejšie postavenie v medzinárodných hospodárskych aj politických vzťahoch a ich podiel na medzinárodnom obchode už desaťročia rastie.

Učebnica Ekonomika a obchodná politika rozvojových krajín si nekladie za cieľ obsiahnuť celú problematiku rozvoja tejto skupiny štátov, zaoberá sa vybranými čiastkovými problémami v súlade s problematikou vyučovanou na rovnomennom predmete.

Prvá kapitola poskytuje ucelený prehľad východiskových prístupov k rozvoju z pohľadu klasických teórií, teórií modernizácie, teórií závislosti, neoliberalizmu a inštitucionálnych a ľudskoprávnych teórií.

Druhá kapitola sa snaží o všeobecnú charakteristiku rozvojových krajín, pričom analyzuje ich základné problémy ako nízke príjmy, začarovaný kruh chudoby, vysoké prírastky obyvateľstva, zamestnanosť a nezamestnanosť. V rámci skúmania závislosti krajín od primárneho sektora poukazuje aj na hlavné faktory, ktoré pôsobili na krajiny počas pandémie ochorenia COVID-19 a jej súčasťou je prípadová štúdia, ktorá podnecuje diskusiu na túto tému. Rozvojové krajiny sú v tejto časti delené podľa rôznych parametrov a prístupov medzinárodných organizácií, najmä Svetovej banky a Medzinárodného menového fondu a delí krajiny geograficky, podľa príjmov a diferenciacie rozvoja, pričom hlavný dôraz je kladený na kategóriu najmenej rozvinutých krajín. V rámci tejto skupiny skúma výhody a nástroje, ktoré krajiny môžu využívať, a to najmä z hľadiska podpory zapojenia do medzinárodného obchodu.

Tretia kapitola je venovaná problematike medzinárodnej ekonomickej integrácie, teoretickým východiskám integrácie rozvojových krajín z pohľadu funkcionalizmu, neofuncionalizmu, realizmu, neorealizmu a ďalších teórií. Kapitola popisuje problematiku intraregionálneho obchodu a vyhodnocuje ju podľa kontinentov. Integračné tendencie skúma v rámci jednotlivých geografických regiónov a na príkladoch vybraných integračných zoskupení hodnotí ich súčasný stav a potenciál.

Štvrtá kapitola skúma aktuálnu problematiku environmentálnej migrácie, definuje základné kategórie, predstavuje koncept bodu zlomu a uvádza fakto-

ry, ktoré na migráciu vplyvajú: klimatické aj neklimatické. Približuje vplyv environmentálnej migrácie na rozvoj, politickú stabilitu, zdravie a životné podmienky. Záver kapitoly sa venuje teoretickým prístupom a politikám environmentálnej migrácie.

Kapitoly sú ukončené otázkami a témami na diskusiu a majú podnietiť hlbšie preniknutie do problematiky zo strany čitateľa, prípadne prácu na vyučovaní.

Publikácia je určená čitateľom z akademickej či praktickej sféry zaujímavých sa o problematiku rozvojových krajín, predovšetkým však študentom medzinárodného podnikania.

Publikácia je výstupom riešenia problematiky v rámci projektu VEGA č. 1/812/19 *Spoločenské Tipping Points a udržateľný rast* a VEGA č. 1/0777/20 *Čínska hodvábna cesta (Belt and Road Initiative) – príležitosť alebo riziko pre konkurencieschopnosť exportu EÚ a SR?*

Autorky si touto cestou dovoľujú vyjadriť svoje úprimné poďakovanie recenzentkám doc. Mgr. Elene Kaššákovej, PhD. a Dr. Ing. Valérii Zolcerovej, PhD. za ich cenné pripomienky a rady, ktoré prispeli ku skvalitneniu predkladaného textu.

1 TEÓRIE ROZVOJA

Mnoho teoretikov sa snažilo vysvetliť proces rozvoja – od klasikov cez zástancov zásahov do riadenia štátu, neoklasikov, neoliberalov a prívržencov teórií ľudského rozvoja – všetci hľadali odpovede na otázku, čo je motorom rozvoja, aké podmienky majú byť pre rozvoj splnené a ako veľmi má do riadenia hospodárstva zasahovať štát.

O napredovaní krajín pretrvávali rôzne, dnes už vyvrátené teórie tvrdiace, že vyspelé krajiny sa mohli rozvíjať len vďaka tomu, že presadzovali liberálnu politiku, alebo preto, že ich režimy boli demokratické. Od toho sa vyvíjali aj teórie rozvoja, ktoré tieto myšlienky v menšej alebo väčšej miere presadzovali. Nasledujúca kapitola predstaví vybrané teórie v časovom poradí od obdobia klasikov, avšak predovšetkým tie, ktoré korešpondujú s obsahom predmetu ekonomika a obchodná politika rozvojových štátov.

1.1 Východiskové prístupy k rozvoju (klasické teórie, keynesiánske prístupy a socialistické teórie)

Adam Smith (1723 – 1790), autor teórie absolútnych nákladov, obhajoval nevyhnutnosť voľného trhu s minimom štátnych zásahov, ktoré kritizoval v presvedčení, že vedú k ekonomickým stratám. Smith tvrdil, že všetci sme riadení vlastnými záujmami, sme však aj obdarení empatiou, ktorá vedie k vzájomnej spolupráci, ak je to v našom záujme. Takáto spolupráca vedie k rastu blahobytu. Všetci sme kreatívni a kreativita smeruje k špecializácii, tá sa prezentuje na trhu a vyhráva tá najlepšia (Lanoszka, 2018).

Teória ekonomického rozvoja stojí na nasledujúcich pilieroch: úspory, rozdelenie pracovnej sily a široký rozsah trhu. Mieru ekonomického rastu určuje pracovná sila a jej produktivita. Pracovná sila je rozdelená na časti, ktoré sa špecializujú na určité činnosti, na ktoré sa môžu plne sústrediť, čím sa skracuje čas potrebný na výrobu a rastie efektivita práce. Deľba práce vedie k nutnosti vymieňať si produkty a podporuje rast obchodu, rast medzinárodného obchodu vedie k zvyšovaniu deľby práce. Prílev kapitálu podporuje zvýšenie produkcie z dôvodu neustále rastúcej deľby práce. Investície sú motivované ziskom, ak je však krajina už vyspelá, miera zisku klesá, lebo konkurencia medzi investormi vedie k nárastu miezd, a tým k poklesu výnosov. Je to prirodzený proces, do ktorého netreba zasahovať. Smith zastá-

val koncepciu „neviditeľnej ruky“, t. j. spontánneho trhového poriadku. Vláda by mala len zabezpečiť mier a poriadok. Pre ekonomický rast sú podľa Smitha dôležití (okrem výroby tovarov a akumulácie kapitálu) aj (Lanoszka, 2018):

- *farmári* (produkcia poľnohospodárskych prebytkov na podporu nefarmárskej populácie je dôležitá, avšak priemyselnú produkciu pre rozvoj považoval za významnejšiu. Zefektívnením poľnohospodárstva sa nevyužitá pracovná sila z fariem môže využiť efektívnejšie v priemyselnej výrobe).
- *výrobcovia a obchodníci*, ich motivácia a nasadenie.

Delba práce vedie k akumulácii kapitálu a expanzii trhu, zvyšuje národný príjem aj výdaj, umožňuje vytváranie úspor a ďalšie investovanie, čo vedie k ekonomickému rastu. Rast brzdí nedostatok prírodných zdrojov.

Uznan však, že niektoré sektory by mali byť regulované štátom, napr. regulácia obehu peňazí, zdaňovanie, právo a poriadok. Smithov postoj k vládnym zásahom bol ovplyvnený skutočnosťou, že vlády boli v jeho období skorumpované a prihrávali skôr činnosti monopolov. Bol jedným z prvých ekonómov, ktorí sa zaoberali aj životnou úrovňou bežnej populácie (Letiche, 1960). Smith bol odporcom kolonializmu.

David Ricardo (1772 – 1823) podmieňoval ekonomický rozvoj dostupnosťou úrodnej pôdy. Ak nie je možné získať viac pôdy alebo doviezť lacné potraviny zo zahraničia, krajina čoskoro narazí na limity rozvoja. Rast ekonomiky súvisí s rastom populácie (Narasimhuiu, 1977). Poukazuje na brzdy rozvoja: zlú vládu a neistotu ochrany majetku. Voľný trh vedie k poklesu ponuky potravín a miezd, avšak vzrastú reálne príjmy, zisk a investície do progresívnych odvetví (Letiche, 1960). Čokoľvek, čo odrádza od investovania, bude mať nepriaznivý vplyv na akumuláciu kapitálu a hospodársky rast.

Ricardo považoval zahraničný obchod za prínosný pre krajinu z hľadiska rastu bohatstva a slobodný obchod za nástroj na rast efektívnosti výroby (Baláž a kol., 2019).

Socialistické teórie

Karol Marx (1818 – 1883) liberalizmus odmietal, jeho učenie je opakom liberalizmu, ktorý obhajoval Smith. Veril v zánik kapitalizmu a vznik sociálne spravodlivého systému bez súkromného vlastníctva, v tzv. socializmus.

Marx vo vzťahu ku kolonializmu presadzoval myšlienku, že zavedenie kapitalistických vzťahov medzi kolóniami a materskými krajinami by koló-

niám prospelo. Vtedajší kolonializmus považoval za neudržateľný. Kapitalizmus bol podľa neho progresívny (iné sociálno-ekonomické systémy neboli také dynamické), avšak nestabilný, náchylný na krízy. Privlastňovanie si zisku a vykorisťovanie pracovnej sily považoval za budúci zdroj konfliktu medzi sociálnymi triedami, ktorý povedie k revolúcii, k zvrhnutiu buržoázie, odstráneniu vykorisťovania, zničeniu súčasného systému a k vytvoreniu nového, sociálne spravodlivého (Parthasarathy, 1994). Predpokladal pád kapitalizmu a nastolenie socializmu bez existencie súkromného vlastníctva, kde všetok majetok bude spoločný a každý dostane nie podľa zásluh, ale podľa potrieb. Veril, že revolúcia prebehne najskôr v západných, industrializovaných krajinách.

Marxove myšlienky boli základom pre učenie **Vladimíra Iljiča Lenina** (1870 – 1924) a viedli k Veľkej októbrovej socialistickej revolúcii, ktorá prebehla v cárskom Rusku (1917). Lenin bol odporcom kolonializmu, podľa neho bol brzdou rozvoja a najvyššou formou kapitalizmu, ktorá si robila z rozvojových krajín zásobárne surovín a pracovnej sily.

Lenin tvrdil, že revolúcia môže prebehnúť úspešne v najslabších krajinách, v ktorých ešte nedošlo k prechodu na kapitalizmus. Podarilo sa mu zmobilizovať sily v cárskom Rusku, zvrhnúť vládu cára a nastoliť diktatúru proletariátu. Vznikol nový model uzavretej ekonomiky s centrálnym modelom plánovania, s vysokými tarifami v zahraničnom obchode, s úplnou kontrolou riadenia hospodárstva zo strany štátu, plnou zamestnanosťou a rovnosťstvom (každý dostal podľa potrieb). Lenin veril, že centrálné riadenie hospodárstva zabráni vzniku krízy z nadprodukcie. Predpovedal, že socialisticke myšlienky sa budú šíriť smerom na východ do Ázie – do Číny, ak však bude revolúcia úspešná v Rusku, budú idey socializmu prenikať aj na západ. Socialistická revolúcia bola v Rusku spojená so znárodňovaním a násilným zaberaním pôdy pre nové poľnohospodárske družstvá. V tridsiatych rokoch 19. storočia Stalin dokončil proces rýchlej industrializácie formou znárodňovania (tzv. „big push strategy“), čo malo viesť k ekonomickej sebestačnosti, avšak spôsobilo aj izoláciu od svetových trhov. Zväz sovietskych socialistických republík (ZSSR) rástol výraznými tempami až do 70. rokov, od 80. rokov 20. storočia režim upadal do krízy.

Socialistická revolúcia v Číne bola menej násilná a s menšími obeťami na ľudských životoch (Lane, 2020). Socialistické teórie nasledovali okrem Číny aj niektoré ďalšie rozvojové krajiny, najmä tie, ktoré okúsili kolonializmus (africké krajiny, napr. Mozambik, Angola), Kuba a Venezuela.

Na rozdiel od Adama Smitha presadzoval **John Maynard Keynes** (1883 – 1946) zásahy štátu do riadenia ekonomiky, ktoré by mali viesť k eliminovaniu recesie alebo prudkého rastu hospodárstva. Zásahy presadzované socialistickými teoretikmi odmietal. Počas Veľkej hospodárskej krízy, keď sa ukázala teória neviditeľnej ruky trhu ako nefungujúca, presadzoval monetárne a fiškálne riadenie zo strany štátu, radil zvýšenie verejných výdavkov (až do deficitu) počas krízy, ktoré malo nahradiť slabý dopyt zo strany spotrebiteľov (ten považoval za hlavný problém v čase krízy), verejné zákazky mali zabezpečiť pracovné miesta a zásahy štátu mali viesť k plnej zamestnanosti a cenovej stabilite. Keynes tvrdil, že voľný trh nemá mechanizmy na zabezpečenie zamestnanosti a že vláda by mala problémy trhu riešiť a nie čakať, kým sa vyrovnajú samy (Jahan, Mahmud, Papageorgiou, 2014). Keynesove teoretické názory prevažovali a boli aplikované od druhej svetovej vojny do 70. rokov 20. storočia. Politici sa ku keynesovým myšlienkam vrátili aj počas krízy v roku 2009.

1.2 Teórie modernizácie

Teórie modernizácie vznikali v štyridsiatych rokoch devätnásteho storočia, keď sa ukázalo, že bývalé kolónie, napriek osamostatneniu a prikloneniu sa ku kapitalizmu, nedokázali naštartovať rozvoj. Snažili sa:

- vysvetliť, prečo sa chudobné krajiny nevyvíjajú, pričom kultúrne (náboženstvo, kolektivismus, silné rodinné väzby, patriarchát a pod.) a ekonomické podmienky (nevyvinutá infraštruktúra, nevzdelaná pracovná sila, nedostatok technológií a kapitálu, nestabilita) môžu byť bariérou rozvoja,
- ukázať cestu kapitalistického rozvoja, ktorú umožní ekonomická zmena (kapitalizmus) a zavedenie západných hodnôt a kultúry.

Teórie modernizácie predpokladajú, že tradičné spoločnosti sa vyvíjajú tým, že prijímajú moderné potupy, že rozvoj je evolučný cyklus od tradičnej poľnohospodárskej spoločnosti k tranzitívnej až postupne k modernej industrializovanej. Dôležité sú vnútorné sily a zdroje ekonomického rozvoja (formálne vzdelávanie, vedomosti, technológie, trhová ekonomika, politická infraštruktúra), nie zahraničné zdroje. Modernizácia je proces (Reyes, 2001):

- nezvratný,
- dlhodobý, nie revolučný, ale evolučný proces,

- systematický,
- transformačný, tradičné odvetvia a hodnoty sú nahradené modernými.

Rozvojové krajiny sa majú rozvíjať podľa vzoru USA a západných krajín, ktoré sa považovali za prosperujúce a demokraticky stabilné.

Jedným z predstaviteľov teórií modernizácie bol americký ekonóm **Walt Whitman Rostow** (1916 – 2003). Pôsobil ako poradca v Kennedyho aj Johnsonovej administratíve. Podľa Rostowa (1959) rozvoj prebieha v 5 etapách:

1. *Tradičná spoločnosť*, v ktorej 75 % pracovnej sily pracuje v poľnohospodárstve a väčšina príjmu nad životné minimum je spotrebovaná neproduktívne (cirkev, pohreby, svadby). Centrum politickej moci je v regiónoch v rukách majiteľov pôdy.
2. *Spoločnosť s predpokladmi na „vzlet“, na industrializáciu*, pričom predpokladom je vybudovanie dopravnej infraštruktúry, aby vyťažené suroviny mohli byť prepravené k prístavu a vláda vedela ich ťažbu kontrolovať a riadiť. Druhou podmienkou je revolúcia v poľnohospodárstve, ktorá zvýši produktivitu. Treťou je rast dovozu a to najmä dovozu kapitálových tovarov. Takáto premena je možná len vtedy, ak je akceptovaná širokými vrstvami.
3. *„Vzlet“* v krajine dochádza k rýchlemu rastu v odvetviach, v ktorých prebehla modernizácia. Tradične to bol textilný priemysel, ťažobný priemysel a infraštruktúra. Ročná miera čistých investícií dosahuje 10 %. V takejto spoločnosti definitívne „vífázia“ prívrženci procesu modernizácie.
4. *Cesta k zrelosti* nastáva, keď už spoločnosť zaviedla moderné technológie vo väčšine oblastí, industriálny proces je diferencovaný, nové sektory prevažujú nad tradičnými, mení sa štruktúra a kvalita pracovnej sily a zároveň klesá zamestnanosť v poľnohospodárstve a rastie podiel administratívnych pracovníkov a vzdelanej pracovnej sily. Rastú príjmy a masová spotreba a život sa presúva do miest.
5. *Obdobie masovej spotreby*. Rastú sociálne istoty a blahobyt, a tým aj masová spotreba.

Kritici nesúhlasia s modelom Rostowa, podľa nich (Jacobs, 2020):

- západná cesta nie je jediná správna pre rozvoj,
- nie všetky krajiny musia prejsť všetkými stupňami vývoja,
- nie vždy je nevyhnutná industrializácia miest,
- ázijské tigre kombinovali tradičnú kultúru a industriálny rozvoj,

- teórie dávajú do centra pozornosti export a prílev peňazí zvonku, len minimálne sa uvažuje o domácej iniciatíve, talentoch a vedomostiach,
- rozvojová pomoc je zneužívaná a niektoré rozvojové projekty mali negatívne ekonomické, environmentálne aj sociálne dôsledky (výstavba veľkých priehrad).

Naďalej je však teória modernizácie a rozvoja jednou z najcitovanejších.

1.3 Teórie závislosti

K teóriám závislosti patria napr. teória svetových systémov, historicko-štruktúrna teória, neomarxistické teórie a iné. Reagovali na situáciu, keď ekonomická prosperita v niektorých krajinách bola v kontraste s chudobou v krajinách iných, rástla nerovnosť a sila autoritatívnych vlád.

Vznik teórií závislosti spadá do obdobia po druhej svetovej vojne, keď západné krajiny postupne obnovovali svoje zničené hospodárstvo, svetovými veľmocami boli USA a ZSSR a rozvojové krajiny sa začali osamostatňovať. Európske krajiny, USA aj ZSSR sa snažili v novovznikajúcich štátoch upevniť si politické aj ekonomické postavenie.

Teórie závislosti vychádzajú z existencie (Romuniak, 2017):

- *centra* (bohatého, rozvinutého, finančne silného a s vyspelým vzdelávaním) a
- *periférnych štátov*, slabo rozvinutých, avšak so surovinami, lesmi, rybolovom, poľnohospodárstvom, nízkymi príjmami, zlým školstvom a zdravotníctvom.

V skutočnosti sa krajiny delia do 4 skupín: centrum centra (USA, Veľká Británia), periférie centra – vyspelé a industriálne krajiny (Kanada, Španielsko, Taliansko), centra periférií (India, Brazília – rozvoj v nich ešte stále prebieha) a periférie periférií (ostatné, najmenej rozvinuté krajiny).

Zdroje (najmä suroviny) plynú z periférnych rozvojových štátov do vyspelých, čo vedie k akumulácii bohatstva vo vyspelých krajinách a k pretrvávajúcej chudobe v krajinách rozvojových. Aj priame zahraničné investície, ktoré prúdia do periférnych ekonomík, sú orientované najmä na ťažbu surovín, ktoré sa následne vyvážajú do bohatého centra. Teórie závislosti majú teda 3 hlavné charakteristiky (Romuniak, 2017):

1. Medzinárodný systém pozostáva z dominantných a závislých štátov.
2. Pre ekonomické aktivity dominantných štátov sú kritické externé sily.

3. Vzťahy sú založené na silných historických vzoroch a vývoji (internacionalizácia kapitalizmu), výmena medzi dominantným a závislým štátom posilňuje nerovnosť.

Riešenie vidia v prerušení týchto tokov zo strany rozvojových krajín, v ochrane a podpore vlastných priemyselných odvetví, a to zavádzaním ochranných dovozných taríf, importných kvót a licencií, poskytovaním dotácií a výhodných pôžičiek domácim odvetviám.

Argentínsky ekonóm **Raul Prebisch** (1901 – 1986) tvrdil, že medzinárodná delba práce je výhodná pre západné krajiny a USA, ale krajiny na periférii ako Argentína ich len zásobujú surovinami a potravinami a ich rozvoj stagnuje. Rozvojové krajiny vyvážajú suroviny a dovážajú z vyspelých krajín priemyselné tovary a stávajú sa od týchto dovozoch závislé. Východisko nachádzal v politike sebestačnosti. Kapitalistický voľný trh považoval pre rozvojové krajiny za nevyhovujúci, tie by sa mali stať sebestačné bez závislosti od medzinárodného obchodu. Namiesto vývozu surovín a dovozu priemyselných tovarov by mali nahradiť dovoz domácou výrobou – industrializáciou substituujúcou dovoz – **ISI** – (*Import Substitution Industrialization*). Domáca produkcia mala nahradiť import (Lanoszka, 2018). Prebisch bol odporcom voľného obchodu, avšak akceptoval, že krajina by mala mať rozvojovú stratégiu.

ISI model vychádzal z presvedčenia, že industrializáciu možno dosiahnuť iba rozvojom domácich odvetví, ktoré sú schopné nahradiť dovoz. ISI uplatňovali bývalé kolónie po druhej svetovej vojne, počas ktorej slúžili ako dodávatelia surovín a komponentov pre bojujúce strany, čo viedlo k prudkému nárastu životných nákladov. Ďalším obdobím znovuoživenia ISI boli obdobia poklesu cien surovín a zavádzania protekcionistických opatrení (Adewale, 2017).

ISI model znamenal:

- ochranu domácich odvetví,
- výraznú úlohu štátu v rozvoji, ktorá sa prejavovala napr. znárodnením kľúčových odvetví (energetika),
- zavádzanie colných a iných bariér medzinárodného obchodu, ktoré mali obmedziť dovoz tovarov, ktoré mohli konkurovať domácej produkcii v rozvojovej krajine,
- nepodporovanie zahraničných investícií (okrem nevyhnutných pre rozvoj), preferovaný bol rozvoja vlastnej priemyselnej bázy,

- kontrolu výmenného kurzu – nadhodnotenú menu, ktorá umožňovala lacný dovoz,
- podporu rastu domáceho dopytu zvýšením miezd.

Zobov a kol. (2017) uvádzajú 3 základné metódy substitúcie importu:

1. Rozvoj a modernizácia podobného produktu s využitím najmodernejších poznatkov vedy a techniky umožnia predbehnúť parametre dovážaného produktu. Táto metóda však predpokladá existenciu vlastnej vedy a výskumu a jej uplatnenie je skôr výnimkou.
2. Dovožca na základe znalostí dovážaného a podobných produktov začne produkciu produktu, ktorý by kvalitou a cenou predbehol dovážaný produkt. Podmienkou je možnosť zabezpečenia výrobného zariadenia v relatívne krátkom čase.
3. Náhrada dovozu produktu jeho výrobou na základe zakúpenej licencie je najefektívnejšou metódou a jej úspech potvrdzuje napr. skúsenosť Japonska.

Pri zavádzaní modelu sa v prvej etape krajiny sústredili na výrobu spotrebného tovaru s krátkou dobou spotreby (napr. potraviny), neskôr aj na tovary s dlhšou dobou spotreby (náhradné diely, domáce spotrebiče a pod.). ISI model spočiatku fungoval a viedol k rastu HDP, v Argentíne vzrástol príjem na osobu medzi rokmi 1950 – 1970 dvojnásobne (Lanoszka, 2018), však dlhodobo viedol:

- k rastu inflácie,
- k problémom so zásobovaním,
- k rastu zadlženosti.

A. R. Adewale (2017) poukazuje na strategický význam ISI politiky pri odstraňovaní závislosti rozvojových krajín od dovozu z vyspelých krajín a pre rozvoj ich industrializácie. Obhajuje krátkodobú substitúciu importu a dlhodobú podporu exportu a podľa neho by ISI mali zväziť najmä rozvojové krajiny s menej rozvinutým priemyslom, pričom ak bude dodržaná krátkodobá substitúcia importu, riziko straty konkurencieschopnosti domácich odvetví je zanedbateľné.

Aplikácia ISI modelu v zahraničnoobchodnej politike bola úspešná v Číne, Japonsku a na Taiwane, umožnila týmto krajinám prudký rozvoj; v Latinskej Amerike viedla k poklesu konkurencieschopnosti odvetví, ktoré štát podporoval a z dlhodobého hľadiska viedla k zhoršeniu situácie (Zobov a kol., 2017).

ISI model prevažoval v **Latinskej Amerike** v 70. rokoch, nebol sprevádzaný podporou exportu a priniesol pozitívne výsledky, avšak krátkodobé:

- v rokoch 1950 – 1980 viedlo zavedenie ISI k rastu HDP o 5,5 %,
- HDP na obyvateľa vzrástol o 2,7 %.

Substitúcia importu sa týkala všetkých priemyselných odvetví, nespovedzala ju však razantná industriálna politika a výsledkom bol pokles konkurencieschopnosti a nárast cien, sprevádzaný trojcifernou infláciou (Zobov a kol., 2017).

Brazília uplatňovala ISI za prezidenta Getúlia Vargasa v období rokov 1930 – 1954, ktorý dosiahol pozitívne výsledky v industrializácii krajiny a pokračovala aj za jeho nástupcu Juscelina Kubitcheka (1954 – 1961), ktorý chránil domáci trh clami, daňami a poplatkami a na export poskytoval dotácie. Brazília dosiahla najvyšší hospodársky rast za prezidenta Emília Garastázu Médiciho (1968 – 1973), ktorý znížil podpory na substitúciu dovozu a presmeroval Brazíliu z podpory ľahkého priemyslu na ťažký. Jeho kroky viedli k rastu hospodárstva a získaniu dôvery investorov, ťažil však z inštitucionálnych kapacít vybudovaných počas politiky ISI (Adewale, 2017).

Dlhová kríza v Latinskej Amerike znamenala ústup od ISI modelu.

Ázijské krajiny kombinovali substitúciu dovozu s podporou odvetví pre export, t. j. vytváraním priemyselných zón a podporou priamych zahraničných investícií (PZI). Aplikovali doktrínu tzv. **lietajúcich husí**, ktorá bol založená na dynamických komparatívnych výhodách. Výroba postupne prechádza z rozvinutejších do menej rozvinutých krajín, pričom na čele „krídla husí“ stálo Japonsko¹, nasledovali ho novoindustrializované krajiny prvej vlny, novoindustrializované krajiny druhej vlny, Čína, Vietnam.

Autorom teórie, ktorá pozostáva z nasledujúcich fáz, bol japonský ekonóm Kaname Akamatsu (Ozawa, 2010):

1. *Substitúcia dovozu* povedie k domácej produkcii a následne k exportu.
2. *Štruktúrne zmeny v rozvoji priemyslu*: výrobu jednoduchých produktov nahradí výroba sofistikovanejších, krajiny ako keby postupovali na „rozvojovom rebríku“, využívajúc svoje komparatívne výhody a prechádzajúc z pracovne náročných odvetví ku kapitálovo a vedomostne náročnejším.
3. Rozvojové krajiny sa postupne zoraďujú za vyspelejšie, pričom „napodobňujú“ (na základe ekonomických interakcií) vývoj tej krajiny, ktorá je rozvojovo na vyššej pozícii. Proces rozvoja nie je možný bez vzájom-

¹ Ozawa T. (2010) tvrdí, že prvou husou nikdy nebolo Japonsko, ale USA.

ných ekonomických interakcií medzi rozvojovými a vyspelejšími krajinami. To, že sú krajiny na rôznom stupni vývoja a ich rozvoj je rýchlejší alebo pomalší, vznikajú podmienky pre dynamické komparatívne výhody a krajiny sa navzájom dopĺňajú a ťažia z ekonomického reťazenia.

Ázijské krajiny vytvorili na podporu exportu exportné produkčné zóny, špeciálne ekonomické zóny a colné sklady, na ktoré sa neuplatňovali politické a ekonomické obmedzenia ako vo zvyšných častiach krajiny. Práve takéto enklávy, s kapitalizmom podľa západného vzoru, boli začiatkom trhových reforiem a umožňovali prilákať investorov, a to najmä v počiatočných rokoch rozvoja (v neskorších fázach rozvoja ich význam klesá). Pre proexportný rozvoj je typické aj podhodnocovanie meny pre získanie konkurenčnej výhody (následne však vedie k rastu dovážaných kapitálových tovarov a surovín, preto je časom mena zhodnocovaná) – takýto postup zvolilo Japonsko a následne aj NIK (*novoindustrializované krajiny*), Čína aj Vietnam.

Ázijský rozvoj bol závislý od dovozu súčiastok, komponentov, rôznych dielov a kapitálových tovarov, a to najmä z Japonska (50 %) a západných krajín, takže nedokázal nahradiť dovozy v strategických oblastiach.

Čína v rozvoji uplatnila dva rozvojové modely (Adewale, 2017):

- Mao Ce-tungov model sebestačnosti, budovanie socializmu s čínskou tvárou s centrálnou plánovanou ekonomikou a vytváraním poľnohospodárskych družstiev. Jeho politika mala črty ISI, avšak viedla k postupnej autarkii.
- Deng Xiao Pingovu proexportnú industrializáciu, zameranú na budovanie ťažkého priemyslu a liberalizáciu obchodu, ktorá mala odstrániť izoláciu Číny a prilákať priame zahraničné investície. Orientoval sa na produkciu na export a rozvoj mal byť financovaný z príjmov z exportu. Miestna mena juan bola výrazne podhodnotená.

Nedostatočný rozvoj nie je len prirodzená etapa vývoja krajiny, tak ako to tvrdili *teórie modernizácie*, ktoré dokonca nepovažovali ani kolonializmus za faktor, ktorý rozvoj brzdil. Teórie závislosti ukázali, že chudoba v rozvojových krajinách je dôsledkom historického pôsobenia vyspelých centier v týchto krajinách (od 15. storočia) a drancovania ich prírodných a ľudských zdrojov.

V 80. – 90. rokoch 20. storočia ustupovalo presadzovanie ISI pod vplyvom Washingtonského konsenzu, ktorý bol spísaný v roku 1989 a podporoval voľný obchod. V poslednej dobe však niektoré krajiny pristupujú k opätovnému

zaradovaniu ochrany domáceho trhu a podpory domácej zamestnanosti vrátane USA pod vedením bývalého prezidenta Donalda Trumpa.

1.4 Neoliberalizmus

Neoliberalizmus 20. storočia sa vracia k myšlienkam voľného trhu z 19. storočia. V 70. a 80. rokoch prestalo fungovať keynesovské riadenie hospodárstva, ktoré zanechalo vysokú infláciu, nízke úspory a nedôveru investorov.

Snahou neoliberalizmu bolo zníženie vládnych zásahov do riadenia ekonomiky a posilnenie konkurencieschopnosti, znižovanie daní, limitovanie práv odborov a odstraňovanie prekážok obchodu. Vracia sa k myšlienke, že trh si s nerovnováhou poradí sám.

Neoliberalizmus je však široký koncept s množstvom variantov, takže ho nemožno definovať jednotne, má však 3 hlavné znaky, v ktorých vyzdvihuje význam (Gabel a Chang, 2004):

1. voľného trhu v riadení hospodárstva a v zahraničnom obchode,
2. súkromného vlastníctva,
3. zdravej hospodárskej politiky: vyrovnaného rozpočtu, flexibilného pracovného trhu, nízkej inflácie a pod.

Jedným z jej predstaviteľov bol **Friedrich A. von Hayek** (1899 – 1922), ktorý tvrdil, že žiadna vláda nedokáže efektívne riadiť hospodárstvo, lebo trh je volatilný a nepredvídateľný a nie je preto možné odhadnúť ani následky vládnych zásahov. Práve zásahy vlády do fungovania trhu vedú ku krízam. Socializmus smeruje k totalitárstvu, centrálné plánovanie považoval za silnú vládnu intervenciu s negatívnym vplyvom na sociálny život. Uznal, že štát má svoje miesto v rozvoji, musí však dodržiavať pravidlá zákona. Obával sa, že riadenie krajiny môže ovládať oligarchia a elity (Lanoszka, 2018).

V 50. rokoch jeho teória upadala a boli uplatňované protekcionistické princípy presadzované Keynesom, rástli dane a vlády zavádzali sociálne podpory a rozširovali verejné služby. V 70. rokoch však neoliberalné teórie ožili a boli presadzované americkým prezidentom Jimmim Carterom, neskôr Ronaldom Reaganom a britskou premiérkou Margaret Teacherovou. Neoliberalné teórie aplikovali Medzinárodný menový fond (MMF), Svetová banka, Svetová obchodná organizácia (WTO – *World Trade Organization*), z rozvojových krajín ako prvé Čile. Na návšteve v Čile Hayek povedal: „Moja osobná preferencia sa skôr opiera o liberálnu diktatúru než o demokratickú vládu bez liberalizmu.“ Ukázalo sa, že sloboda, o ktorej neoliberalí hovorili, bola slobodou pre tých najbohatších a najvplyvnejších, nie pre sociálne slabších.

Znižovanie daní znamená redukciu sociálnych služieb, obmedzovanie vplyvu odborov vedie k poklesu miezd a pod. Táto „sloboda“ je presadzovaná nielen na národnej úrovni, ale aj medzinárodne, a to prostredníctvom obchodných dohôd.

Deepak Lal (1940) sa v 80. rokoch k liberalizmu vrátil, poukázal na negatíva štátom riadeného modelu rozvoja a na príklade ZSSR upozornil na postupné finančné krachovanie štátu. Presadzoval radikálne riešenie („big bang“), rýchlu liberalizáciu: privatizáciu, dereguláciu a zavedenie voľného trhu. Inak by mohli mať štáty tendenciu ustúpiť od liberalizmu. Ekonomická aktivita by mala ostať v rukách privátneho kapitálu, štát by mal poskytovať len nevyhnuté verejné služby. Trhová ekonomika podľa neho dokáže efektívne riešiť masovú chudobu. Tvrdil, že len liberalizmus môže vyriešiť problémy chudoby a problémy rozvoja (Lal, 1997).

Neoliberalné teórie do praxe uviedol **Jeffrey Sachs** (1954 –), poradca mnohých východoeurópskych vlád. Tiež podporoval metódu „big bang“, t. j. rýchle štrukturálne reformy. Identifikoval osem prekážok, ktoré bránia krajinám v rozvoji (Thompson, 2016):

1. *pasca chudoby* – pri extrémnej chudobe je všetka energia vynaložená na prežitie (na jedlo, ubytovanie), nezostáva kapacita na úspory do budúcnosti,
2. *geografická poloha* – poloha vo vnútrozemí alebo v zovretí hôr, neumožňuje plné zapojenie do delby práce,
3. *fíškálna pasca* – vláda nemá prostriedky na infraštruktúru nevyhnutnú na rozvoj, na riešenie konfliktov, udržanie mieru a pod.,
4. *kultúrne bariéry* – krajiny, v ktorých nemajú ženy rovnaké práva ako muži, strácajú 50 % pracovnej sily, ktorá im chýba na rozvoj; zvyky, etnické a náboženské bariéry,
5. *obchodné bariéry* – neférové obchodné podmienky sú brzdou rozvoja,
6. *nedostatok inovácií* – ak sú ľudia extrémne chudobní, nemajú priestor pre inovácie,
7. *demografická pasca* – chudobné krajiny majú vyššie prírastky obyvateľov ako vyspelejšie, početné rodiny majú nedostatok zdrojov na zdravotnú starostlivosť a vzdelanie a vytvárajú cyklus chudoby.

Bohaté krajiny nemusia pomáhať chudobným krajinám zbohatnúť, stačí, ak im pomôžu prekonať pascu chudoby. Sachs vyzýval k reformám medzinárodných rozvojových agentúr a rozvojových politík; bohaté krajiny by mali prispieť na rozvojovú pomoc na investície do ľudí (zdravie, vzdelanie, stra-

va), životného prostredia a infraštruktúry. V rozvojových krajinách by mali byť propagované západné liberálne hodnoty.

Pre Miléniové ciele OSN navrhol Rouf (2014):

1. identifikovať balík základných problémov,
2. pre každú krajinu určiť, ktoré potreby nemá naplnené,
3. vypočítať náklady na naplnenie potrieb prostredníctvom investícií, s prihliadnutím na budúci rast populácie,
4. vypočítať, akú časť investícií si môže krajina financovať sama,
5. zistiť rozdiel, ktorý by mali zafinancovať medzinárodní donori,
6. zistiť výšku príspevkov od donorov v pomere k ich príjmom.

Sachsovi vyčítali, že kladie príliš veľký dôraz na ekonomický rast, že považuje obchod za riešenie na všetky problémy a prehliada význam inštitucionálnej sféry rozvojových krajín. Paul Collier tvrdil, že chudoba sama osebe nie je pascou.²

Neoliberalizmus nepriniesol výrazný ekonomický nárast (Chang, Grabel, 2004):

- Vo vyspelých krajinách poklesol rast HDP na obyvateľa z 3 %, ktoré dosahoval počas politiky intervencií (1960 – 1980) na 2 % počas neoliberalného obdobia rokov 1980 – 2000.
- V rozvojových krajinách sa spomalil rast HDP na obyvateľa z 3 %, ktoré dosahoval počas politiky intervencií (1960 – 1980), na 1,5 % počas neoliberalného obdobia rokov 1980 – 2000. Tieto štatistiky sú však ne-realistické, lebo sú ovplyvnené pozitívnym rastom Indie a Číny, ktoré nešli cestou neoliberalizmu. Latinská Amerika nevykazovala takmer žiaden rast a subsaharská Afrika sa pohybovala v mínusových hodnotách, po obdobiach intervencií, keď si viedli podstatne lepšie.
- Najmenej rozvinuté krajiny zaznamenali pokles z 1,9 % na 0,5 %.

Neoliberalizmus sa ukázal ako neefektívny aj počas krízy v roku 2008 (Monbiot, 2016). Neoliberalné teórie v rozvojových krajinách:

- viedli k prehľbovaniu príjmových nerovností a chudoby, čím zhoršili dlhotrvajúce problémy a zasiahli väčšinu obyvateľstva. Celkové počty obyvateľov žijúcich v chudobe poklesli, avšak len vďaka rastu Číny a Indie (a tie neoliberalizmus neaplikovali),
- stimulovali prehľbenie nerovnosti medzi krajinami,

² Paul Collier za pasce rozvoja označil: zlú vládu, závislosť od nerastných surovín, konflikty, vnútrozemskú polohu a zlých susedov.

- privatizácia viedla k zníženiu sociálnych výdavkov štátu (súkromný sektor nemá motiváciu poskytovať sociálne služby a štát mal nižšie príjmy z daní, ktoré znižoval),
- pretrvávala prevalencia k ochoreniam ako HIV/AIDS, malária a pod. (zlý zdravotný stav obyvateľov je prekážkou rozvoja), klesali výdavky na zdravotníctvo,
- neoliberalizmus v rozvojových krajinách nevedol k nárastu demokracie a transparentnosti, naopak, posilnil pozície transnacionálnych korporácií a ich podiel na politických rozhodnutiach rozvojových krajín,
- zvýšená frekvencia finančných kríz posilnila pozície Medzinárodného menového fondu, čím sa podkopávala pluralita a politická nezávislosť rozvojových krajín (Chang, Grabel, 2004).

V roku 1989 spísal britský ekonóm **John Williamson** (1937 – 2021) tzv. Washingtonský konsenzus, 10 reformných pravidiel, ktoré zneli takto (Tománek, 2011):

1. Deficity rozpočtu dostatočne malé, aby mohli byť financované bez inflačnej dane.
2. Presmerovanie verejných výdajov na základné vzdelávanie, zdravotníctvo a infraštruktúru.
3. Daňová reforma.
4. Finančná liberalizácia.
5. Konkurencieschopný menový kurz, zabezpečujúci rýchly rast netradičného exportu.
6. Nahradiť kvantitatívne prekážky obchodu clami a postupne ich znižovať.
7. Zrušenie bariér pre vstup priamych zahraničných investícií.
8. Privatizácia štátnych podnikov.
9. Zrušenie regulácií obmedzujúcich konkurenciu a vstup nových firiem na trh.
10. Ochrana vlastníckych práv.

Pod vplyvom Washingtonského konsenzu došlo k ústupu od ISI, nebol však koncipovaný ako rozvojová stratégia, je to skôr zoznam základných reforiem a politík pre úspešný rozvoj.

Tománek (2011) uvádza Argentínu ako príklad zlyhania Washingtonského konsenzu. Rast HDP na obyvateľa dosahoval v rokoch 1975 – 1990 minus 1,4 % ročne, inflácia sa vyšplhala v roku 1990 na 1300 %. Vláda naviaza-

la v tejto situácii argentínske peso na americký dolár 1 : 1 (argentínske peso bolo nadhodnotené a viedlo k strate konkurencieschopnosti na medzinárodných trhoch) a previedla reformy v súlade s washingtonským konsenzom. MMF aj Svetová banka upozorňovali, že naviazanie pesa na dolár a rozpočtová politika štátu vedú krajinu nesprávnym smerom a nakoniec Argentína na prelome rokov 2001 – 2002 vyhlásila bankrot.

Aplikovanie neoliberalnej politiky riadenia štátu viedlo v Keni (spolu s korupciou, poklesom cien kávy a klimatickými zmenami) k celkovému poklesu rastu hospodárstva (Kulkarni, Fogelberg, 2005). Chang a Grabel (2004) však tvrdia, že nie je chybou neoliberalizmu, že v rozvojových krajinách nedošlo k očakávanému rastu, problém vidia v nekompletných neoliberalných reformách, po ktorých vláda naďalej vo veľkej miere zasahovala do riadenia trhu.

Liberálne teórie nedokázali vysvetliť potrebu existencie štátu, neoliberalizmus štát odmieta a považuje ho za prekážku rozvoja.

Neoliberalisti sa v oblasti obchodu vracajú k teórii komparatívnych výhod, podľa ktorej sa krajiny budú špecializovať v oblasti, v ktorej dosahujú komparatívne výhody. Mnohé rozvojové krajiny nedosahujú absolútne nákladové výhody v žiadnej položke, vždy však existuje tovar, ktorý môžu vyrobiť najmenej neefektívne. Zásah vlády môže viesť k produkcii neefektívneho produktu alebo k zabráneniu dovozu efektívneho – skúsenosti však poukazujú na to, že liberalizácia obchodu samotná k rozvoju nepovedie (Keňa), naopak ochrannárske zásahy vlády môžu byť prospešné a voľný obchod s rozvinutými krajinami ich môže poškodiť. Špecializácia (v súlade s teóriou komparatívnych výhod) môže viesť ku krátkodobým prínosom, dlhodobo však nefunguje. Rozvojová krajina by si mala dôkladne naplánovať a podporiť dlhodobý ekonomický rast a ochraňovať vznikajúce odvetvia. Pri rozvoji tak urobili aj dnes vyspelé štáty (Veľká Británia v 18. storočí, USA v 19. storočí, NIK-y), takmer všetky dnes rozvinuté štáty využili tarifnú aj netarifnú ochranu infantilných odvetví (Chang, Grabel, 2004).

1.5 Inštitucionálne teórie, teórie ľudských práv a ostatné teórie

Ekonomické teórie sa pohybujú aj v iných rovinách ako len v rozhodovaní, či je správne protekcionistické alebo liberálne smerovanie, aby sa dosiahol rozvoj.

Jedným z tých, ktorí neobhajovali ani klasický prístup a ani zásahy vlády do riadenia trhu, bol **W. Arthur Lewis** (1915 – 1991), ktorý sa považuje

za pioniera rozvojových teórií. Lewis poukazoval na dualizmus, typický pre rozvojové krajiny rozsiahly tradičný sektor s prebytkom pracovnej sily a no-voindustrializované mestské centrá. Rozvojové krajiny nevenujú dostatočnú pozornosť technologickým inováciám, ktoré by nemali smerovať do tradičných odvetví (napr. poľnohospodárstva), lebo pripútávajú veľké množstvo ľudí k pôde a k slabo platenej práci. Podľa neho by takáto pracovná sila mala byť presunutá do moderných industriálnych centier. Krajiny by mali využívať svoje komparatívne výhody, navrhol napríklad, aby Jamajka prestala investovať do poľnohospodárstva a aby radšej potraviny dovážala a sústredila sa na produkciu priemyselných produktov a export. Koloniálni vodcovia však považovali jeho návrh za radikálny. V Ghane, kde pôsobil ako poradca, navrhol zaviesť ISI model kombinovaný s rozvojom poľnohospodárstva.

Krajiny sa mali v prvom rade zamerať na produkciu pre domáci trh a zároveň by mali zavádzať sociálne reformy. Pre ekonomický rozvoj bolo podľa Lewisa dôležité, aby mala pracovná sila možnosti sa vzdelávať a mala prístup k zdravotnej starostlivosti (Levitt, 2021).

Kritici vyčítali Lewisovi, že spájal rozvoj s rastom a industrializáciou, pričom voľná pracovná sila z poľnohospodárstva, priťahovaná do miest vidinou lepších zárobkov, nie vždy nájde uplatnenie v priemysle v mestách a vytvára chudobné slumy. Kritiku si vyslúžil aj za to, že rozvojové krajiny považoval za nerozvinuté verzie západných krajín (Lanoszka, 2018).

Amartya Sen (1933 –) vidí *slobodu* ako kľúč k zabezpečeniu hospodárskeho rozvoja a všeobecného blaha. Rozvoj je expanzia slobôd v politickej, ekonomickej, sociálnej oblasti, v transparentnosti a v osobnej bezpečnosti. Rozvoj znamená odstránenie neslobôd: chudobu, tyranie, sociálnu depriváciu, intoleranciu, represívitu zo strany štátu a nedostatok verejných služieb (Sen, 1999). Je predstaviteľom *teórií ľudského rozvoja*.

Sen (1999) odmieta posudzovanie rozvoja na základe ukazovateľov ako HDP, HDP na osobu alebo úroveň industrializácie, lebo k rozvoju prispieva aj možnosť zúčastniť sa na politickom rozhodovaní alebo získať vzdelanie a zdravotnú starostlivosť. Odmieta definíciu hladu ako nerovnováhu medzi objemom jedla a množstvom populácie, človek môže byť donútený k hladu aj v prípade, ak je v spoločnosti jedla dostatok a to, ak stratí schopnosť si jedlo zaobstaráť (strata príjmu, pôdy a pod.). Hlad je spôsobený:

- vlastníctvom zdrojov a cenou na trhu,
- možnosťami produkcie (dostupné technológie, vedomosti, skúsenosti),

- výmennými schopnosťami (schopnosťou kúpiť a predať, relatívnymi cenami na rôzne produkty), ktoré sa v čase krízy (záplavy, sucho, požiare) môžu dramaticky zmeniť.

Aj pri nedostatku jedla sa dá zabrániť hladu lepšou distribúciou potravy, ktorá je dostupná, alebo zabezpečením dovozom. Dôležitá je úloha vládnej politiky a postoj vlády a iných ekonomických a sociálnych inštitúcií (politické strany, obchod, trh, mimovládne organizácie, média a pod.).

Zaoberal sa aj dôležitosťou demokracie, postavením a zapojením žien v rámci spoločnosti. Štátu prisudzuje v rozvoji dôležitú rolu.

Ďalším významným predstaviteľom *teórií ľudského rozvoja* bol **Mahbub ul Haq** (1934 – 1998), ktorý vytvoril v roku 1990 index ľudského rozvoja, ktorý používa na meranie úrovne rozvoja krajín Rozvojová agentúra OSN dodnes. Tvrdil, že rozvojové krajiny v rozvoji zlyhali, lebo nevenovali pozornosť rozvoju ľudských zdrojov. Zmyslom rozvoja je nielen dosiahnutie ekonomického rastu, ale aj zabezpečenia možnosti vzdelania, zdravotníckej starostlivosti, politickej slobody, kultúrnej identity, bezpečnosti, zdravého životného prostredia a pod (Crosette, 1998). Rozvoj vnímal ako proces rozširovania možností výberu. Index ľudského rozvoja bude podrobnejšie vysvetlený v podkapitole 2.3 (obr. 2.3).

Ha-Joon Chang (1963 –) tvrdí, že individuálne práva a štátne inštitúcie sú pre rozvoj najdôležitejšie. Vláda by mala v rozvoji hrať aktívnu úlohu a neverí, že existuje skutočne voľný trh. Chang (2007) je zástancom väčších vlád a dobre riadených sociálnych programov, ktoré by pomohli ľuďom v prípade situácií, ktoré by ich mohli ekonomicky položiť, a umožní im napr. rekvalifikáciu, čím sa zabezpečí dynamickosť hospodárstva. Univerzálne globalizačné liberálne reformy, ktoré presadzuje Medzinárodný menový fond a Svetová banka vedú k strate autonómie rozvojových krajín a v zásade sú neúspešné, keďže ignorujú inštitucionálne rozdiely medzi krajinami. Rozvojové štáty by mali mať možnosť použiť nástroje na ochranu a reguláciu hospodárstva, na ochranu začínajúcich odvetví – tzv. politiku riadeného rozvoja, tak ako ich využívala východná Ázia. V knihe *Inštitucionálne zmeny a ekonomický rozvoj* diskutuje o tom, ako definovať inštitúcie a ktoré sú tie správne inštitúcie pre rozvoj. Nesúhlasí s názorom liberálov a neoliberálov, že súkromné vlastníctvo podporuje rozvoj – uvádza príklad Číny so štátnym vlastníctvom, z histórie Francúzsko, Rakúsko, Fínsko a Nórsko s veľkým podielom štátnych podnikov a výrazným rozvojom, čo tejto téze odporuje. To, aké vlastnícke právo je výhodnejšie, je individuálne, podľa situácie v krajine. Nie je dôležité

zachovanie formy vlastníctva, ale možnosti rozhodnúť, ktoré práva ochrániť, do akej miery a za akých podmienok.

Chang (2002) radí:

- zmeniť princípy bilaterálnej aj multilaterálnej pomoci rozvojovým krajinám,
- umožniť rozvojovým krajinám pružnejšie využívať tarify a dotácie v rámci ustanovení WTO,
- podporovať rozvoj inštitúcií, nie však presadzovať anglo-americký systém inštitúcií, ktorý rozvojovým krajinám nemusí vyhovovať,
- umožniť rozvojovým krajinám zavádzať vlastné politiky, postupy a inštitúcie, v súlade s ich stratégiami rozvoja.

Príkladom uplatnenia dobrého riadenia a správnych inštitúcií je Botswana, ktorá je považovaná za krajinu s úspešným rozvojom napriek tomu, že má výrazné náleziská diamantov, ktoré sú rizikovým faktorom pre vznik konfliktu, holandskej choroby, závislosti od exportu a pod., avšak Botswana ich vďaka forme vládnutia zvládla (opakom je Sierra Leone). Ani inštitúcie v Botswane nie sú dokonalé, nedokázali si poradiť s rozširovaním HIV/AIDS, lebo podľa Swindlera (2004) vláda nebola schopná aktivovať sociálnu solidaritu a mobilizovať ľudí k prekonaniu stigmy a odmietavého postoja a zmeniť spôsoby správania.

Názor, že dnes vyspelé krajiny sa mohli rozvíjať len v podmienkach voľného trhu, neplatí. Teóriu voľného obchodu bez zásahov štátu obhajovali Adam Smith a mnoho iných liberálov, história však ukazuje, že najbohatšie krajiny zbohatli vďaka ochranným opatreniam a dotáciám (Veľká Británia), ktoré pomohli rozvíjať domáci priemysel (výnimkou je Švajčiarsko a Holandsko, ktoré vždy podporovali voľný obchod). Ako vyspelé ekonomiky radili potom rozvojovým krajinám, aby presadzovali voľný obchod (aj v rámci kolonializmu, neskôr prostredníctvom nerovných obchodných dohôd).

Skutočný voľný obchod skončil obdobím prvej svetovej vojny, po nej sa začal viac či menej presadzovať protekcionizmus, ktorý zosilnel najmä v období Veľkej hospodárskej krízy v 30. rokoch 20. storočia. Po druhej svetovej vojne sa západné krajiny k liberalizmu vrátili – liberalizácia obchodu v rámci GATT (*General Agreement on Tariffs and Trade*) a WTO (*World Trade Organization*). Po rozpade kolónií sa novovzniknuté krajiny prikláňali skôr k protekcionizmu (teória ISI – industrializácia substituujúca dovoz), zaviedli ochranné clá, kvóty a dotácie, znárodňovali veľké podniky a regulovali činnosť malých podnikov. V 80. rokoch sa tento prístup ukázal ako nefunkč-

ný a krajiny začali prechádzať k liberalizmu. Chang a Grabel (2004) tvrdia, že úspech západných krajín v období po druhej svetovej vojne spočíval v podriadení finančného sektora potrebám priemyselného rozvoja, čím dosiahli výrazný hospodársky rast. Väčšina rozvojových krajín dosahovala lepšie ekonomické výsledky v období po ich vzniku, v čase protekcionizmu, ako po uvoľnení v 80. rokoch. Čína, krajina, ktorá si zvolila vlastnú cestu rozvoja, cestu protekcionizmu a vládnych zásahov, dosiahla významné ekonomické výsledky.

Staršie teórie rozvoja predpokladali, že hlavný problém rozvoja je neschopnosť krajín dosiahnuť rýchly rast HDP, HDP na obyvateľa alebo akumulovať kapitál. Novšie teórie venujú pozornosť hodnotám ako nerovnosť, inštitúcie, sloboda, skúmajú prepojenie mimovládnych organizácií s riadením rozvoja na úrovni štátu (táto spolupráca by mala byť zladená), práva žien a menšín a ich zapojenie do spoločnosti.

Otázky a témy na diskusiu ku kapitole 1:

1. Čo považovali za zdroj rozvoja klasickí teoretici?
2. Aký postoj ku kolonializmu mali predstavitelia socialistických teórií?
3. Čo je podľa teórií modernizácie brzdou rozvoja rozvojových krajín a aké podmienky musí krajina vytvoriť pre zabezpečenie rozvoja?
4. Aký je váš názor na kritiky teórií modernizácie?
5. Ako sa delia štáty v rámci teórií závislosti?
6. Na akých princípoch je založená stratégia ISI?
7. Aký model rozvoja uplatnili latinskoamerické krajiny a aký ázijské? Porovnajte.
8. Identifikujte zásadné rozdiely medzi teóriami modernizácie a teóriami závislosti.
9. Aké prekážky rozvoja identifikoval Jeffrey Sachs? Ako by mohli rozvinuté štáty pomôcť rozvojovým?
10. Ako sa pozerajú na rozvoj teórie ľudských práv inštitucionálne teórie?

2 VŠEOBECNÁ CHARAKTERISTIKA ROZVOJOVÝCH KRAJÍN A ICH ROZDELENIE

Klasické definície hovoria, že rozvojové krajiny sú krajiny s nízkou životnou úrovňou, nedostatočne industrializované a závislé od finančnej alebo/a rozvojovej pomoci, s nízkym indexom ľudského rozvoja, s nízkym HDP a HDP na obyvateľa a pod. Svetová banka v roku 2016 vyhlásila, že vo svojich štatistikách nebude deliť krajiny na rozvojové a rozvinuté (Fernholz, 2016). Medzinárodný menový fond taktiež reagoval, že nerozdeľuje krajiny podľa striktných kritérií a OSN ani rozvojové krajiny nedefinuje. Príčinou tohto posunu vo vnímaní „rozvojových krajín“ je skutočnosť, že medzi krajinami zaradenými do rovnakej skupiny býva často priepastný rozdiel (napr. medzi Čínou a Somálskom, pričom obe sú označované ako rozvojové) a mnoho krajín z týchto skupín dosiahlo za posledné desaťročia radikálne vývojové zmeny (napr. Čína a Južná Kórea). Nemáme teda definíciu, ktorá by rovnocenne definovala všetky tieto krajiny tak, aby mohli byť označené spoločným názvom.

Južná Kórea je 12. najväčšia ekonomika sveta, podľa WTO je však rozvojová krajina. Vzdala sa využívania preferencií pre rozvojové krajiny, avšak naďalej si ponecháva status krajiny rozvojovej. Začleňovanie krajín do kategórie rozvojových krajín, podľa niektorých ukazovateľov, môže byť zavádzajúce: HDP v Číne a Južnej Kórei výrazne vzrástol, Južná Kórea je v indexe ľudského rozvoja na 22. mieste (pred Španielskom, Francúzskom aj Talianskom, Saudská Arábia, Spojené arabské emiráty sú pred Portugalskom aj Slovenskom) (United Nations Development Programm, 2019).

Kapitola 2 sa zameria na definovanie a charakterizovanie rozvojových krajín, rozdelenie podľa rôznych kategórií a z pohľadu medzinárodných inštitúcií. Základné pojmy, s ktorými sa budeme stretávať, sú chudoba a extrémna chudoba.

Chudoba je stav, pri ktorom pretrváva nedostatok základných potrieb na prežitie, napr. potravy, čistá voda, zdravotná starostlivosť, peňažné prostriedky, primerané bývanie a pod. Absolútna chudoba je z ekonomického hľadiska meraná príjmom nižším ako 1,9 USD na deň, chudoba sa však netýka iba príjmu. Relatívna chudoba je stav, keď je životná úroveň jednotlivca nižšia ako priemer v danej spoločnosti, často je takýto človek znevýhodnený a vylúčený z účasti na spoločenských, sociálnych a iných aktivitách.

Nemôže si dovoliť veci, ktoré sú štandardom pre danú spoločnosť, napr. plnohodnotnú výživu, slušné bývanie, bežné domáce spotrebiče a pod.

Postupne odstrániť chudobu do roku 2030 je cieľom prvého udržateľného rozvoja Agendy 2030 OSN a za posledných 25 rokov chudoba naozaj postupne klesala. Zvrat nastal počas pandémie ochorenia COVID-19 a predpokladá sa, že vzhľadom na rast počtu osôb, ktorí opäť spadli pod hranicu chudoby, tento cieľ do roku 2030 naplnený nebude.

2.1 Všeobecná charakteristika rozvojových krajín

Rozvojové krajiny patria k najpočetnejšej skupine štátov, zväčša však nemajú dlhú históriu. Po druhej svetovej vojne takmer tretina svetovej populácie žila na kolonizovaných územiach (United Nations, 2020a), spod nadvlády sa vymanila väčšina z nich v rokoch 1945 – 1960. Proces dekolonizácie prebehol v niektorých krajinách pokojne, v iných bol sprevádzaný násilím a ovplyvňovaný bojom superveľmocí o sféru vplyvu.

Väčšina krajín Afriky a Ázie patrili počas obdobia kolonizácie do sféry vplyvu Európy a slúžili ako zásobárne nerastných surovín a pracovnej sily, navyše boli jednotlivé krajiny delené podľa zakreslených hraníc, neprirodzených z hľadiska života rôznych etníc. Počas studenej vojny došlo k súpereniu viacerých strán:

- USA boli zástancami dekolonizácie, avšak v Európe videli spojencov a navyše sa obávali nástupu vplyvu Sovietskeho zväzu. Napriek tomu však podporovali ideu, aby Európa rokovala s kolonizovanými územiami o uznaní nezávislosti. V roku 1946 uznali nezávislosť Filipín (Office of the Historian, 2020), neskôr aktívne napomáhali krajinám (technická, finančná pomoc a dokonca aj vojenská) k oslobodeniu.
- Európa bola zvyknutá na prísun surovín a pracovnej sily z kolónií a naďalej ich potrebovala na obnovu vojnou zničeného hospodárstva. Obávala sa, že dekolonizáciou získa vplyv na „ich“ územiach USA alebo Sovietsky zväz.
- Sovietsky zväz podporoval dekolonizáciu a snažil sa priviesť oslobodzujúce sa krajiny k rozvoju socializmu.

V roku 1946 evidovala OSN 35 nových členských štátov, v roku 1970 ich bolo už 127 (Office of the Historian, 2020).

Rozvojové krajiny sú na rôznom stupni vývoja a riešia rôzne ekonomické a iné problémy, môžeme však určiť základné charakteristiky rozvojových krajín, ktoré sú:

- nízky príjem na obyvateľa,
- vysoké prírastky obyvateľstva,
- vysoký podiel nezamestnaných,
- závislosť od primárneho sektora a exportu primárnych komodít,
- monokultúrna štruktúra ekonomiky,
- mnohosektorová ekonomika.

Pre niektoré rozvojové krajiny platia aj ďalšie charakteristiky (Gavalová, Baumgartner, 2014):

- nedostatočné zavádzanie vedecko-technických poznatkov do priemyselnej výroby a poľnohospodárstva,
- nedostatok vlastných zdrojov ekonomického rastu a závislosť od vonkajších zdrojov,
- zaostalá infraštruktúra (dopravná, informačná aj sociálna).

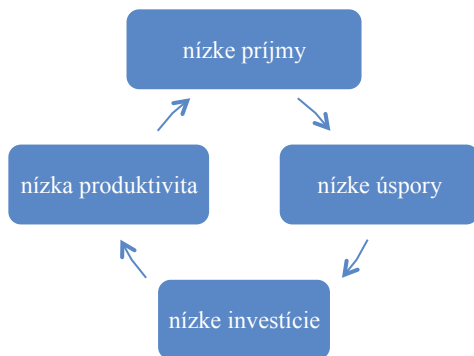
2.1.1 Nízke príjmy na obyvateľa

Nízky príjem na obyvateľa, najčastejšia charakteristika rozvojových krajín vedie k nízkym úsporám a investíciám, nedostatočné úspory vedú k nízke-
mu tempu akumulácie kapitálu, ktorý je nevyhnutný na modernizáciu, nákup strojov a zariadení, ktoré ovplyvňujú produktivitu práce. Nízka produktivita vedie opäť k nízkym dôchodkom a tento kolobeh nazývame *začarovaný kruh chudoby*. Príčiny vzniku začarovaného kruhu možno hľadať:

- na strane ponuky,
- na strane dopytu a
- v trhových nedokonalostiach.

Na strane ponuky. Rozvojové krajiny majú nízku produktivitu, ktorá neumožňuje tvorbu kapitálu. Producenti nedokážu „odložiť“ na ďalšie investovanie a nedokážu teda zvýšiť životnú úroveň. Investovať by dokázali, len ak by ich príjmy prevýšili spotrebu. Štát má malé príjmy a nedostatok sa prejavuje aj na národnej úrovni. Vzniká trieda bohatých a chudobných, na strane chudobných sú to najmä roľníci pracujúci na malých poliach, produkujúcich pre svoju obživu. Často sú nevzdelaní a využívajú staré neefektívne metódy pestovania. Malá skupina bohatých zväčša využíva svoje príjmy na luxusné predmety, najmä zahraničné a nevytvárajú teda dopyt po domácej produkcii, t. j. trh sa nezväčšuje (Economicdiscussion, 2021). Neinvestujú kvôli vysokému riziku.

Investície teda nezávisia len od úspor, ale aj od schopnosti a ochoty investovať, od kvality pracovnej sily, infraštruktúry, podnikateľského prostredia, legislatívy a pod. Táto forma začarovaného kruhu je zobrazená na obr. 2.1: nízke príjmy, nízke úspory, nízke investície, nízka produkcia, nízke príjmy.

Obr. 2.1 Začarovaný kruh chudoby – strana ponuky

Zdroj: vlastné spracovanie.

Na strane dopytu. Nízke reálne príjmy spôsobujú nízku kúpnu silu a nedostatočnú stimuláciu k investovaniu. Nízke príjmy sú spôsobené nízkou produktivitou, tá je spôsobená nedostatkom kapitálu: nízke príjmy – nízky dopyt – nízke investície – nízka produktivita – nízke príjmy (Economics-discussion, 2021). Začarovaný kruh zobrazuje obr. 2.2. Chudoba je v takýchto rozvojových krajinách zapríčinená nízkym dopytom, pričom veľkosť trhu ostáva malá, čo je prekážkou, lebo investor nie je motivovaný k väčšej investícii a produkcia ostáva primeraná k veľkosti trhu (čiže malá) s nízkou produktivitou.

Obr. 2 Začarovaný kruh chudoby – strana dopytu

Zdroj: vlastné spracovanie.

Trhové nedokonalosti zabraňujú optimálnemu využívaniu zdrojov surovín a neumožňujú rozvoj. Využívanie prírodných zdrojov závisí aj od kvality ľudských zdrojov, vzdelania pracovnej sily, jej skúseností, praxe – ich nedostatok vedie k nesprávnemu a nedostatočnému využívaniu. Čím je menej kvalitná pracovná sila, tým je horšie využívanie zdrojov (Economicsdiscussion, 2021).

Štatisticky, krajiny s najvyššími príjmami na osobu sú zväčša tie najrozvitejšie. Výpočet (hrubý národný príjem/počet obyvateľov) však nedáva informáciu o rozdelení príjmov v krajine a rast HDP na osobu nemusí znamenať pokles chudoby, keďže príjmy môžu byť distribuované v bohatšej skupine obyvateľov a nedostanú sa k tým najchudobnejším. Tabuľka 2.1 poskytuje informácie o príjme na osobu vybraných rozvojových krajín rôznych príjmových kategórií v roku 2019. Medzi krajiny s najnižším HDP na obyvateľa patrili v roku 2020 Burundi (253,6 USD bolo najnižšie HDP na obyvateľa, aké kedy dosiahli), Južný Sudán (295,6 USD), Somálsko (326,7 USD), Malawi (406,6 USD), Mozambik (449,6 USD) a Stredoafriická republika (489,8 USD) (Statista, 2021).

Tab. 2.1 Hrubý národný príjem na obyvateľa vo vybraných rozvojových krajinách (USD, rok 2019)

Krajina	Príjem	Kategória
Afganistan	507,0	nízke príjmy
Burundi	261,2	nízke príjmy
Eritrea	642,5	nízke príjmy
Gambia	777,8	nízke príjmy
Sudán	1 560,0	nízke stredné príjmy
Indonézia	3 840,0	nízke stredné príjmy
Maurícius	12 050,0	vyššie stredné príjmy
Nauru	11 240,0	vyššie stredné príjmy
Alžírsko	4 060,0	vyššie stredné príjmy

Zdroj: spracované podľa Hamadena a Serajuddina (2020).

Pandémia ochorenia COVID-19 nepriaznivo ovplyvnila v roku 2020 takmer všetky krajiny. HDP subsaharskej Afriky poklesol o 2 %, po prvýkrát za 60 rokov stagnovala východná Ázia a jej rast sa pohyboval okolo 1,2 %, Latinská Amerika a Karibik zaznamenali pokles o 6,7 % (Mahler a kol., 2021). Chudoba vo svete pred pandémiou klesala, v roku 1990 žilo pod hranicou chudoby 1,9 USD celkovo 1,9 mld. obyvateľov, v roku v roku 2019 ich bolo 648 miliónov. Pandémia tento trend zastavila (Karas, Doodley, 2021).

Pandemický rok 2020 zvýšil počet chudobných o 97 miliónov, v roku 2021 by mal tento počet poklesnúť o 21 miliónov. Počet ľudí v extrémnej chudobe³ vzrástol v roku 2020 o 11,6 % a mal by sa v roku 2021 znížiť o 2,9 %. Realnosť odhadov však závisí od vývoja pandémie v roku 2021 (Mahler a kol., 2021).

Pokles v príjmoch na osobu počas pandémie zmaril desaťročné príjmového rastu. Niektoré krajiny túto stratu doženú rýchlo, najmä ak porastú ceny surovín. Medzinárodný menový fond predpokladá rast v roku 2021 v najmenej rozvinutých krajinách len o 0,6 %, zohľadňujúc šírenie vírusu a nedostatočný postup vo vakcinácii. Ekonomika Mjanmarska poklesne o 14,6 %, pokles

³ Extrémna chudoba – stav, keď denné príjmy poklesnú pod 1,9 medzinárodného dolára.

zrejme zaznamenaná Vietnam, Laos, Pobrežie Slonoviny, Guinea a Honduras, Zimbabwe, Tanzánia a Sudán (The Economist, 2021a).

Kharas a Doodley (2021) uvádzajú, že určiť dôsledky pandémie na chudobu je veľmi náročné, údaje sa získavajú na základe prieskumu domácností a v minulých rokoch sa nie všade takéto prieskumy podarilo uskutočniť. Vieme síce, že ekonomický rast vedie k poklesu chudoby a naopak, stagnácia k rastu chudoby, no rozdiel je v tom, že počas pandémie aj rozvojové krajiny minuli približne 2 % rozpočtu na podporu ohrozených skupín. Predpokladá sa však, že dlhodobá pandémia ovplyvní chudobu najmä v krajinách so strednými príjmami, v krajinách ohrozených konfliktmi a v Afrike. Bude trvať rok a možno aj viac, kým budú hodnoverné údaje spracované.

2.1.2 Vysoké prírastky obyvateľstva

Pre rozvojové krajiny je typické, že majú buď *vysoké prírastky obyvateľstva*, alebo celkovo *vysoký počet obyvateľov*. Rýchly rast populácie v krajine znamená nízky priemerný vek obyvateľstva, t. j. mladú populáciu, ktorá potrebuje ubytovanie, vzdelanie, zdravotníctvo a prácu. Ak dokáže krajina mladých ľudí zamestnať, rast obyvateľstva môže viesť k ekonomickému rozvoju. Ak však nedokáže pre mladých ľudí nájsť pracovné uplatnenie, rastie nezamestnanosť, nespokojnosť a riziko vzniku konfliktov.

Celosvetovo tempo prírastku obyvateľstva klesá od 80. rokov 20. storočia a predstavuje nárast ročne o 1,1 %, s predpokladaným poklesom na 0,5 % do roku 2050. Za posledných 30 rokov vzrástol počet obyvateľov globálne o 2,5 mld., pričom 90 % nárastu pochádza z rozvojových krajín, najmä z ázijských. Štyria ľudia z piatich žijú v rozvojových krajinách. V nasledujúcich 30 rokoch sa čaká nárast populácie o 2 mld., pričom v Afrike sa zvýši počet obyvateľov o 1,1 mld. a štvrtina svetovej populácie bude žiť práve tu. Populácia Afriky rastie o 2,5 % ročne (rok 2018), pričom počet obyvateľov niektorých krajín, najmä z oblasti strednej Afriky rastie až o 3 % ročne: napr. v Ugande, Nigeri, Konžskej demokratickej republike, Angole a Rovníkovej Guinei. Celkove vzrástol počet obyvateľov v rozvojových krajinách v roku 2018 o 1,3 % (UNCTAD, 2019).

Tab. 2.2 Vývoj počtu obyvateľov podľa skupín krajín
(v mld., roky 1950 – 2050)

	1950	1970	1990	2010	2018	Ročný rast (2018)	2030	2050
Rozvinuté krajiny	0,646	0,797	0,909	1,029	1,063	0,3 %	1,095	1,122
Tranzitívne ekonomiky	0,199	0,265	0,315	0,300	0,309	0,4 %	0,311	0,308
RK Ázia a Tichomorie	1,297	1,988	3,032	3,988	4,370	0,9 %	4,729	5,051
RK Amerika	0,166	0,285	0,441	0,593	0,653	1 %	0,714	0,775
RK Afrika	0,228	0,366	0,634	1,048	1,319	2,5 %	1,702	2,526

Zdroj: vlastné spracovanie podľa UNCTAD (2019a).

Podrobnosti o vývoji počtu obyvateľstva podľa skupín krajín od roku 1950 s projekciou na roky 2030 a 2050 a ročné prírastky obyvateľstva v %, poskytuje tabuľka 2.2. Polovica obyvateľov rozvojových krajín žije v mestách.

Hamisi (2019) uvádza niekoľko potenciálnych negatívnych dôsledkov rýchleho rastu obyvateľstva v rozvojových krajinách:

- *ekonomická stagnácia* – rast obyvateľstva vedie k poklesu HDP na obyvateľa;
- *chudoba a nerovnosť* – prieskumy ukázali, že veľkopočetné rodiny sú zväčša chudobnejšie. Ak má rodina jedno dieťa, klesá riziko upadnutia do chudoby o 3 % – 4 %;
- *znižuje sa prístup detí k vzdelaniu*. Deti z početných rodín s nízkymi príjmami majú horší prístup k vzdelaniu;
- *horší prístup k potravinám a zdravotné následky* – nízke príjmy vedú k zníženému prístupu k potravinám, čo má za následok nedostatočnú výživu až podvýživu, ktoré znižujú odolnosť organizmu voči ochoreniam;
- *migrácia z chudobnejších oblastí do vyspelejších*;

- *degradácia životného prostredia* – deforestácia, erózia pôdy, pokles počtu rýb v jazerách, riekach a pobrežných oblastiach, znečistenie pôdy, vody a ovzdušia.

2.1.3 Vysoký podiel nezamestnaných a zamestnanosť

Zamestnanosť, ako podiel zamestnaných na celkovom počte obyvateľov, má klesajúcu tendenciu, najviac v krajinách s vyššími strednými príjmami a nižšími strednými príjmami (tab. 2.3). Pozitívny vývoj možno sledovať len vo vyspelých krajinách.

Tab. 2.3 Zamestnanosť podľa kategórií krajín (v %)

Krajiny	Podiel zamestnanosti na obyvateľstve	2004 – 2009	2009 – 2014	2014 – 2019	2019 – 2024
Spolu	57,4	-1	-1	-0,6	-1,1
S nízkymi príjmami	67,9	-1,3	-1,2	-0,1	-0,3
S nižšími strednými príjmami	52,3	-1,2	-1,7	-1,2	-0,5
S vyššími strednými príjmami	60,3	-1,2	-0,8	-1,4	-2,0
S vysokými príjmami	57,8	-0,3	0,2	1,8	-1,2

Zdroj: *vlastné spracovanie podľa ILO (2021)*.

Príjmy zo zamestnania sú pre väčšinu ľudí zdrojom obživy, preto je jedným z cieľov udržateľného rozvoja OSN cieľ č. 8: plné, slobodne zvolené, produktívne zamestnanie.

Na zlepšenie zamestnanosti by mali byť sledované nasledujúce výzvy (AFD, 2019):

1. *Zvýšiť počet pracovných miest* so „slušnými“ podmienkami, t. j. v súlade s dodržiavaním zásad bezpečnosti pri práci a s odmenou, ktorá pokryje životné náklady zamestnanca. Len subsaharská Afrika potrebuje do roku 2030 vytvoriť 11 miliónov pracovných miest.

Podľa Medzinárodnej organizácie práce (ILO – *International Labour Organization*) 700 miliónov osôb žije v chudobe napriek tomu, že prácu majú. 61 % pracovných miest (globálne) je v neformálnej sfére, bez garancie minimálnej mzdy. Vytváranie kvalitných pracovných miest však vyžaduje ekonomickú transformáciu – presun pracovníkov z výroby s nízkou pridanou hodnotou do produkcie s vyššou pridanou hodnotou, premena dedín na menšie mestá a zavádzanie nových technológií. Hlavným tvorcom pracovných miest by mal byť súkromný sektor, štát by mal investovať do vzdelania, zdravotníctva, sociálnej starostlivosti, mal by budovať infraštruktúru a vytvoriť vhodné podmienky na podnikanie. Úspešným príkladom vytvárania nových pracovných miest je Čína.

2. *Zabezpečiť pracovné miesta pre mládež.* V tabuľke 2.4 vidieť, že zamestnanosť mládeže je pomerne nízka. Globálne 145 mil. mladých ľudí nemá prácu. Najmenej mladých ľudí je zamestnaných v krajinách s nižšími strednými príjmami, najviac s nízkymi príjmami. V subsaharskej Afrike žije 70 % mladých ľudí s menej ako 3 USD na deň, 30 % absolventov vysokých škôl v Tunisku je nezamestnaných. Nezamestnanosť mladých je nebezpečný jav, pretože ak si mladý človek nevybuduje pracovné návyky, jeho šance na získanie práce s postupom času klesajú. Nezamestnanosť mládeže je rizikom pre vznik nepokojov, preto by malo byť jej riešenie pre vlády prioritou. Celkovo zamestnanosť mládeže klesá.

Tab. 2.4 Pomer zamestnaných mužov, žien a mládeže (v %, rok 2020)

Krajiny	Pomer zamestnaných žien	Pomer zamestnaných mužov	Pomer zamestnanej mládeže
Spolu	46,8	73,8	40,7
S nízkymi príjmami	63,0	78,3	55,4
S nižšími strednými príjmami	34,0	75,6	34,5
S vyššími strednými príjmami	53,1	73,8	42,4
S vysokými príjmami	52,9	67,9	45,1

Zdroj: vlastné spracovanie podľa ILO (2021).

3. *Podporiť rodovú rovnosť* na pracovisku. Z tabuľky 2.4 vidieť, že zapojenie žien do pracovného pomeru je vo všetkých kategóriách krajín nižšie ako v prípade mužov. Najmenej žien je zamestnaných v krajinách s nízkymi strednými príjmami. Ženy sú častejšie donútené pracovať na čiastočný úväzok a ich plat je v priemere o 20 % nižší ako u mužského zamestnanca na rovnakej pozícii.
4. *Reagovať na klimatické zmeny*, ktoré ovplyvňujú najmä zamestnanosť v poľnohospodárstve. Extrémne počasie ohrozuje úrodu, a tým aj príjmy farmárov.
5. *Eliminovať detskú prácu*. Celosvetovo je 152 mil. detí nútených pracovať a aj keď tieto čísla klesajú, nie je to pokles uspokojivý. Najviac pracujúcich detí je v subsaharskej Afrike (24 %). Deti pracujú, lebo sú nútené prispievať k príjmom rodiny a aj preto, že spoločnosť ich prácu toleruje. Deti však nenavštevujú školu, čím ich šance na budúcu kvalifikovanú prácu klesajú. Pandémia, ktorá znížila príjmy domácností, zvrátila vývoj v poklese detskej práce a priniesla nárast pracujúcich detí najmä v subsaharskej Afrike. Polovica prác, ktoré deti vykonávajú, sú nebezpečné pre ich vývoj a zdravie. Dohovor ILO o najhorších formách detskej práce definuje druhy práce, ktoré by mali byť zakázané. Nie všetky krajiny dohovor dodržiavajú.

Nezamestnaní sú ľudia, ktorí sú schopní a ochotní pracovať, ale napriek úsiliu si nedokážu nájsť prácu. Odhadovalo sa, že nezamestnanosť bude po roku 2019 stabilná, avšak nepočítalo sa s okolnosťami ako pandémia. Podľa údajov v tabuľke 2.5 je najvyšší počet nezamestnaných v krajinách s nízkymi príjmami (8 %) a so strednými príjmami (7 % – 7,1 %), a to v radoch mestskej populácie. V krajinách s vysokými príjmami je nezamestnanosť nižšia, na úrovni 5 %. U vidieckeho obyvateľstva je najnižšia nezamestnanosť v krajinách s nízkymi príjmami (2,4 %), inak sa nezamestnanosť v ostatných krajinách pohybuje od 4,1 % – 4,5 % v roku 2019. Podrobnosti obsahuje tab. 2.5.

Tab. 2.5 Nezamestnanosť (v %, rok 2019)

Krajiny	Nezamestnanosť mestská	Nezamestnanosť vidiecka
Spolu	6,5	4,0
S nízkymi príjmami	8,0	2,4
S nižšími strednými príjmami	7,1	4,2
S vyššími strednými príjmami	7,0	4,5
S vysokými príjmami	5,0	4,1

Zdroj: vlastné spracovanie podľa ILO (2021).

Najvyššie podiely nezamestnaných celosvetovo v roku 2018 vykazovala subsaharská Afrika (Lesotho 28,2 %, Svazijsko 26,5 % a Mozambik 24,8 %) a Palestínske okupované územia 26,4 % (UNSTATS, 2019). Nízka nezamestnanosť ešte neznamená prosperitu, Niger vykazuje len 0,4 % nezamestnanosť, ale HDP na obyvateľa je 1510 USD (rok 2018), zamestnanosť je dosahovaná v rámci sezónnych prác v poľnohospodárstve (Investopedia, 2020).

Pandémia ochorenia COVID-19 viedla k narušeniu pracovných trhov a strate pracovných miest. ILO odhaduje stratu 225 miliónov pracovných miest v roku 2020 a 90 – 130 miliónov pracovných miest v roku 2021, a to aj napriek tomu, že rozvojové krajiny zaviedli 1300 rôznych sociálnych opatrení a ochranných politík (najmä finančná podpora firiem, zavádzanie nových pracovných postupov, znižovanie daní z príjmov, podpora podnikania a pod.) (Weber, Newhouse, 2021).

Chudoba nie je výsledkom nezamestnanosti, v rozvojových krajinách je väčšina pracujúcich samozamestnancami (76,4 %), pracujú ťažko, ale ich príjem je nízky (nie je to podnikateľská činnosť, práca má krátkodobý charakter: napr. predaj drobných vecí, napr. cigariet kúpených výhodnejšie a predávaných s malým ziskom). V chudobe žije 730 mil. zamestnaných ľudí, 300 miliónov v extrémnej chudobe (Fields, 2019). Byť samozamestnancom nie je voľba, ale dôsledok nedostatku iných pracovných príležitostí. Problémom nie je len nezamestnanosť, ale aj samotná zamestnanosť, najmä pracovné miesta, ktoré neumožňujú vymaniť sa z chudoby.

2.1.4 Závislosť od primárneho sektora

Primárnym sektorom rozumieme ťažbu surovín, dreva, lov rýb a poľnohospodárstvo. Vlastníctvo primárnych zdrojov prináša rozvojovým krajinám výhody aj nevýhody. Mnoho povojnových teoretikov, medzi inými W. W. Rostow, tvrdili, že primárny sektor hrá dôležitú úlohu v rozvoji, a to z nasledujúcich dôvodov:

- často je to jediná oblasť, v ktorej krajiny dosahujú komparatívne výhody a je zdrojom príjmov z exportu,
- vytvára pracovné miesta pre pracovnú silu bez nárokov na kvalifikáciu, ktorej je v rozvojových krajinách nedostatok.

Suroviny predstavujú pascu rozvoja, spôsobujú *holandskú chorobu* a majú na rozvoj skôr negatívny vplyv (aj keď v období rastu cien surovín dochádza k zvýšeným príjmom surovinovo závislých krajín, z dlhodobého hľadiska je závislosť od surovín negatívnym javom).

Holandská choroba sa po prvýkrát spomína v súvislosti s objavením zásob zemného plynu v roku 1959 v Holandsku (choroba sa volá podľa Holandska, ale krajinu tento fenomén ekonomicky nepoznačil tak, ako je to v prípade rozvojových krajín). Holandsko zvyšovalo ťažbu plynu až do roku 1977, od tohto roku ťažba klesala. Rast dopytu po plyne viedol k posilneniu domácej meny, holandského guldenu: v roku 1971 bol výmenný kurz 3,6 NLG za 1 USD, v roku 1976 len 2,5 NLG za 1 USD, v roku 1980 dokonca 1,8 NLG za 1 USD. Tento vývoj mal negatívny vplyv na vývoz ostatných priemyselných odvetví, vzrástla nezamestnanosť na 11 % (plynárenský priemysel nie je náročný na pracovnú silu, ale na kapitál) a klesala zamestnanosť v priemysle. Kým v 80. rokoch pracovalo v priemysle 40 % pracovnej sily, v roku 2015 klesol podiel na 15 %. Osemdesiate roky priniesli spomalenie rastu HDP, keďže príjmy z plynu klesali a začala sa aj znižovať ťažba kvôli obavám zo zemetrasení, vyčerpania zásob a poklesu cien plynu (Bencont, 2017).

Príkladom krajiny, ktorá dokázala náleziská surovín premeniť vo svoj prospech, je Nórsko vďaka dôslednej vládnej politike. Časť príjmov z ropy ukladá do fondov, z ktorých mína na infraštruktúru a vládne projekty maximálne 4 %. Limituje tým množstvo peňazí, ktoré púšťa v krajine do obehu a chráni tak neropné segmenty. Ropné fondy má aj Rusko, nie však limity na objem peňazí, ktorý z fondov uvoľňuje.

Holandská choroba sa prejavuje, ak dôjde k objaveniu veľkých zásob nerastných surovín alebo významne stúpnu ich ceny. To sa na začiatku prejaví ekonomickým rastom, ktorý je však pri chýbajúcej rozvojovej stratégii

postupne ohrozený. Ťažobné odvetvie z týchto skutočností profituje, avšak na úkor ostatných odvetví, najmä tradičných. Export suroviny znamená nárast exportu a prílev zahraničnej meny, ktorej časť sa konvertuje na domácu menu. Tá sa posilňuje a zhoršuje sa konkurencieschopnosť ostatných exportných odvetví (silná domáca mena znamená drahý export, dovoz sa však zlacňuje a nahrádza domácu výrobu). Tradičné sektory upadajú a pracovná sila sa presúva do ťažobného sektora, v ktorom vďaka vyšším ziskom rastú mzdy. Problém pre krajinu, ktorá sa orientuje na ťažbu a export surovín vzniká vtedy, keď poklesnú ceny surovín na svetových trhoch alebo sa náleziská vyčerpajú.

Podľa údajov UNCTAD (*United Nations Conference on Trade*) (2019b), polovica všetkých krajín a dve tretiny rozvojových krajín sú závislé od surovín, dve z piatich sú zo subsaharskej Afriky. V subsaharskej Afrike je závislých od exportu surovín 9 z 10 krajín. O závislosti hovoríme vtedy, ak 60 % exportu tvoria suroviny. Na strane dovozu je závislosťou už 30 % celkového dovozu tovarov, pričom zväčša ide o dovoz potravín a palív. Príjmy z ťažby a exportu sú však to, čo financuje väčšinu dovozov, ale aj zamestnanosť.

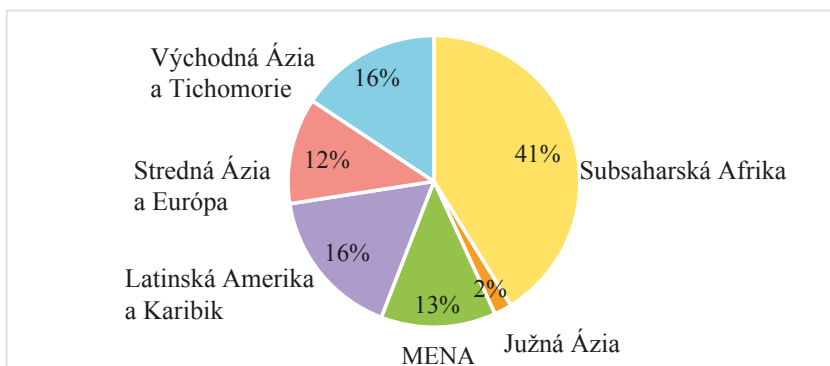
Surovinová závislosť koreluje s chudobou a zraniteľnosťou, ak je krajina závislá od vývozu surovín, jej prosperita závisí od cien týchto surovín na svetových trhoch. Ak cena na týchto trhoch klesá, klesá jej príjem do štátneho rozpočtu, klesajú sociálne výdaje štátu, zamestnanosť a celková životná úroveň. Môžeme teda vyhodnotiť, že:

- surovinová závislosť je vo väčšinovej miere problematika rozvojových krajín,
- je jednou z pascí chudoby, ktorá dlhodobo pretrváva a je ťažké sa z nej vymaniť.

Z grafu 2.1 vidno, že najviac surovinovo závislých krajín (42) je v subsaharskej Afrike, Latinskej Amerike a Karibiku (17), východnej Ázii a Tichomorí (16), v MENA (*Middle East and North Africa* – Blízky východ a severná Afrika) (13), v Európe a strednej Ázii (12) a v južnej Ázii sú závislé len 2 krajiny.

Z vyspelých krajín je len 13 % surovinovo závislých, zvyšok sú rozvojové krajiny, v rámci ktorých je surovinovo závislých 85 % najmenej rozvinutých krajín, 81 % vnútrozemských krajín, 57 % malých ostrovných štátov – celkovo sem spadá 91 % krajín s nízkymi príjmami. Ich počet rastie, kým v rokoch 1998 – 2002 ich bolo 92, v rokoch 2013 – 2017 počet vzrástol na 102, pričom

klesala závislosť od poľnohospodárstva a rástla závislosť od nerastných surovín (UNCTAD, 2019b).

Graf 2.1 Krajiny závislé od exportu surovín podľa regiónov (v %, rok 2018)

Zdroj: vlastné spracovanie podľa UNCTAD (2019b).

Z tabuľky 2.6 je zreteľný vývoj závislosti v jednotlivých kategóriách: závislosť od exportu poľnohospodárskych plodín klesá v celom sledovanom období, počet krajín závislých od exportu energetických a nerastných surovín stúpa, čo je dané aj rastom cien nerastných surovín. V čase poklesu cien surovín na svetových trhoch sa však tieto krajiny dostávajú do recesie a zadlžujú sa. V rokoch 2008 – 2017 vzrástol vonkajší dlh 17 rozvojových krajín závislých od exportu surovín o viac ako 25 %, v Mongolsku dosiahol vonkajší dlh 247 % (UNCTAD, 2019b).

Tab. 2.6 Vývoj závislosti od primárnych surovín (počet krajín)

	1998 – 2002	2003 – 2007	2008 – 2012	2013 – 2018
Poľnohospodárstvo	50	44	38	37
Energetické suroviny	28	31	33	32
Nerastné suroviny	14	20	26	33
Nesurovinové exporty	95	93	92	87

Zdroj: vlastné spracovanie podľa UNCTAD (2019b).

Závislosť niektorých krajín je extrémna, v prípade 35 krajín presahuje až 90 % exportu, v Angole, Iraku, Čade, Guinei-Bissau a v Nigérii tvoria suroviny viac ako 98 % celkového vývozu (Hamilton, 2019).

Niektorým rozvojovým krajinám sa podarilo rozvinúť aj exporty spracovaných produktov: Egypt, Omán, Trinidad a Saudská Arábia zvýšili od roku 1998 vývoz chemických produktov o viac ako 5 %, Brazília zvýšila export automobilov o 160 %, v Kolumbii vzrástol export nesurovinových tovarov o 110 % (ale aj export surovín, takže vzrástla aj jej surovinová závislosť). Naopak Venezuela, Azerbajdžan a Nigéria zaznamenali pokles výroby spracovaných ropných produktov (UNCTAD, 2019b).

Pandémia ochorenia COVID-19 doviela globálnu ekonomiku k najprudšiemu poklesu od druhej svetovej vojny a surovinovo závislé krajiny postihla obzvlášť. Medzi najzávažnejšie faktory, ktoré viedli k poklesu, patria (Berhard, Kublbock, 2020):

- lockdown viedol k obmedzenému pohybu osôb a zamedzeniu cestovania, pokles prepravy a medzinárodného obchodu viedli k prepadu dopytu po rope (a niektorých surovinách);
- úpadok podnikania spôsobil nárast nezamestnanosti, pokles príjmov domácností viedol k poklesu dopytu po tovaroch (ktoré sa vyrábajú zo surovín);
- zatváranie baní a ťažobných oblastí kvôli šíreniu ochorenia, celkovo bolo zatvorených alebo bola prerušená ťažba v 275 baniach v 36 krajinách. Došlo aj k prerušeniu prác v poľnohospodárstve, poklesu dopytu napr. po banánoch (dopyt po káve a kakau narušený nebol). Negatívny vplyv na obchod s poľnohospodárskymi produktami mali aj obmedzenia v medzinárodnej preprave;
- odlev investícií z rozvojových krajín a ich presun do „istejších oblastí“.

Všetky tieto faktory viedli k poklesu cien surovín a výmenných kurzov. Nízke úrokové sadzby viedli k zvyšovaniu externého zadlžovania: v roku 2019 dosahoval externý dlh subsaharskej Afriky 42 % HDP a Latinskej Ameriky 48 %. Dlh krajín závislých od surovín vzrástol v rokoch 2008 – 2017 o viac ako 25 %. Pandémia ochorenia COVID-19 poukázala na zraniteľnosť súčasného modelu globalizácie pozostávajúceho z fragmentovaných a zároveň vzájomne závislých výrobných systémov, čo môže viesť k výraznému preorganizovaniu, ktoré bude reagovať na dopyt po lokálnej a domácej produkcii, najmä v oblasti poľnohospodárskej výroby, a na silnejúce hlasy volajúce po recyklácii (Berhard, Kublbock, 2020).

Riešenie surovinovej závislosti je súčasťou cieľov udržateľného rozvoja OSN, a to v riešení chudoby, udržateľnosti ťažby, ochrany životného prostredia, rovnoprávnosti pohlaví a pod. Krajiny závislé od primárneho sektora by však mali v prvom rade diverzifikovať svoju produkciu a export a znížiť význam surovín v dovoze aj vývoze. Nedostatočná ekonomická diverzifikácia krajiny je spojená s citlivosťou na externé šoky (ceny surovín, pokles dopytu, klimatické zmeny a pod.) a podkopáva perspektívy dlhodobého ekonomického rastu.

2.2 Rozdelenie rozvojových krajín

Rozvojové krajiny môžeme deliť podľa rôznych hľadísk. V podkapitole budú rozdelené krajiny podľa stupňa ich diferenciacie, podľa príjmov a polohy, kategórii najmenej rozvinutých krajín bude venovaná samostatná podkapitola 2.3.

Podľa Gavalovej a Baumgartnera (2014) je najcharakteristickejšou črtou v súčasnom vývoji rozvojových krajín ich diferenciacia, a to podľa rôznych faktorov: zapojenia do medzinárodnej delby práce, postavenia krajín na svetových trhoch, veľkosti krajiny, množstva obyvateľstva, sociálnych, kultúrnych a iných faktorov. Celkovo však dochádza k rastu nerovností medzi krajinami, a to z hľadiska ekonomického, sociálneho aj politického. Krajiny môžeme z *hľadiska diferenciacie* deliť do štyroch skupín:

- 1. Prvú skupinu** tvoria relatívne vyspelé krajiny s rozvinutou a diferencovanou priemyselnou základňou a vlastnou výrobou výrobných prostriedkov. Ich exportná štruktúra sa približuje exportnej štruktúre krajín vyspelých, neobsahuje len export surovín, ale aj produkty s vyššou pridanou hodnotou, napr. elektroniku, informačné technológie, vyspelé technológie. Tieto krajiny dokážu pritiahnúť priame zahraničné investície. Do prvej skupiny patria napr. novoundustrializované krajiny prvej vlny, Čína, Brazília, Mexiko, Argentína a pod.
- 2. Druhá skupina** sú krajiny, ktoré majú pomerne vyspelý priemysel, avšak bez vlastných technológií, tie dovážajú. Produkujú hlavne spotrebné tovary (pre domácu spotrebu, ako aj export). Patria sem Maroko, Alžírsko, Thajsko.
- 3. Tretia skupina** sú krajiny bohaté na suroviny, napr. krajiny s ťažbou ropy, ktoré majú vysoké príjmy z exportu surovín, avšak sú citlivé na výkyvy cien na svetových trhoch. Sú závislé od príjmov z exportu a väčšinu spotrebného tovaru a technológií dovážajú. Vysoké ceny surovín

spôsobujú tzv. holandskú chorobu⁴, ktorá zhodnocuje domácu menu a krajina sa stáva nekonkurencieschopnou v ostatných exportných odvetviach. Do tejto skupiny patrí napr. Irak, Saudská Arábia, Kuvajt.

4. **Štvrtú skupinu** tvoria najmenej vyspelé krajiny, ktorým sa budeme podrobne venovať v časti 2.3. Táto skupina je najpočetnejšia a je najťažšie sa z nej vymaniť a postúpiť o stupienok vyššie.

Svetová banka delí krajiny do 4 skupín: krajiny s vysokými príjmami, vyššími strednými, nižšími strednými a s nízkymi príjmami. Krajiny sú rozdelené v rozmedzí príjmov vyjadrených hrubým národným príjmom na obyvateľa a sú znázornené v tabuľke 2.7. Svetová banka aktualizuje rozdelenie každý rok. Svetová banka krajiny z kategórie s nízkymi a strednými príjmami označuje ako rozvojové krajiny.

Tab. 2.7 Rozdelenie krajín podľa príjmov podľa Svetovej banky (hrubý národný príjem na osobu v USD, pre rok 2022)

Krajiny s	Rozpätie príjmov v USD
vysokými príjmami	12 695 a viac
vyššími strednými príjmami	4 096 – 12 695
nižšími strednými príjmami	1 046 – 4 095
nízkymi príjmami	1 045 a menej

Zdroj: vlastné spracovanie podľa *The World Bank (2021a)*.

Medzinárodný menový fond (MMF) delí krajiny na dve skupiny: rozvinuté a rozvojové. Nemá však striktné delenie podľa fixných kritérií (využíva príjem na obyvateľa, exportnú diverzifikáciu a stupeň integrácie do globálneho finančného systému). Do rozdelenia na rozvojové a rozvinuté krajiny nezapočítava Kubu, Anguillu, Kórejskú ľudovodemokratickú republiku, Monseratt (tieto krajiny nemonitoruje, lebo nie sú členmi MMF).

K rozvinutým krajinám patrí: Eurozóna, EÚ, krajiny G7 a ostatné rozvinuté krajiny. Rozvojové krajiny sleduje regionálne a delí ich na krajiny (IMF, 2020):

⁴ Viac o holandskej chorobe v časti 2.1.4.

- rozvojovej a rozvíjajúcej sa Ázie, ASEAN-5,
- rozvíjajúcej sa a rozvojovej Európy,
- Blízkeho východu a Strednej Ázie,
- subsaharskej Afriky.

Rozvojový program OSN (UNDP – *United Nations Development Programme*) delí krajiny podľa indexu ľudského rozvoja (obr. 2.3), pretože podľa OSN nemôže byť ekonomický rast jediným kritériom. Index ľudského rozvoja obsahuje širšie spektrum sledovaných ukazovateľov, napr. dĺžku života a zdravie, životnú úroveň a vzdelanie. Neskúma však nerovnomernosť v príjmoch, chudobu, bezpečnosť, ľudské práva a pod. Zloženie indexu je zobrazené na obrázku 2.3. Krajiny sa podľa tohto indexu delia na krajiny s veľmi vysokým stupňom rozvoja, vysokým, stredným a nízkym (UNDP, 2020a). Medzi rozvojové krajiny zaraďuje (UNDP, 2020b):

- 20 krajín z arabského regiónu,
- 26 krajín z východnej Ázie a Tichomoria,
- 17 európskych krajín a krajín zo Strednej Ázie,
- 33 krajín Latinskej Ameriky a Karibiku,
- 9 krajín južnej Ázie a
- 47 krajín subsaharskej Afriky.

Vo všeobecnosti OSN nemá oficiálnu definíciu pre rozvojové krajiny, ale tento termín používa a krajiny delí na (Khokhar, Serajuddin, 2015):

- rozvinuté – kam zaraďuje celú Európu, Severnú Ameriku, Japonsko, Austráliu a Nový Zéland,
- rozvojové – sem patria všetky ostatné krajiny.

Zároveň používa aj označenie „najmenej rozvinuté krajiny“, ktoré definuje ako krajiny s nízkymi príjmami, ktoré čelia vážnym štrukturálnym prekážkam trvalo udržateľného rozvoja, sú zraniteľné voči ekonomickým a environmentálnym otrasom a majú nížku úroveň ľudských zdrojov (Falcman, 2020). Zoznam krajín sa reviduje každé 3 roky a v súčasnosti ich je 46.

2.3 Najmenej rozvinuté krajiny

Najmenej rozvinuté krajiny (LDC – *Least Developed Countries*) sú najchudobnejšie krajiny, s nízkymi prírastkami HDP, s nízkym indexom ľudského rozvoja, vysokou úmrtnosťou detí do 5 rokov a matiek, s vysokými prírastkami obyvateľstva (22 z nich má najvyššie prírastky na svete) a s nízkou

gramotnosťou. Sú to zväčša krajiny závislé od exportu primárnych komodít, a teda zraniteľné vzhľadom na situáciu na svetových trhoch. Vonkajšie šoky a nestabilitu nedokáže domáca vláda kontrolovať, čo negatívne ovplyvňuje ďalší rozvoj krajiny. Od roku 2008 stagnuje podiel LDC na svetovom exporte a dosahuje 1 %, podiel na svetovom exporte priemyselných produktov je len 0,5 % a pozostáva predovšetkým z odevov a textilu (UNCTAD, 2020c). Cieľ zdvojnásobiť podiel LDC na svetovom exporte, sa nedarí naplňať. Už zaradenie do tejto kategórie indikuje, že krajina čelí vážnym problémom.

Kategória najmenej rozvinutých krajín (LDC) vznikla v roku 1971 počas Valného zhromaždenia OSN ako odpoveď na potreby týchto krajín z hľadiska pomoci a špeciálneho zaobchádzania zo strany medzinárodného spoločenstva. Pri vzniku kategórie LDC bolo do nej zaradených 24 krajín, dnes je to celkovo 46 krajín, z toho 33 z Afriky, 12 z Ázie a Tichomoria a jedna z Latinskej Ameriky. V roku 2014 žilo na území najmenej rozvinutých krajín 898 mil. obyvateľov, v roku 2020 dosiahol ich počet 1,067 mld. (The World Bank, 2021b) a v roku 2030 bude ich podiel predstavovať asi 15 % svetovej populácie.

Profesor Falckman (2020) rozdelil krajiny z kategórie do 3 skupín:

1. úspešné LDC s výraznými tempami rastu HDP,
2. LDC s negatívnymi tempami rastu HDP,
3. LDC s priemernými tempami rastu HDP.

Podrobnejšie informácie o rozdelení LDC v roku 2019 poskytuje nasledujúca tabuľka 2.7.

Tab. 2.7 Rozdelenie LDC podľa rastu HDP (v %, rok 2019)

Úspešné LDC	Tempá rastu HDP	LDC s priem. tempami rastu HDP	Tempá rastu HDP	LDC s neg. alebo nízkymi tempami rastu HDP	Tempá rastu HDP
Afganistan	9,8	DR Kongo	5,0	Haiti	2,9
Angola	9,4	Komory	4,8	Kambodža	2,3
Burundi	6,5	Džibutsko	4,7	Kiribati	2,2
Benin	6,1	Eritrea	4,2	Laos	2,2
Burkina Faso	6,1	Etiópia	4,0	Libéria	2,2

2 Všeobecná charakteristika rozvojových krajín a ich rozdelenie

Úspešné LDC	Tempá rastu HDP	LDC s priem. tempami rastu HDP	Tempá rastu HDP	LDC s neg. alebo nízkymi tempami rastu HDP	Tempá rastu HDP
Bangladéš	6,0	Guinea	3,4	Lesoto	2,0
		Gambia	3,4	Madagaskar	1,8
		Guinea Bissau	3,4	Mali	1,7
				Mjanmarsko	1,6
				Mozambik	1,4
				Mauretánia	1,4
				Malawi	1,2
				Niger	1,1
				Nepál	1,0
				Rwanda	-0,1
				Sudán	-0,8
				Senegal	-0,8
				Šalamúnove ostrovy	-0,9
				Sierra Leone	-1,1
				Somálsko	-2,3
				Južný Sudán	-3,9

Zdroj: spracované podľa NONEWS (2020).

Ázijské LDC sa zväčša uberajú cestou klasického procesu industrializácie s nárastom výroby a orientácie na export, rastu produktivity práce a poklesu chudoby. Africké LDC čelia problémom s diverzifikáciou ekonomík a pretrvávajúcou vysokou zamestnanosťou v poľnohospodárstve a rýchlym rastom populácie.

Tabuľka 2.8 porovnáva zloženie HDP a zamestnanosť v % v krajinách rozvinutých, rozvojových a LDC. V LDC je tvorené HDP z podstatne väčšej miery poľnohospodárstvom, ako je to v ostatných rozvojových krajinách

a krajinách rozvinutých. Poľnohospodárstvo v LDC zamestnáva 56 % všetkej pracovnej sily (v Afrike 62 %). Z tabuľky 2.8 vyplýva, že väčšina obyvateľov je stále zamestnaná práve v poľnohospodárstve napriek tomu, že tento podiel klesá (v roku 2011 pracovalo v LDC v poľnohospodárstve 68 % obyvateľov, v roku 2017 to bolo 56 %) (UNCTAD, 2020c). V priemysle je zamestnaných v LDC len 7 % obyvateľov, v službách 31 %.

Tab. 2.8 Zloženie HDP a zamestnanosť (v %, rok 2017)

HDP			
Krajiny	Poľnohospodárstvo	Priemysel	Služby
Rozvinuté	1	14	75
Rozvojové	8	23	53
LDC	22	13	48
Zamestnanosť			
Krajiny	Poľnohospodárstvo	Priemysel	Služby
Rozvinuté	3	14	75
Rozvojové	30	15	46
LDC	56	7	31

Zdroj: vlastné spracovanie podľa UNCTAD (2020c).

Každé tri roky sa v rámci zoznamu LDC prehodnocuje, či krajiny, ktoré sú v ňom zaradené, stále spĺňajú kritériá príjmov, ľudských zdrojov a ekonomickej zraniteľnosti; posudzujú sa krajiny, ktoré by mali zo zoznamu vypadnúť, prípadne tie, ktoré sa do zoznamu zaradia. Aby mohla byť krajina zaradená do zoznamu, musí pre rok 2021 mať (United Nations, 2020c):

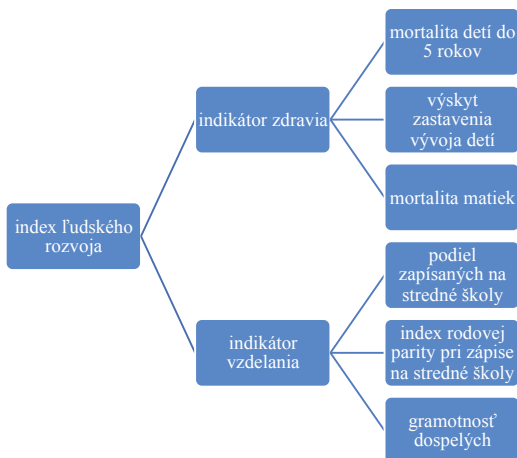
- menej obyvateľov ako 75 miliónov,
- hrubý národný príjem na obyvateľa pod hranicou určenou Svetovou bankou (preberá podmienky zaradenia podľa Svetovej banky),
- index ľudských zdrojov 60 a menej,
- index ekonomickej a ekologickej zraniteľnosti 36 a viac.

Krajina so zaradením do skupiny musí súhlasiť a spĺňať aspoň 3 kritériá na zaradenie.

Index ľudského rozvoja pozostáva z nasledujúcich indikátorov (UN, 2020):

1. Indikátora zdravia, ktorý sleduje:
  - mortalitu detí do 5 rokov,
  - výskyt zastavenia vývoja detí (sleduje deti do 5 rokov s výškou nižšou ako štandard a nahradil v roku 2020 pôvodný index podielu podvyživenej populácie, lebo lepšie vyhodnocuje podvýživu),
  - mortalitu matiek.
2. Indikátora vzdelania, ktorý pozostáva z
  - podielu zapísaných na stredné školy,
  - indexu rodovej parity pri zápise na stredné školy (bol pridaný v roku 2020, sleduje rovnocennosť dievčat a chlapcov pri zápise do školy),
  - indexu gramotnosti dospelých.

Váha jednotlivých indexov je rovnaká 1/6. Schéma indexu je zobrazená na obrázku 2.3. Čím je index ľudských zdrojov nižší, tým je situácia v krajine horšia.

Obr. 2.3 Index ľudského rozvoja

Zdroj: vlastné spracovanie podľa UN (2020).

Index ekonomickej zraniteľnosti meria štrukturálnu zraniteľnosť krajiny pri ekonomických alebo environmentálnych šokoch. Čím je jeho hodnota vyššia, tým je krajina zraniteľnejšia, od hodnoty 36 a viac spĺňa krajina jednu z podmienok na zaradenie do kategórie LDC. Index pozostáva z 8 indexov s rôznou váhou. Štruktúra indexu ekonomickej zraniteľnosti je zobrazená na obrázku 2.4.

Obr. 2.4 Index ekonomickej zraniteľnosti

Zdroj: vlastné spracovanie podľa UN (2020).

Kritériá na zaradenie krajín do zoznamu najmenej rozvinutých krajín hodnotí komisia pre rozvojovú politiku (KRP), ktorá má 24 členov a je menovaná na obdobie 3 rokov. KRP kontroluje zoznam krajín v kategórii LDC, či spĺňajú kritériá na zotrvanie v skupine alebo či môžu byť zo zoznamu vylúčené. Rovnako posudzuje aj „nové“ krajiny, ktoré by mali do kategórie spadať. KRP posúva údaje Ekonomickému a sociálnemu výboru OSN, ktorý návrhy schvaľuje a postupuje Valnému zhromaždeniu OSN. Komisia pre rozvojovú politiku však naďalej krajiny, ktoré zo zoznamu vypadnú, monitoruje.

2.3.1 Vylúčenie z kategórie najmenej rozvinutých krajín

Istanbulský program (2011), akčný program pre najmenej rozvinuté krajiny na obdobie rokov 2011 – 2020 si stanovil ambiciózný cieľ, že do roku 2020

splní polovica krajín z kategórie podmienky pre „vymazanie“ zo zoznamu najmenej rozvinutých krajín. Od vzniku kategórie najmenej rozvinutých krajín sa podarilo vymaniť len niekoľkým krajinám: Botswana vypadla v roku 1994, Kapverdy v roku 2007, Maldivy v roku 2011, Samoa v roku 2014, Rovníková Guinea v roku 2016 a Vanuatu v roku 2020 (vyradenie sa zvažovalo z dôvodov pandémie ochorenia COVID-19). V roku 2021 mala byť z kategórie vyradená Angola (z dôvodov nepriaznivého vplyvu pandémie COVID-19 na hospodárstvo krajiny bolo jej vylúčenie posunuté na rok 2024), v roku 2023 Bhután, v roku 2024 Svätý Tomáš a Princov ostrov a Šalamúnove ostrovy. Je zrejmé, že ambiciózný plán v rámci Istanbulskeho programu naplnený nebude.

Na vylúčenie z kategórie najmenej rozvinutých krajín musia byť splnené nasledujúce kritériá (UN, 2020):

- 1. hrubý národný príjem na obyvateľa** o 20 % musí byť vyšší ako určuje hranicu pre krajiny s najnižšími príjmami Svetová banka (1 222 USD pre rok 2021). Krajina má predpoklad pre vylúčenie z kategórie, ak dochádza k prekročeniu minimálnych indikátorov aj pri iných indexoch. Ak by mala byť krajina vylúčená zo zoznamu výlučne na základe výšky príjmu, potom by musel byť hrubý národný príjem na osobu dvojnásobne vyšší ako hranica pre nízke príjmy, ktorú určuje Svetová banka, t. j. 2 444 USD;
- 2. index ľudského rozvoja** musí vzrásť o 10 % (na 66);
- 3. index ekonomickej zraniteľnosti** poklesne o 10 % (na 32).

Ak krajina v dvoch po sebe nasledujúcich trojročných obdobiach spĺňa podmienky vystúpenia z kategórie, komisia pre rozvojovú politiku navrhne jej vylúčenie. Nie je to proces automatický, postupuje sa pri každej krajine a každom kritériu individuálne. V roku 2018 spĺňal kritéria Nepál aj Východný Timor, KRP spochybnila udržateľnosť ich rozvoja a odporučila monitorovanie aj v treťom trojročnom období. O finálnom rozhodnutí rokuje Ekonomický a sociálny výbor a následne Valné zhromaždenie OSN, tri roky po ich rozhodnutí je krajina nakoniec z kategórie LDC vylúčená. Táto lehota však môže byť predĺžená o ďalšie prípravné tri roky (prípád Svätý Tomáš a Princov ostrov – vylúčený v roku 2018) potrebné na nevyhnutné reformy. Počas celého tohto obdobia čerpá krajina výhody, ktoré vyplývajú zo zaradenia do LDC. Navyše sú krajine poskytované konzultácie na zvládnutie prechodného obdobia, počas ktorého sa má krajina pripraviť na to, že stratí výhody najmenej rozvinutých krajín na troch úrovniach (UN – OHRLLS, 2019):

1. *oficiálnu rozvojovú pomoc* (ODA – *Official Development Aid*) – priemerne 23,6 % (priemer rokov 2017 – 2018) celkovej ODA smeruje do LDC;
2. *obchodné úľavy* – LDC majú v rámci preferenčného systému nárok na bezcolný a bezkvótový prístup na trhy vyspelých krajín, strata preferencií môže krajiny vážne ohroziť. EÚ od roku 2012 poskytuje prechodné trojročné obdobie pre krajiny, ktoré zo systému vypadli. Po prechodnom období ponúka kategóriu GSP+ (*Generalized System of Preferences Plus*), v rámci ktorej umožňuje 66 % tovarov vstup na trh EÚ bez cla. Podmienkou je, aby krajina pristúpila k 27 medzinárodným konvenciám, ktoré sa týkajú ľudských a pracovných práv, ochrany životného prostredia a dobrej vlády;
3. *ostatné opatrenia* – mnohé výhody ostávajú v platnosti počas prechodného obdobia. Napr. Technologická banka poskytne svoje služby v oblasti technológií, inovácií a vedy počas piatich prechodných rokov, Kapitálový rozvojový fond OSN podporí LDC počas 3 + 2 prechodných rokov, 80 % zľava na mierotvorné operácie OSN a pod.

Pandémia ochorenia COVID-19 môže ovplyvniť schému vystupovania tých krajín, v ktorých bol dohodnutý termín vystúpenia z kategórie, keďže hospodárska situácia (Angola, Bhután, Svätý Tomáš a Šalamúnove ostrovy) sa môže vplyvom krízy zhoršiť.

2.3.2 Preferencie pre najmenej rozvinuté krajiny v oblasti obchodu

Zapojenie najmenej rozvinutých krajín do medzinárodného obchodu je veľmi malé, 50 % krajín v kategórii exportuje tovary len v 100 produktových kategóriách, výnimkou sú Bangladéš, Mjanmarsko a Kambodža, ktorých export je diverzifikovaný. Mnohé LDC vyvážajú tovary len na niekoľko málo trhov – Svätý Tomáš, Južný Sudán a Tonga na 9 trhov, v priemere je to 46 trhov (Bangladéš na 106 trhov). Pre porovnanie, USA, Čína a EÚ vyvážajú priemerne na 200 trhov (WTO, 2019).

Export LDC predstavoval v roku 2011 celkovo 189 mld. USD, ten v roku 2018 vzrástol na 192 mld. USD a v roku 2019 poklesol na hodnotu nižšiu ako v roku 2011, a to na 181 mld. USD – dôvodom nepriaznivého vývoja bol pokles dopytu, cien nerastných surovín, zhodnotenie dolára a problémy s produkciou. Dominujúcimi exportérmi sú Angola, Bangladéš, Mjanmarsko, Kambodža a Zambia – tieto krajiny sa podieľali na exporte skupiny 62 % (UNCTAD, 2020c). Problémy exportu LDC sú:

- koncentrácia primárnych surovín a palív, čo robí krajiny zraniteľné kvôli vonkajším faktorom ako pokles cien a dopytu – riešením by bola diverzifikácia exportu,
- nedostatok priemyselných kapacít, infraštruktúry a kvalitných ľudských zdrojov,
- obchodné bariéry,
- nedostatočná rozvojová a industriálna politika.

Obchodné preferencie pre najmenej rozvinuté krajiny majú zabezpečiť ľahšiu integráciu LDC do medzinárodnej delby práce. Sú v súlade s pravidlami WTO, ako aj s cieľmi udržateľného rozvoja. Obchodné preferencie majú podobu (UN – OHRLLS, 2019):

1. Preferenčný prístup pre tovary na trhy vyspelých krajín, ktorý poskytuje väčšina rozvinutých krajín:

- EÚ režim EBA (*Everything but Arms*) – Všetko okrem zbraní,
- USA majú v rámci GSP (*Generalized System of Preferences*) sub-systém pre africké rozvojové krajiny: AGOA (*The African Growth and Opportunity Act*) pre bezcolný dovoz obuvi, cestovných tašiek a kabeliek, hodínok a príborov. Dovozy textilu je bez ciel, ale podlieha kvótam. Tento preferenčný režim zvýšil dovoz textilu a odevov z oprávnených krajín o 22 %. Ďalšie režimy USA sú CBTPA (*Caribbean Basin Trade Partnership Act*) a ATPA (*Andean Trade Preferences Act*). Z týchto režimov je vylúčená ropa, niektoré textilie, odevy a kožené výrobky.
- Kanada má LDCT (*The Least Developed Country Tariff*) a CCCT (*The Commonwealth Caribbean Countries Tariff*),
- Japonsko umožňuje dovoz textilu a odevov z LDC bez kvót a ciel,
- preferencie pre najmenej rozvinuté krajiny poskytujú aj rozvíjajúce sa trhy: Čína, Brazília, Čile, India, Thajsko, Turecko a Kórejská republika,
- v roku 1988 vytvorila skupina rozvojových krajín GSTP (*The Global System of Trade Preferences*), v rámci ktorej si členské krajiny poskytujú úľavy.

2. Preferenčné zaobchádzanie pre služby. Článok IV GATS (*General Agreement on Trade in Services*) umožňuje rozvojovým krajinám využiť reštrikcie v obchode so službami, ak majú problém s platobnou bilanciou.

3. Špeciálne zaobchádzanie v rámci pravidiel WTO – časť IV. v rámci GATT hovorí o tom, že ak rozvinutá krajina poskytne úľavy rozvojovej krajine, nemá čakať podobné úľavy od rozvojovej krajiny. Neobsahuje povinnosť poskytnúť úľavy na strane rozvinutej krajiny. Splnomocňujúca doložka prijatá v rámci GATT v roku 1979 umožňuje rozvinutým krajinám poskytnúť rozvojovým krajinám iné a výhodnejšie zaobchádzanie. Táto doložka je základom pre vznik všeobecného systému preferencií, regionálnych dohôd a Globálneho systému obchodných preferencií (WTO, 2020).

Trebilcock a Prado (2011) tvrdia, že z preferencií môžu niektoré rozvojové krajiny ťažiť, avšak len krátkodobo. Z dlhodobého hľadiska narúšajú komparatívne výhody. Preferencie sú často nevyužiteľné z dôvodov prísnych pravidiel pôvodu tovaru.

Preferenčný prístup na trhy vyspelých krajín pre tovary v rámci systému EÚ EBA

Preferenčná schéma pre najmenej rozvinuté krajiny, ktorú EÚ zaviedla v roku 2001, poskytuje bezcolný a bezkvótvový prístup na trh EÚ pre všetky produkty s výnimkou zbraní. Do roku 2023 ju reguluje vyhláška Európskeho parlamentu a Rady č. 978/2012, avšak platnosť EBA je časovo neohraničená, čo predstavuje pre vývozcov z LDC istotu, že podmienky pre export na trh EÚ sa nezmenia. Prístup je pre LDC automatický, nemusia sa o benefity uchádzať a platí neobmedzene, avšak ak krajina vážne porušuje ľudské práva alebo konvencie o pracovných právach, môže EÚ rozhodnúť o pozastavení poskytovania preferencií.

Od roku 2011 schéma uľahčuje dodržiavanie pravidiel pôvodu, pre mnoho produktov povoľuje použitie nepôvodných materiálov a pri výrobe textilu umožňuje *jednoduchú transformáciu*, t. j. povoľuje dovoz látok namiesto produkcie látky v danej krajine. Pre ostatné krajiny, ktoré nespadajú pod EBA, platí dvojité transformácia.

Ak krajina vypadne z kategórie LDC, EÚ jej poskytuje preferencie v rámci EBA ešte počas nasledujúcich 3 rokov, aby umožnila krajine postupný prechod na iné preferenčné alebo nepreferenčné režimy. Kapverdské ostrovy vypadli zo skupiny najmenej rozvinutých krajín v roku 2007 a preferencie v rámci EBA mohli využívať do roku 2010. Vzhľadom na to, že krajina nebola ešte dostatočne pripravená na prechod na iný režim, požiadala EÚ o predĺženie možnosti využívania režimu do roku 2012 a po tomto termíne prešla

do režimu GSP+ (United Nations, 2020d). Bangladéš, ktorý vypadáva z kategórie LDC a ktorý zatiaľ využíva EBA, požiadal o zaradenie do GSP+ od roku 2024.

Export cukru bez kvót a ciel je umožnený pod EBA od roku 2009.

Gradeva a Martínes-Zarzoso (2020) tvrdia, že EBA nezvyšuje export krajín AKT (export ázijských zvýšil), ale naopak, v kombinácii s ODA spôsobuje pokles exportov. Podľa nich EBA ani ODA neplnia svoj cieľ, ktorým je rast exportu a pokles chudoby, pretože nedošlo k diverzifikácii exportu – krajiny naďalej vyvážajú tovary s nízkou pridanou hodnotou a suroviny. Upozornili aj na riziko, že LDC sa budú špecializovať na produkciu tovarov s najvyššími preferenciami a nie na produkciu podľa svojich konkurenčných podmienok.

Tabuľka 2.9 zobrazuje krajiny, ktoré dokázali najviac využiť preferencie v rámci EÚ režimu EBA. Najväčšími príjemcami boli v roku 2018 Bangladéš a Kambodža.

Tab. 2.9 Najväčší príjemcovia preferencií v rámci EBA (rok 2018)

Krajina	Počet %
Bangladéš	42,6
Kambodža	12,8
Angola	8,8
Mjanmarsko	5,5
Mozambik	4,5
Demokratická republika Kongo	3,6
Rovníková Guinea	3,3
Madagaskar	3,0
Etiópia	1,6
Mauritánia	1,4
Ostatní	13,0

Zdroj: vlastné spracované podľa Talaengsatya a Varachotisate (2019).

Výhody EBA:

- platia pre všetky krajiny v rámci skupiny LDC bez rozdielu automaticky a neohraničene,
- sú uplatňované na širokú skupinu tovarov (okrem zbraní a munície),
- platia aj počas prechodného obdobia po vypadnutí z kategórie LDC.

Nevýhody EBA:

- EBA schéma diskriminuje ostatné rozvojové krajiny, ktoré vyvážajú rovnaké produkty ako LDC,
- nespĺňa hlavné ciele, ktorými sú diverzifikácia a rast exportu, tie vyžadujú nielen zavedenie schémy, ale aj rozvoj infraštruktúry a výrobných kapacít,
- krajiny AKT často vyvážajú tovar do EÚ, ktorý spadá pod EBA, avšak preferencie si neuplatňujú, pretože využívajú preferencie z dohody z Cotonou, ktoré sú výhodnejšie a umožňujú plnú kumuláciu (krajiny AKT vystupujú pri určovaní pravidiel pôvodu ako jedno teritórium) (Gradeva, Martínes-Zaroso, 2020).

Aiello a Cardamone (2007) poukázali na nedostatočné využívanie EBA zo strany LDC aj z iných dôvodov:

- neschopnosť dodržať sanitárne a fyto-sanitárne normy,
- vysoké transakčné náklady spojené s dodržiavaním pravidiel pôvodu,
- vysoké administratívne náklady,
- neschopnosť splniť štandardy súkromného maloobchodného sektora v rozvinutých krajinách.

Kambodži bola od augusta 2020 čiastočne pozastavená možnosť využívať EBA schému pre odevný a obuvnícky priemysel a cukor, a to pre systematické porušovanie ľudských práv. EÚ bola v roku 2018 pre Kambodžu najväčším exportným trhom, v roku 2018 umiestnila Kambodža na trhu EÚ 45 % svojho exportu, pričom 74 % tvorili odevy, 12,6 % obuv, 5,7 % bicykle a 3 % ryža. Medzi rokmi 2013 – 2018 sa export zdvojnásobil (HKTD Research, 2020). V roku 2020 bola EÚ druhým najväčším partnerom a export do EÚ predstavoval 21,8 % exportu Kambodže. Najdôležitejším exportným trhom boli v tomto roku USA (European Commission, 2021).

Opatrenia od augusta 2020 sa týkajú 20 % kambodžského exportu do EÚ (1,1 mld. USD), tovary môže Kambodža naďalej do EÚ vyvážať, ale za clá platné pre ostatné členské krajiny WTO (United Nations, 2020e). Obmedze-

nia by mohli mať negatívny vplyv hlavne na vidiecke ženy, ktoré tvoria 85 % zo 700 000 zamestnancov pracujúcich v odevnom priemysle. Kumulatívne však môžu negatívne ovplyvniť príjmy 3 mil. obyvateľov, čo môže následne viesť k nárastu chudoby a migrácie (Bland, 2019). Dosah môže byť výrazný aj v spojitosti s pandemiou ochorenia COVID-19, po vypuknutí pandémie a znížení dopytu zo zahraničia muselo byť v Kambodži zatvorených 400 odevných podnikov, ktoré prepustili 150 000 zamestnancov (Soklang, 2020). Kambodža odhadla, že opatrenia EÚ povedú k ročným stratám vo výške 100 mil. USD.

Dovoz z Kambodže do EÚ zaznamenal ešte v roku 2019 rast 4,7 % (4,6 mld. EUR), v roku 2020 klesol o 21,3 % na 3,6 mld. EUR. EÚ vývoz v roku 2019 vzrástol o 30,8 % na 932 mil. EUR, rok 2020 priniesol pokles o 30,1 % na 652 mil. EUR (European Commission, 2021). Je ťažko vyhodnotiť, či odňatie preferencií malo efekt na pokles vývozu, alebo či je to dôsledok pandémie a celosvetového poklesu medzinárodného obchodu.

V minulosti odňala EÚ preferencie v rámci GSP Mjanmarsku v roku 1997 a Bielorusku v roku 2007, v rámci GSP+ Srí Lanke v roku 2010 (Talaengsattya, Varachotisate, 2019).

2.3.3 *Nástroje na podporu obchodu v LDC*

Obchod bol po dlhé roky efektívnym nástrojom na rast ekonomiky a redukciu chudoby a môže pomôcť riešiť aj problémy, ktoré priniesla súčasná situácia. Aj napriek dlhodobému rastu medzinárodného obchodu, LDC nedokázali z tohto trendu profitovať a ich podiel na svetovom exporte len výnimočne presiahol 1 %. Pandémia ochorenia COVID-19 priniesla väčšine LDC pokles ekonomického výkonu a jedna tretina krajín sa bude ekonomicky spamätávať z krízy viac ako 5 rokov. Obchod môže byť silným nástrojom na naštartovanie alebo obnovenie ekonomického rastu, ak je súčasťou rozvojovej stratégie LDC, pričom LDC môžu využiť rôzne nástroje a partnerstvá napr. nástroj EIF – Rozšírený integrovaný rámec, Multilaterálne partnerstvo pre podporu LDC pri využívaní obchodu ako nástroja na rast, udržateľný rozvoj a redukciu chudoby a pod.

EIF – Rozšírený integrovaný rámec

Na EIF (*Enhanced Integrated Framework*) participuje 51 krajín, 24 donorov a 8 agentúr: Medzinárodný menový fond, Svetová Banka, Svetová obchodná organizácia, Rozvojový program OSN (UNDP), Konferencia Spojených ná-

rodov pre obchod a rozvoj (UNCTAD), Organizácia OSN pre priemyselný rozvoj (UNIDO), Medzinárodné obchodné centrum (ITC) a Svetová organizácia pre turizmus. Vznikol v roku 1997 na stretnutí WTO, aby podporil LDC (WTO, 2021):

- zahrnúť obchod do národných rozvojových stratégií,
- budovať obchodné kapacity,
- vytvoriť štruktúry potrebné na koordináciu poskytovania technickej pomoci súvisiacej s obchodom.

EIF v prvej fáze uvoľnil na podporu LDC vyše 200 mil. USD, v druhej fáze od roku 2008 sa zameriava na podporu vládnych projektov a malých podnikateľov v oblasti obchodu, poskytuje vypracovanie prieskumov a analýz a na ich základe podporu cielených oblastí. 46 členských krajín EIF zakomponovalo obchod do národnej rozvojovej stratégie. Rovníková Guinea tak urobila v rámci národného rozvojového programu na roky 2020 – 2035 a očakáva zlepšenie komunikácie medzi ministerstvami v otázke obchodu, lepšie pochopenie možností obchodu pri rozvoji a rozpočtové príspevky na oblasti spojené s obchodnou politikou. Etiópia využila podporu EIF v prístupových rokovaníach pre vstup do WTO – vytvorila 35-členný technický tím zo zástupcov ministerstiev, EIF podporil virtuálne stretnutia a informačné technológie. Lesotho prijalo národnú obchodnú politiku, ktorej úlohou je odstrániť prekážky, ktorým čelia exportéri a naopak, využiť konkurenčné výhody a obchodné možnosti najmä v poľnohospodárstve, ľahkom priemysle a v textilnom a odevnom priemysle (EIF, 2020).

Medzi priority EIF patrí (EIF, 2020):

1. *Vylepšiť obchodné prostredie pre udržateľný rast LDC.*
  - Zavádzať investičné a obchodné pravidlá – vďaka EIF zaviedli LDC 44 nových obchodných smerníc, napr. Benin zaviedol zákon na podporu malých a stredných podnikov a v Malawi prijali novú smernicu na kontrolu tovarov.
  - Podporiť inštitucionálnu koordináciu v rámci obchodu a investícií.
  - Zvýšiť kapacity pre formuláciu a implementáciu obchodných politík – poskytovanie školení na zlepšenie využitia kapacít pri účasti v globálnom obchode (jazyková zručnosť, e-commerce, práca s počítačmi, znalosť exportných pravidiel, manažment a pod.), zapájanie malých podnikateľov a žien.
2. *Zvýšiť export a prístup na medzinárodné trhy* (spájať dodávateľov a odberateľov na rôznych výstavách, pomôcť malým a stredným podnikom dodržiavať exportné štandardy a pod.). EIF napr. podporila projekt

exportu bambuckých orechov a bambuckého masla z Mali, a to vzdelávaním žien v oblasti spracovávania a výroby produktov z bambuckých orechov. Na Madagaskare sa pripravuje obchodný informačný portál, v Etiópii podporila EIF projekt exportu lokálneho medu, ktorý je vysoko kvalitný, ale nespĺňal medzinárodné štandardy. Cieľom v rámci tohto bodu je:

- Zlepšiť technológie a služby (vytváranie infraštruktúry pre e-commerce, využívanie informačných technológií – prioritou sú ženy, mládež a malé a stredné podniky). V Rwande zavádzali e-platby, Kambodža a Nepál zaviedli e-commerce stratégiu, Guinea zaviedla nové pravidlá sledovania kvality potravín.
- Využiť Aid for Trade a privátne investície na zvýšenie produkčných kapacít.

Okrem toho EIF posudzuje vplyv obchodu na krajiny, ktoré by mali z kategórie postúpiť do krajín s nižšími strednými príjmami – v prípade Vanuatu, ktoré postúpilo v decembri 2020 a vzhľadom na jeho zraniteľnosť na externé šoky, bude EIF krajinu podporovať ďalších 5 rokov, t. j. do roku 2025. Zvláštnu podporu venuje krajinám zraniteľným a ovplyvneným konfliktmi – v Afganistane podporuje vzdelávanie obchodných úradníkov a pomáha koordinovať Aid for Trade.

Jedným z dôležitých nástrojov EIF a UNCTAD je DTIS (*Diagnostic Trade Integration Studies*) – diagnostické štúdie integrácie obchodu, ktoré sú vypracované pre konkrétnu krajinu a odhaľujú prekážky obchodu, sektory s exportným potenciálom a pod. a štúdie sa následne využívajú na spracovanie rozvojovej stratégie, ktorá obsahuje obchod ako súčasť národného rozvojového plánu.

Aid for Trade (Pomoc pre obchod)

Iniciatíva Aid for Trade vznikla v roku 2005 na konferencii WTO v Hongkongu. Jej cieľom je pomáhať rozvojovým krajinám a najmä najmenej rozvinutým, zapájať sa do medzinárodného obchodu, mobilizuje zdroje na riešenie problémov týkajúcich sa obchodu, jeho rozvoja, odstraňovania prekážok obchodu, rozvoja distribučných sietí a pod. Aid for Trade pomáha LDC pri (Trade funding insight, 2020):

- tvorbe obchodných stratégií, pri rokovaniach o obchodných dohodách a pri implementácii ratifikovaných obchodných dohôd (do roku 2018 bolo investovaných 242 mil. USD),

- *budovaní a rekonštrukcii infraštruktúry* pre lepšie spojenie v rámci krajiny, ale aj s medzinárodnými trhmi (do roku 2018 bolo investovaných 8 mld. USD),
- *diverzifikácii obchodu* podporou privátneho sektora a konkurencieschopnosti (do roku 2018 bolo investovaných 5,2 mld. USD),
- *zlepšení prístupu k finančným a obchodným službám a liberalizácii obchodu* (do roku 2018 bolo investovaných 0,8 mil. USD).

Do LDC smeruje 27 % prostriedkov Aid for Trade (United Nations, 2021b), avšak v prepočte na osobu získavajú LDC 20 USD na obyvateľa (v roku 2017 to bolo 12,2 USD), trojnásobok v porovnaní s ostatnými rozvojovými krajinami. Od začatia činnosti získali LDC 108,4 mld. USD, pričom objem prostriedkov rástol ročne približne o 13 %. Väčšinu pomoci, 40 % zo sumy vyčlenenej pre LDC, získali krajiny: Afganistan, Bangladéš, Etiópia, Tanzánia a Konžská demokratická republika. Donori sa zaviazali, že ročne poskytnú 0,15 % – 0,20 % hrubého domáceho príjmu pre LDC, väčšina však svoj záväzok nedodržiava. Rozdiel, ktorý nebol odvedený pre LDC, predstavuje sumu 33 – 58 mld. USD (Trade funding insight, 2020).

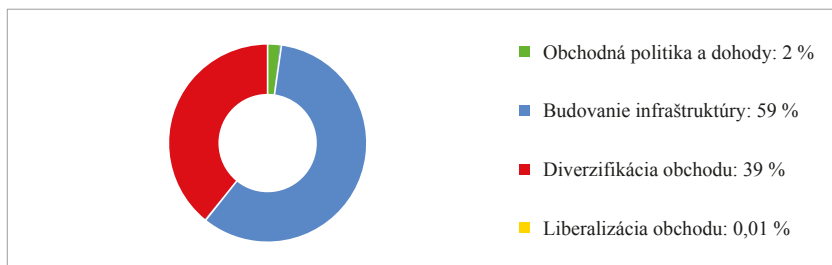
Hlavnými donormi Aid for Trade sú Svetová Banka, EÚ a Japonsko (Trade funding insight, 2020):

- Svetová banka poskytla LDC 5,7 mld. USD, a to prostredníctvom Zastrešujúceho nástroja pre obchod, EIF a Programu na podporu uľahčenia obchodu – tieto fondy zastrešujú rôzne aktivity pre podporu obchodu. Spolu s Medzinárodnou rozvojovou asociáciou⁵ IDA (*International Development Association*) poskytla v roku 2018 celkovo 22 % (9,1 mil. EUR) z prostriedkov Aid for Trade.
- EÚ (a jej členské štáty) je najväčším poskytovateľom prostriedkov pre Aid for Trade (13,5 mld. EUR), z čoho 22 % je určených pre LDC. Cieľom EÚ je zvýšiť tento podiel na 25 % pre LDC do roku 2030). Najväčším donorom v rámci EÚ je Nemecko (5,1 mil. EUR). V roku 2018 poskytla EÚ a jej členské štáty na účely Aid for Trade 13,5 mil. EUR, t. j. 30 % z rozpočtu Aid for Trade.
- Japonsko poskytuje prostriedky cez rôzne nástroje, napr. Rozšírené partnerstvo pre investície do kvalitnej infraštruktúry. V roku 2018 Japonsko ako donor poskytlo 23 % Aid for Trade prostriedkov (10,6 mil. EUR) (WTO, 2019),

⁵ Medzinárodná finančná inštitúcia, ktorá poskytuje najchudobnejším krajinám pôžičky a granty.

- USA poskytli v rokoch 2001 – 2018 celkovo 54 mld. USD na Aid for Trade, z toho 33 % pre LDC.

Graf 2.2. zobrazuje rozdelenie výdavkov Aid for Trade v LDC podľa rôznych kategórií. Najvyššia čiastka smeruje na budovanie infraštruktúry a diverzifikáciu obchodu.

Graf 2.2 Výdavky Aid for Trade v LDC v %

Zdroj: vlastné spracovanie podľa *Trade funding insight* (2020).

V roku 2019 identifikovala štúdia UNCTAD (*United Nations Conference on Trade and Development*) riziká rozvojovej pomoci, ktorým môžu LDC čeliť (*Trade funding insight*, 2020):

- príjmy z rozvojovej pomoci predstavujú významný príjem do štátneho rozpočtu LDC, jej zníženie znamená ohrozenie rozvojových výdavkov – rozvojové krajiny s najnižšími príjmami sú od rozvojovej pomoci závislé,
- poskytovaná pomoc nemusí byť v súlade s rozvojovými cieľmi a záujmami LDC, často nie je poskytovaná priamo vláde, ale cez rozvojové organizácie. Donori by mali rešpektovať národné rozvojové plány a projekty by mali byť vypracované v súlade s nimi,
- dohodnuté záväzky o výške donorských príspevkov darcovia neplnia, čo predstavuje pokles externých zdrojov financovania.

Program Svetovej banky na podporu uľahčenia obchodu (TFSP)

TFSP (*Trade Facilitation Support Program*) bol zavedený v roku 2014 na pomoc rozvojovým krajinám pri zosúladovaní ich obchodných praktík s Do-

hodou o uľahčení obchodu⁶ s WTO. Zameraný je na praktickú pomoc pri odhaľovaní problémov v zahraničnom obchode, s prípravou a plánovaním zavádzania obchodných reforiem, so zvýšením transparentnosti, s harmonizáciou systému a procedúr v súlade s medzinárodnými štandardmi. Program poskytol pomoc 50 krajinám, predovšetkým v subsaharskej Afrike.

Zastrešujúci nástroj pre obchod

Opäť je to nástroj Svetovej banky – trojstranný trustový fond s viacerými donormi a troma piliermi (The World Bank, 2017):

- prvý je zameraný na obchodnú konkurencieschopnosť a diverzifikáciu cez podporu súkromného sektora, malých a stredných podnikov,
- druhý rieši uľahčenie obchodu, logistiku a obchodné financovanie – znižovanie nákladov spojených s pohybom tovaru, ktoré má pozitívny vplyv na finálnu cenu produktu alebo služby,
- tretí sa zaoberá prístupom na trh a medzinárodnou obchodnou spoluprácou – zavádzaním obchodných politík, podporovaním zavádzania medzinárodných štandardov, podporou vlád pri odstraňovaní obchodných bariér a spoluprácou pri regulačných reformách,
- štvrtý obsahuje aktivity na zvládnutie trhových šokov, ktoré ovplyvňujú obchod a riešenie nerovností na pracovných trhoch, ktoré môžu vzniknúť liberalizáciou obchodu. Podporujú vnútorný obchod tak, aby sa do výmeny zapojili aj odľahlé, menej rozvinuté regióny.

2.3.4 Dôsledky pandémie ochorenia COVID-19

UNCTAD (2021) očakáva, vzhľadom na ekonomickú zraniteľnosť LDC, že kríza vyvolaná pandemiou COVID-19 povedie k najnižšej ekonomickej výkonnosti týchto krajín za posledných 30 rokov. Mnoho úspechov v boji s chudobou a jej následkami sa zrejme spätne zhorší a očakáva sa nárast extrémnej chudoby o 35 %.

V oblasti zdravia budú následky spôsobené nielen samotným ochorením, ale najmä nedostatočným prístupom k zdravotnej starostlivosti. Tabuľka 2.10 porovnáva počet zdravotníckeho personálu a nemocničných lôžok

⁶ Dohoda je platná od roku 2017. Obsahuje ustanovenia ako urýchliť pohyb, vybavenie a prepustenie tovarov, o dodržiavaní colných predpisov, spolupráci colných úradov s inými orgánmi a pod. Aplikácia a dodržiavanie dohody by mohli viesť k zníženiu obchodných nákladov o 14,3 % a podporiť obchod hlavne najchudobnejších krajín. Technickú pomoc na aplikáciu dohody v LDC poskytuje WTO pomocou nástroja dohody na uľahčenie obchodu. LDC sa zaviazali, že dohodu budú aplikovať a dodržiavať.

v rozvojových a rozvinutých krajinách, pričom v najmenej rozvinutých krajinách je počet lôžok aj personálu v porovnaní s vyspelými, ale aj ostatnými rozvojovými krajinami kritický. LDC disponujú len 10 % lôžok v porovnaní s vyspelými krajinami a mnohé neboli pripravené čeliť pandémie a poskytovať pacientom intenzívnu starostlivosť (UNCTAD, 2020).

Tab. 2.10 Indikátory zdravotného systému (na 100 000 obyvateľov, roky 2010 – 2019)

	Počet lekárov	Počet sestier a pôrodných asistentov	Počet nemocničných lôžok
Rozvinuté krajiny	31	113	52
Rozvojové krajiny mimo LDC	14	26	22
Najmenej rozvinuté krajiny	3	7	6

Zdroj: vlastné spracovanie podľa UNCTAD (2020).

Počet infikovaných v LDC predstavoval len 2 % všetkých prípadov globálne, a to aj napriek tomu, že v nich žije 14 % obyvateľov Zeme. Ochorením sa nakazilo 1629 osôb na milión obyvateľov k 8. marcu 2021 (v rozvinutých krajinách 52 271). Úmrtnosť bola v rozvinutých krajinách 37-krát vyššia ako v LDC (United Nations, 2021a). Dôvodom môže byť:

- postup mnohých LDC, ktoré zaviedli lockdown okamžite po tom, ako ho zavádzali rozvinuté krajiny, čím sa im podarilo udržať nízke stavy nakazenia,
- mladá populácia, u ktorej sa ochorenie nemuselo prejavíť,
- malá testovanosť, t. j. neodhalenie skutočného množstva infikovaných a nízka kvalita dát poskytovaná týmito krajinami.

Ekonomické dôsledky. Aj napriek tomu, že pandémia nezasiahla LDC tak ako rozvinuté krajiny, celkové spomalenie globálnej ekonomiky má výrazne negatívny vplyv na ich hospodárstvo. Poklesol domáci dopyt po spotrebných tovaroch, spôsobený vládnymi opatreniami na zabránenie šírenia infekcie. Poklesol však aj zahraničný obchod, spočiatku najmä export ropy a zasiahol predovšetkým tie krajiny (Angola, Mozambik, Jemen, Čad), v ktorých bol

podiel ropy na celkovom exporte vyšší ako 40 % a krajiny vyvážajúce suroviny a kovy (Zambia, Guinea, Eritrea, Sierra Leone a Konžská demokratická republika). Taktiež poklesol export krajín vyvážajúcich odevy, keďže poklesol svetový dopyt (Bangladéš, Kambodža). *Export* mnohých LDC prudko poklesol v apríli a máji 2020 a odvtedy sa do pôvodných čísel nevrátil. Najviac boli postihnuté krajiny plne zapojené do medzinárodnej delby práce, napr. Mjanmarsko a Bangladéš. Import nebol výrazne ovplyvnený, keďže pozostáva z potravín, palív a polotovarov a tie nepodliehajú cyklickým výkyvom. Počas pandémie v roku 2020 poklesol obchod v LDC o 10,3 % (EIF, 2020).

V obchode so službami dominuje v LDC *turistický ruch* a ten je významným zdrojom príjmov v 42 krajinách. Turizmus bol kvôli cestovným reštrikciám väčšiny krajín sveta takmer zastavený a perspektívy na úplne zotavenie sú neisté (United Nations, 2021a).

Remitancie poklesli odhadom o 7 %, v niektorých krajinách však po počiatočnom poklese vzrástli viac ako v predkrízovom období (v Nepále vzrástli o 11 %) – dôvod je zrejme v tom, že migranti posielali peniaze nie cez neformálne, ale cez oficiálne cesty a v štatistikách sa to prejavilo ako nárast. Odhaduje sa aj pokles *priamych zahraničných investícií* smerujúcich do LDC.

V LDC krajinách stúpala *zadlženosť* už pred pandemiou, v roku 2019 dosiahla 32 %. Rastie aj výška úrokov. Pandémia vyvolala pochybnosti o schopnosti krajín dlhy v týchto podmienkach splácať. K 31. 1. 2021 uviedla Svetová banka, že takmer polovica LDC je z hľadiska dlhov riziková alebo v ohrození splácania dlhu (United Nations, 2021a):

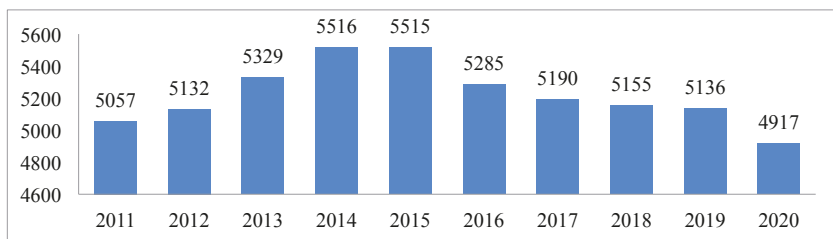
- Mozambik, Somálsko, Sudán a Svätý Tomáš sú v dlhovej tiesni,
- v prípade 16 LDC je riziko dlhovej tiesne vysoké,
- v 18 krajinách stredné,
- v 8 je riziko nízke.

2.4 Prípadová štúdia – závislosť Nigérie od ťažby a exportu ropy

Počas prvých mesiacov od vypuknutia pandémie ochorenia COVID-19 poklesol medzinárodný obchod a zároveň aj dopyt po rope. Prepad na medzinárodných trhoch výrazne ovplyvnil aj Nigériu, krajinu závislú od príjmov z ropy, kde ťažba vytvára 9 % HDP, 80 % exportných príjmov a 50 % príjmov do štátneho rozpočtu.

Nigéria je najväčšou africkou krajinou s 202 mil. obyvateľmi, z ktorých až 40 % žije pod hranicou chudoby a ďalších 25 % je chudobou ohrozených.

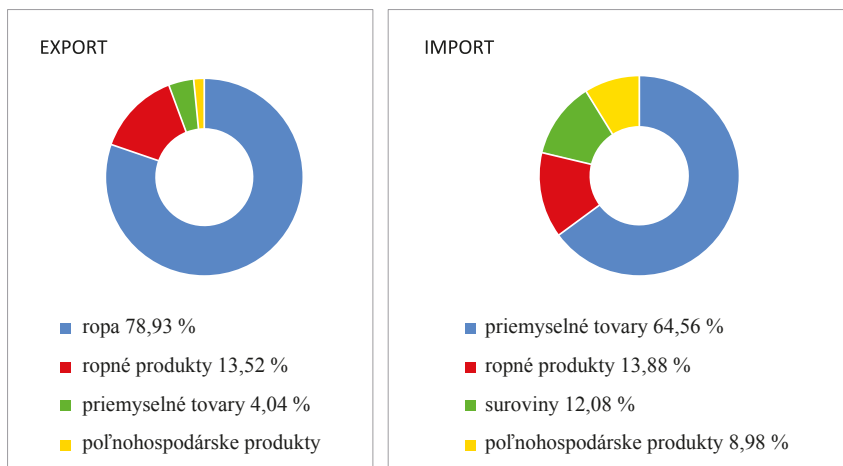
Pandémia posunula minimálne ďalších 5 miliónov osôb na alebo pod hranicu chudoby (The Economist, 2021b).

Graf 2.3 Vývoj HDP na obyvateľa PPP (v USD, roky 2011 – 2020)

Zdroj: vlastné spracovanie podľa Trading Economics (2021).

Graf 2.3 poskytuje údaje o vývoji HDP na obyvateľa v rokoch 2011 – 2020. Do roku 2014 HDP na obyvateľa rástol, po poklese cien ropy v rokoch 2014 – 2015 stále klesá a v roku 2020 dosiahol hodnotu 4916,17 USD. Najvyššie príjmy boli evidované v rokoch 2014 – 2015, a to 5515 – 5516 USD. Po tomto období zažila Nigéria recesiu (v dôsledku poklesu cien ropy na svetových trhoch). Dovtedy ekonomicky rástla priemerne o 6,5 % ročne. Rast pred pandémiou v roku 2019 dosahoval 2,2 % ročne a inflácia 12 %. (The World Bank, 2020). V prvom kvartáli 2021 vzrástla ekonomika o 0,51 % a v roku 2021 sa predpokladá rast na úrovni cca 2,4 %, 2,3 % v roku 2022 a 2,6 % v roku 2023 (Trading Economics, 2021).

Graf 2.4 Komoditná štruktúra exportu a importu Nigérie (Q4, 2020)

Zdroj: spracované podľa Proshare (2021).

Export pozostáva z 80 % z ropy, dovoz zväčša zo surovín a potravín, a to aj napriek tomu, že Nigéria má dostatok ornej pôdy. Nepokoje v krajine sa však podpísali na nedostatočnej produkcii poľnohospodárskych plodín (vývoz potravín tvorí len 1,7 % objemu vývozu, dovoz takmer 9 %) (Proshare, 2021). Komoditná štruktúra exportu a importu Nigérie vo štvrtom kvartáli roku 2010 je zobrazená na grafe 2.4.

Sociálno-ekonomický vývoj zaznamenal určité úspechy, avšak v hodnotení indexu ľudského rozvoja je Nigéria (rok 2020) na 161. mieste zo 189 krajín a dosiahnutú hodnotu indexu 0,539 hodnotí UNDP ako nízky (UNDP, 2020a). Nigéria nedokáže vytvoriť dostatočný počet pracovných miest a zvyšuje tým riziko vzniku sociálnych nepokojov. Problémom je aj pretrvávajúca korupcia a regionálna nestabilita:

- severovýchodného regiónu, kde operuje islamská skupina Boko Haram,
- vnútrozemia, kde pretrvávajú konflikty medzi farmármi a nomádskymi pastierskymi kmeňmi,
- na juhovýchode, kde bojujú vládne jednotky proti Igbo separatistom.

Do bezpečnostného problému môže vyústiť aj nezamestnanosť mladých, ktorá dosahuje dve tretiny. Vekový meridián je 18 rokov a bezvýchodisková situácia vyvoláva rozsiahle protesty.

Nigéria čelí viacerým rozvojovým výzvam:

- Je to krajina závislá od vývozu ropy a jej prioritou by mala byť diverzifikácia ekonomiky a exportu, navyše príjmy z ropy sú využívané neefektívne (dotácie na palivá, elektrinu a pod.).
- Riešiť nedostatočnú infraštruktúru, cesty sú nekvalitné a vypadáva elektrický prúd – prepraviť kontajner z prístavu do Lagosu, čo je 20 km, stojí 4 000 USD rovnako ako preprava 12 000 km do Číny (The Economist, 2021b).
- Uskutočniť inštitucionálnu reformu – prekážkou však ostáva politická nestabilita.
- Vyriešiť konflikty a bezpečnostnú neistotu. V roku 2014 vyjadrilo 24 % Nigérijcov vôľu emigrovať, v roku 2019 ich bolo 52 % (The Economist, 2021b).

Nigéria žije v súčasnosti na dlh, pričom dlhová služba pohlcuje 80 % príjmov, čo môže viesť k neúnosnej zadlženosti. Nigéria by mala devalvovať menu, čím by síce zvýšila náklady na dovoz, ale podporila by export, ktorý by bol konkurencieschopnejším. Prezident M. Buhari však zvolil cestu reštrikcií importu (aby posilnil domácu menu) a na zozname zakázaných položiek je dokonca cukor a pšenica. Zvýšila sa kontrola na hraniciach, aby sa zabránilo nelegálnym importom, čo finálne viedlo k rastu cien potravín. Výrobným firmám za daných okolností chýbajú suroviny a diely, nemajú prístup k dolárom a domáca mena je nestabilná (vláda nakoniec dvakrát domácu menu devalvovala, avšak nedostatočne).

Otázky na diskusiu k prípadovej štúdii:

1. Aký má vplyv hospodárstvo postavené na ťažbe a exporte ropy na rozvoj?
2. Aké možnosti by mala Nigéria zvážiť na podporu rozvoja?
3. Aký význam pre rozvoj môže mať v Nigérii obchod?
4. Ako sa vyvíja hospodárska situácia Nigérie v súčasnosti?

Úlohy na vypracovanie k prípadovej štúdii:

1. Podľa publikácie Svetovej banky Doing business zhodnoťte najväčšie problémy podnikateľského prostredia Nigérie, ktoré považujete za prekážku rozvoja obchodu a prílevu PZI.

2. Z dostupných internetových zdrojov vypracujte vývoj zahraničného obchodu Nigérie za posledných desať rokov a uveďte, čo malo vplyv na zaznamenané výkyvy.

Otázky a témy na diskusiu ku kapitole 2:

1. Definujte chudobu a načrtnite možnosti eliminácie chudoby v súčasných podmienkach.
2. Vysvetlite fungovanie začarovaného kruhu chudoby a skúste navrhnúť možnosti, ako sa z neho dostať.
3. Vypracujte argumenty, prečo používať (alebo nepoužívať) ukazovateľ HDP na osobu na meranie chudoby.
4. Prečo vplyva rýchly rast obyvateľstva v rozvojových krajinách negatívne na rozvoj?
5. Aké sú súvislosti medzi zamestnanosťou, nezamestnanosťou a chudobou a aké sú riziká nezamestnanosti mládeže?
6. Aké sú dôsledky detskej práce a aké sú možnosti boja proti detskej práci zo strany firiem, štátov, medzinárodného spoločenstva alebo finálneho spotrebiteľa?
7. Vysvetlite, prečo je surovinová závislosť pascou chudoby, ako koreluje s chudobou a zraniteľnosťou krajiny a načrtnite možnosti riešenia boja proti holandskej chorobe.
8. Rozdeľte rozvojové krajiny z hľadiska diferenciácie vývoja a uveďte príklady.
9. Aké sú kritériá na zaradenie krajín do kategórie LDC a na ich vylúčenie a aké výhody môžu tieto krajiny v rámci kategórie využívať?
10. Vymenujte indikátory, ktoré skúma index ľudského rozvoja, v rámci diskusie porovnajte určovanie rozvoja na základe príjmov na obyvateľa a na základe indexu ľudského rozvoja.
11. Vyhľadajte v rámci rozvojových krajín 10 s najhorším indexom ľudského rozvoja.
12. Aké úľavy sú poskytované LDC v rámci obchodných vzťahov a aký režim využíva EÚ? Prediskutujte prínosy a riziká, ktoré z využitia preferencií vyplývajú.
13. Vyhodnoťte prínosy, prípadne riziká, ktoré vyplývajú z poskytovania rozvojovej pomoci Aid for Trade.
14. Z textu a dostupných zdrojov z internetu zosumarizujte, ako vplývala na obchod LDC pandémia ochorenia COVID-19.

3 MEDZINÁRODNÁ EKONOMICKÁ INTEGRÁCIA V ROZVOJOVÝCH KRAJINÁCH

S cieľom prekonať zaostalosť, vybudovať vlastný ekonomický potenciál, získať úplnú hospodársku samostatnosť či dosiahnuť rovnoprávne postavenie v medzinárodných vzťahoch sa v rámci rozvojových krajín dostáva do popredia otázka ich vzájomnej súdržnosti a hospodárskeho zblížovania. Avšak podľa Gavalovej a Baumgartnera (2014) je nutné vyriešiť mnohé problémy či prekážky, ktoré hospodárske zblížovanie rozvojových krajín obmedzujú. Ide najmä o nedostatočný hospodársky rast, populačnú explóziu, rozvoj industrializácie, obmedzenosť kapitálových a ľudských zdrojov či postavenie rozvojových krajín v systéme medzinárodnej delby práce.

Hospodárske zblížovanie rozvojových krajín a internacionalizácia ekonomických procesov v nich prebiehajúcich sa prejavuje v dvoch formách, ktoré sú rozdielne v intenzite vzťahov medzi zúčastnenými ekonomikami, zo spôsobu riadenia a organizovania (Gavalová, Baumgartner, 2014):

- v medzinárodnej ekonomickej spolupráci – prostredníctvom koordinácie, prehlbovania vzájomnej spolupráce a solidarity bez uzatvárania integračných postupov; je chápaná ako spolupráca samostatných krajín s cieľom získať ekonomické prínosy;
- v *medzinárodnej ekonomickej integrácii* – prostredníctvom účasti vo väčšom ekonomickom organizme na základe konkrétnych integračných dokumentov, dohôd (tzv. formalizovaná integrácia).

Medzinárodná ekonomická integrácia (MEI) je proces postupného vzájomného prepájania, prispôsobovania a zblížovania jednotlivých národných ekonomík ich ekonomických štruktúr, proces prehlbovania závislosti medzi nimi a postupnej transformácie národných ekonomických štruktúr na novú ekonomickú štruktúru vznikajúceho hospodárskeho komplexu (Baláž a kol., 2005).

Je to objektívny proces, ktorý vyplýva z potrieb rozvoja medzinárodnej delby práce. MEI je najvyššou formou zmedzinárodňovania hospodárskeho života. Predstavuje významný trend vo vývoji svetového hospodárstva a v rozvoji medzinárodných ekonomických vzťahov najmä od druhej polovice 20. storočia. Postupne dochádzalo k rastu počtu integračných zoskupení a zároveň k rastu ich komplexnosti (Baláž a kol., 2019). Počet integ-

račných zoskupení, resp. regionálnych obchodných dohôd (RTAs – *regional trade agreements*) je evidovaný spolu s ich podrobnejšími údajmi vo Svetovej obchodnej organizácii. Počet platných RTAs sa neustále zvyšuje, a to predovšetkým od 90. rokov 20. storočia. Od roku 1958 sa zvýšil z 2 na 20 dohôd v roku 1990 a do júna 2021 tento počet vzrástol na 350 v júni 2021 (WTO, 2021a). Regionálne obchodné dohody sú v centre mnohých politických diskusií a pravdepodobne budú formovať obchodné a hospodárske vzťahy v budúcnosti.

Z geografického hľadiska sú zrejme veľké rozdiely medzi jednotlivými regiónmi v uzatváraní partnerstiev, dohôd RTAs. Najviac regionálne prepojeným regiónom na svete je Európa. V septembri roku 2021 mala Európa v platnosti celkovo 154 RTAs. Druhým najsilnejším kontinentom bola Ázia, predovšetkým východná Ázia s celkovo 101 RTAs v platnosti. Naopak, najslabšími regiónmi pre výskyt a uzatváranie RTAs sú Karibik, západná Ázia, Oceánia a Stredný východ (WTO, 2021b).

Pokiaľ ide o MEI v rozvojových krajinách, má svoje špecifiká a je ovplyvnená viacerými spoločnými znakmi charakterizujúcimi skupinu rozvojových krajín. Väčšina z nich dosahuje len nízku ekonomickú úroveň, ktorá sa prejavuje nízkou tvorbou HDP na obyvateľa, nemá dostatočne diverzifikovaný export či rozvinutú dopravnú infraštruktúru a zároveň disponuje minimálnymi zdrojmi na akumuláciu kapitálu (Baumgartner, 2015).

MEI je však v týchto krajinách považovaná za efektívny nástroj rozvoja. Rozvojové krajiny sa vytvorením alebo vstupom do existujúceho integračného zoskupenia snažia vyriešiť svoje dlhodobé problémy, ako je stagnácia ekonomiky a nízka úroveň výroby. Na rozdiel od vyspelých krajín, základným stimulom integrácie rozvojových krajín je ich hospodárska nevypelost'. Zároveň je typickou charakteristikou ich integračných zoskupení aj nerovnomernosť v hospodárskej vyspelosti členov.

Medzi dôležité predpoklady či podmienky úspešnej realizácie a fungovania MEI v rozvojových krajinách patria (Gavalová, Baumgartner, 2014):

- odstránenie vážnych politických a ozbrojených konfliktov medzi členmi integračného zoskupenia, ktoré sú častou príčinou stagnácie či prerušenia činnosti integračného zoskupenia;
- určitý stupeň sociálnej a kultúrnej homogenity, ktorý uľahčuje vzájomnú hospodársku súčinnosť;
- geografická blízkosť alebo geografická prepojitelnosť – hlavne čo sa týka dopravnej infraštruktúry, ktorá je zväčša nevyhovujúca;

- rozšírenie vzájomnej ekonomickej komplementarity (doplniteľnosti), jej neexistencia je častou príčinou stagnácie vzájomného obchodu a rozvoja ďalších hospodárskych vzťahov. V rozvojových krajinách sa však viac prejavuje konkurencia (konkurenčné záujmy), čo sťažuje vytvorenie fungujúceho zoskupenia.

Keďže rozvojové kontinenty sa vyznačujú rôznou intenzitou pôsobenia týchto podmienok, zodpovedá tomu aj rozsah a hĺbka realizácie integračných procesov. Z teoretického pohľadu sú najvhodnejšie podmienky na rozvoj MEI v regióne Latinskej Ameriky a Karibiku, kde sa nachádza viacero úspešných integračných zoskupení. Afrika má, naopak, najmenej vhodné podmienky na úspešnú integráciu, keďže nespĺňa takmer žiadnu z uvedených podmienok, a to aj napriek vysokému počtu integračných zoskupení. Problémom je však kvalita integrácie a jej prehĺbovanie. Najnižší počet integračných zoskupení sa nachádza v Ázii. Od konca 90. rokov však na ázijskom kontinente dochádza k rastu a rozširovaniu bilaterálnych a regionálnych obchodných dohôd.

Podľa Gavalovej a Baumgartnera (2014) jednou z príčin neúspechu či stagnácie integračných snáh rozvojových krajín je aj voľba integračnej formy, ktorá nie je adekvátna či vhodná ich podmienkam a možnostiam. Mnohé zoskupenia v snahe napodobňovať model rozvoja integrácie v Európe sa stretli s prekážkami súvisiacimi s relatívne malým spektrom liberalizovateľných položiek colného sadzovníka (tie, s ktorými sa v rámci zúčastnených krajín obchoduje málo, resp. pri nich nedochádza ku konfliktu), zároveň ich ekonomické štruktúry boli veľmi podobné a objem vzájomnej obchodnej výmeny bol oproti európskym krajinám na veľmi nízkej úrovni. Po sľubnom založení integračného zoskupenia sa jeho potenciál vyčerpá a zoskupenie sa dostáva do ťažkostí.

3.1 Teoretické východiská ekonomickej integrácie rozvojových krajín

Intenzívny rozvoj MEI v rozvojových krajinách sa začal v 60. rokoch 20. storočia. Súvisel aj s rozmachom národnooslobodzovacieho hnutia a v jeho dôsledku k rozpadu koloniálnej sústavy a vzniku nových, politicky samostatných štátov v priebehu 50. a 60. rokov (Baumgartner, 2015). Nasledujúce desaťročie však bolo charakterizované stagnáciou z hľadiska kvalitatívnej stránky (uplatňovaní nástrojov a metód integrácie). Mnohé zoskupenia ne-

boli schopné splniť dohodnuté ciele a programy a ich slabá aktivita sa prejavila v nízkom vplyve na ich hospodársky rozvoj. Situácia sa postupne začala meniť koncom 80. a začiatkom 90. rokov 20. storočia. Viaceré zoskupenia oživilo svoju činnosť, rozšírili svoju členskú základňu, funkcie, úlohy. Postupne sa začal meniť aj charakter integračných procesov smerom k „vonkajšej“ orientácii – k dohodám s nečlenskými krajinami, resp. k integrácii nielen medzi rozvojovými (*South-South*), ale postupne sa rozvojové krajiny zapájali aj do integračných procesov s vyspelými krajinami (*North-South*), príkladom je Severoamerická dohoda o voľnom obchode, ktorej súčasťou sa v roku 1994 stalo aj Mexiko.

Teoretické práce o MEI boli rozpracovávané v 50. rokoch 20. storočia najmä v súvislosti s rozvojom integračných tendencií a procesov v Európe. Záujem o rozvoj integračných teórií sa zintenzívňoval práve v súvislosti s prehlbovaním integračných procesov v Európe. Takisto v rámci teórie medzinárodných vzťahov sa autori venovali aj integračným snahám vo vyspelých aj rozvojových krajinách.

3.1.1 Funkcionalizmus

Funkcionalizmus je teoretický prístup, ktorý sa objavil v prvej polovici 20. storočia, v medzivojnovom období a po druhej svetovej vojne ako alternatíva k federalistickým návrhom⁷ týkajúcim sa organizácie, resp. reorganizácie medzinárodného systému (Alexandrescu, 2007). Je to prístup k formovaniu medzinárodných organizácií, ktorý sa zasadzuje za medzinárodnú spoluprácu vo vedeckých, humanitárnych, sociálnych a ekonomických otázkach (Imber, 2020).

Funkcionalizmus je liberálnym smerom založeným na pozitívnom prístupe, v ktorom sa berie ako fakt, že ľudia sú racionálni a chcú pokrok v mieri. Odmieťa konflikty (Troitiño, Chochia, 2012). Je reakciou na potrebu spojiť krajiny v spolupráci, rastúca interdependencia bola vnímaná ako prevencia vzniku konfliktov. Funkcionalizmus zároveň odsudzuje tradičné vnímanie štátu, ako hlavného aktéra medzinárodnej politiky (Držka, 2013).

---

⁷ Federalizmus je jednou z najstarších teórií európskej integrácie. Pod federáciou chápe inštitucionálne usporiadanie, ktoré na seba berie formu suverénneho štátu, pričom sa od ostatných štátov líši tým, že jeho ústredná vláda zahrňuje do svojich ústavne zakotvených rozhodovacích procedúr regionálne jednotky. Federalizmus ako taký však nemá akademický základ a je skôr politickou filozofiou, resp. ideológiou (Držka, 2013).

Hlavným predstaviteľom tohto prístupu bol britský vedec, politický teoretik a historik rumunského pôvodu **David Mitrany** (1888 – 1975), ktorý je zároveň považovaný za jedného z tvorcov funkčného prístupu k svetovému vládnutiu. V období 40. rokov 20. storočia sa spolu s mnohými ďalšími politickými mysliteľmi zaoberal novými prístupmi v plánovaní medzinárodnej mierovej organizácie v povojnovom svete (Anderson, 1998). Mitrany videl pôvod vojen v nacionalizme, preto presadzoval postupné prepájanie štátov prostredníctvom spolupráce v konkrétnych oblastiach ako riešenie vedúce k trvalému mieru. Takúto spoluprácu mali riadiť odborníci (bez politických ambícií), nie politici (Držka, 2013). Vo svojej práci „*A Working Peace System*“, publikovanej v roku 1943, vysvetľuje hlavné body funkcionalizmu a v zásade tvrdí, že hlavným cieľom je ukončiť konflikty sveta prostredníctvom medzinárodných organizácií. Obhajuje zmenu spôsobu, akým ľudia nazerajú na medzinárodné vzťahy, najmä pokiaľ ide o predchádzanie vojnám. Funkčný prístup by podľa neho prekryl politické rozdelenie rozširujúcou sa sieťou medzinárodných aktivít a agentúr, do ktorých a prostredníctvom ktorých by sa postupne integrovali záujmy a život všetkých národov. Funkčná integrácia by bola pragmatická, technokratická a flexibilná, stierala by rozdiely medzi národnými a medzinárodnými, verejnými a súkromnými a politickými či nepolitickými konfliktmi (Mitrany, 1994).

Funkcionalisti tvrdia, že vzájomná dôvera a spolupráca medzi vládami sa rozvíja prostredníctvom zdieľania jednotlivých povinností alebo funkcií verejného sektora (napr. koordinácia medzinárodnej kontroly letovej prevádzky, prevencia pandemických chorôb či podpora trvalo udržateľného rozvoja) a nie prostredníctvom pokusov o spoluprácu v citlivejších otázkach (napr. menová únia alebo obrana štátu). Príkladmi fungujúceho funkčného prístupu sú špecializované agentúry Organizácie Spojených národov (OSN),⁸ ktoré majú obmedzené a špecifické právomoci definované funkciou, ktorú vykonávajú. Pôsobia iba na územiach štátov, ktoré sa k nim rozhodnú pripojiť, a preto neohrozujú štátnu suverenitu (Imber, 2020). Práve formovaním takýchto agentúr, podľa Mitranyho, by rozdiely medzi národmi boli oveľa menej významné (Mitrany, 1994).

Mitranyho funkčný prístup bol zameraný nie na európsku, ale na svetovú jednotu. Napriek tomu mal hlboký vplyv na európskych aktivistov (Jea-

---

⁸ Napríklad Medzinárodná organizácia pre civilné letectvo (ICAO), Svetová meteorologická organizácia (WMO), Svetová zdravotnícka organizácia (WHO). Na funkčných princípoch je založený aj Detský fond OSN (UNICEF), Rozvojový program OSN (UNDP) a Environmentálny program OSN (UNEP).

na Monneta) či neskorších teoretikov integrácie, najmä na neofunkcionalistov, avšak rozchádzal sa v názore s mnohými funkcionalistami (napríklad J. Monnetom) a neofunkcionalistami, ktorí na rozdiel od neho verili, že pre úspech funkčnej integrácie sú nevyhnutné federálne inštitúcie (resp. centrálna autorita) (Mitrany, 1994).

Časom sa funkcionalizmus začal považovať za teóriu európskej integrácie. (Alexandrescu, 2007). Európska únia vychádza práve z funkčnej spolupráce v oblasti ťažby (Muzee, Enaifoghe, 2019). Prikladom je Európske spoločenstvo uhlia a ocele (ESUO), integrácia v špecifickej oblasti priemyslu – uhoľného a oceliarskeho. Na druhej strane funkcionalizmus bol kritický k ostatným európskym spoločenstvám, k politicko-geografickým princípom ich fungovania (Držka, 2013).

Funkcionalizmus predpokladá, že integrácia je dôsledkom zamerania sa na sociálne a hospodárske otázky (obchod, komunikácia, zdravie, hygiena, výživa, vedecká a technologická sféra) a predpokladá, že integrácia pochádza z technickej, sociálnej a ekonomickej sféry a nie z politických oblastí týkajúcich sa nadnárodnej entity (Muzee, Enaifoghe, 2019). Funkcionalizmus zahŕňa prenos hospodárskej suverenity krajiny na medzinárodnú agentúru, ktorá slúži záujmom členských krajín (Alexandrescu, 2007) efektívnejšie ako národné vlády.

Prioritou by mali byť ľudské potreby alebo verejné blaho jej členov, ľudí, pričom by sa malo zabúdať na akýkoľvek druh ideológie. Mitrany⁹ tvrdil, že nadnárodné organizácie sú efektívnejšie ako národné subjekty, môžu lepšie riešiť problémy ľudí, prenášajú lojalitu ľudí z národnej úrovne na medzinárodnú, čím sa ukončia vojny a konflikty (Troitiño, Chochia, 2012).

Keďže funkcionalizmus kladie dôraz na technických expertov a technokratov nad politikmi, vyplňa inštitucionálne vákuum v oblasti poľnohospodárskej, priemyselnej a konkurenčnej politiky a zároveň vytvára potrebu regionálnych hospodárskych spoločenstiev, aby boli inštitucionálnou podporou tam, kde sú národné vlády slabé. Predpokladá, že štáty sú nedostatočné pri uspokojovaní potrieb občanov (Muzee, Enaifoghe, 2019).

---

⁹ V konečnom dôsledku sa mu však nepozdávalo, akým spôsobom sa vyvíjal európsky integračný proces (Európske spoločenstvo), pretože si myslel, že iba reprodukuje funkcie štátov na nadnárodnej úrovni, pričom zachováva nedotknuté rozhodovanie štátov (Troitiño, Chochia, 2012).

3.1.2 Neofunkcionalizmus

V súlade s funkcionalistickým prístupom D. Mitranyho bol postupne rozvíjaný neofunkcionalistický prístup. Neofunkcionalizmus dominoval v diskusii o európskej integrácii od 50. rokov až do začiatku 90. rokov minulého storočia. Teórie integrácie boli vyvinuté hlavne na vysvetlenie integrácie v Európe. Neofunkcionalistické teórie integrácie však boli do určitej miery aplikované aj na integráciu v iných častiach sveta, najmä v Latinskej Amerike (Laursen, 2008).

Neofunkcionalistický prístup kladie veľký dôraz na úlohu nadnárodných organizácií, predpokladal vznik supranacionálneho štátu, pričom členské štáty a ich vlády mali plniť iba pasívnu úlohu (europa.sk, n. d). Naznačuje, že smer a rozsah integrácie nemožno vopred poznať ani naprogramovať. Celá logika tohto modelu integrácie je založená na efektoch prelievania (*spill-over* efektoch), ktoré zaisťujú, že štáty postupne pripisujú existujúcej organizácii väčšiu nadnárodnú zodpovednosť (Dedeoğlu, Bilener, 2017).

Zakladateľom neofunkcionalizmu bol **Ernst Haas** (1924 – 2003), americký politológ, pôvodom z Nemecka. Bol jedným z vedúcich osobností v oblasti teórie medzinárodných vzťahov. Haas vo svojej ranej práci pozoroval a študoval integráciu nielen v Európe, ale aj v iných častiach sveta, napríklad v Latinskej Amerike, Afrike či arabskom svete. Jeho práca mala výrazný vplyv, štúdium európskej integrácie je prakticky považované za synonymum Haasa a jeho intelektuálneho odkazu (Mattli, 2005). Svoje poznatky zo štúdia vývoja ESUO (ako prípadovej štúdie) teoretizoval v publikácii „*The Uniting of Europe*“ (1958). Jeho hlavným teoretickým prínosom bol koncept prelievania, resp. presahovania – *spill-over* efekt v tom zmysle, že úspešná integrácia v jednej funkčnej oblasti povedie k integrácii ďalších sektorov. Napríklad Európske hospodárske spoločenstvo (EHS) vnímal ako *spill-over* efekt ESUO, hovoril o tzv. rozsiahlej logike sektorovej integrácie. Predpovedal pokračovanie procesu EHS, nepredpokladal však priamo vznik EÚ (aj podľa samotného autora jeho publikácia bola „predbežným krokom vpred“ v teórii integrácie) (Haas, 1968). Liberalizácia obchodu v rámci colnej únie by viedla k harmonizácii všeobecných hospodárskych politík a nakoniec by sa preniesla do politických oblastí a viedla by k vytvoreniu akéhosi politického spoločenstva (Laursen, 2008). Výhody z takejto integrácie prekonajú nevýhody zo straty suverenity. Podľa neho sa tento efekt mal „preliať“ zo západnej Európy aj do krajín tretieho sveta, to sa však neudialo. Na rozdiel od EÚ, Združenie národov juhovýchodnej Ázie (ASEAN) obmedzilo svoju spoluprácu na funkčné

otázky tým, že zdôraznili zvrchovanosť svojich členských krajín a doktrínu nezasahovania do svojich vnútorných záležitostí (Imber, 2020).

Haas dospel k záveru, že integrácia je možná a dlhodobou udržateľná iba vtedy, ak vyhovuje záujmom kľúčových aktérov, a to ekonomických a politických elít zúčastnených štátov (Držka, 2013, s. 100).

3.1.3 Realizmus, neorealizmus a ďalšie prístupy

Carlos Escudé (Carlos Andrés Escudé Carvajal, 1948 – 2021) bol argentínsky politológ, vo svojej vedeckej práci sa venoval tzv. periférnemu realizmu a neomodernizmu. V 90. rokoch 20. storočia pôsobil aj ako poradca ministra zahraničných vecí a svojou prácou prispel k transformácii zahraničnej politiky Argentíny v jej vzťahoch najmä so Spojenými štátmi americkými. Escudé je najznámejší svojou teóriou periférneho realizmu. Periférny realizmus je prístup k teórii medzinárodných vzťahov vyvinutý v Buenos Aires v 90. rokoch minulého storočia. Ide o pragmatickú filozofiu, ktorá obhajuje adaptáciu na reštriktívne podmienky, ktorými sa stretávajú zraniteľnejší členovia medzištátneho systému. Pojem „periférne štáty“ zahŕňa celý „tretí svet“ vrátane väčšiny takzvaných rozvíjajúcich sa (*emerging*) ekonomík, ako aj malých rozvinutých ekonomík, ktorých zraniteľnosť (ovplyvnená hospodárskymi cyklami) by bola veľká, keby ignorovali systémové obmedzenia v medzinárodných vzťahoch (Escudé, 2014).

Podporou „realizmu slabých štátov“ delil medzinárodných aktérov, resp. štáty na tri typy (Escudé, 2014; Matibag, 2012):

- tie, čo vytvárajú pravidlá a vládnu (*rule makers*);
- tie, čo pravidlá preberajú, poslúchajú (zaujíma ich skôr vlastná bezpečnosť a interné problémy – novovznikajúce štáty) (*rule takers*);
- tie, čo rebelujú (*rebel states*).

Práve posledné dve skupiny štátov tvoria „perifériu“. Podľa Escudého (2014) je to dôvod, prečo sa väčšina štátov Latinskej Ameriky a Európy správa tak, ako sa správa, hoci to ich vlády len zriedka akceptujú.

Prijatie realistického prístupu v prípade Argentíny znamenalo opustenie predchádzajúcich prístupov, ako bola politika územného nacionalizmu voči susedným krajinám a konfrontacionalizmus voči USA a Veľkej Británii v prospech zlepšenia vzťahov s týmito oboma štátmi (Matibag, 2012).

Periférny realizmus čerpá z politického realizmu, pričom spochybňuje neorealisticke predstavy neorealizmov, že štruktúra medzinárodného systému je „anarchická“ (Escudé, 2014).

Neorealizmus¹⁰ bol snahou vložiť do realistickej teórie väčšiu presnosť alebo koncepciu. Neorealisti predpokladajú, že štáty majú dominantnú pozíciu, ktorú preukazujú v rámci medzinárodných vzťahov. Dáva veľký dôraz na národné záujmy a bezpečnosť, preto aj záležitosti súvisiace so záujmami štátov prevažujú v každom ich rozhodnutí, a teda sú náchylné na konflikty – aj vzhľadom na to je medzinárodný systém z pohľadu neorealizmu typický skôr anarchiou než hierarchiou. Regionálna integrácia sa preto rozvíja ako odpoveď na tieto vonkajšie hrozby (Sakyi, Opoku, 2014).

Podľa Sakyiho a Opokua (2014) môže byť rozvoj integrácie a regionalizmu na africkom kontinente vysvetľovaný aj v kontexte neorealizmu a neoliberalizmu.

Neoliberalizmus sa objavil v 70. rokoch 20. storočia ako reakcia na ekonomickú stagnáciu a zvyšovanie verejného dlhu a snaha o oživenie myšlienok klasického liberalizmu rozvíjaného v 19. storočí (Smith, 2019).¹¹

Neoliberalizmus je podobný s neorealizmom v otázkach národnej bezpečnosti a v myšlienke, že národná bezpečnosť nesmie byť oslabovaná v žiadnej forme spolupráce medzi krajinami. Zástancovia neoliberalizmu sa však zasaďujú za obmedzené vládne zásahy do ekonomiky, dereguláciu podnikania, privatizáciu verejných aktivít a majetku, odstránenie programov sociálneho zabezpečenia, zníženie daní z podnikania a investícií, menovú a fiškálnu disciplínu. Podporujú voľný pohyb tovaru a služieb cez hranice, no na druhej strane odmietajú voľný pohyb osôb cez štátne hranice (Sakyi, Opoku, 2014).

Príkladom neoliberalistických tendencií je už zaniknutá Organizácia africkej jednoty (nahradená Africkou úniou), ktorá bola založená čiastočne na základe neorealizmu, keďže jadrom jej cieľov bolo jednak zaistenie bezpečnosti a suverenity a jednak podpora jednoty a solidarity jej členských štátov (Sakyi, Opoku, 2014).

Tradičné teórie ekonomickej integrácie, ktoré vysvetľujú možné výhody integrácie, sú často označované ako statické, resp. statická analýza. Sú charakteristické tým, že abstrahujú od vedecko-technického pokroku, monopolizácie, rozsahu trhu. Významným predstaviteľom statickej teórie je americk-

---

¹⁰ Táto teória bola formulovaná v publikácii vydanéj v roku 1979 „Theory of International Politics“ (Teória medzinárodnej politiky), ktorej autorom je Kenneth Waltz, považovaný zároveň za zakladateľa neorealizmu.

¹¹ Intelektuálne základy neoliberalizmu predstavujú najmä diela britského ekonóma Friedricha von Hayeka a amerického ekonóma Milтона Friedmana.

ký ekonóm kanadského pôvodu **Jacob Viner** (1892 – 1970), považovaný za zakladateľa teórie colnej únie. Poukázal na dva druhy obchodných účinkov colnej únie: *vytváranie obchodu* medzi členmi únie a *odvracanie obchodu* od krajín mimo colnej únie.

Vytváranie obchodu nastáva, keď sa podpisom obchodnej dohody medzi dvoma krajinami obchod medzi členskými štátmi presúva z producenta s vyššími nákladmi na výrobcu s nižšími nákladmi. K odvracaniu obchodu dochádza, keď sa dovoz presúva od výrobcu s nižšou cenou z tretej krajiny, ktorá nie je súčasťou dohody o integrácii, k výrobcovi s vyššími cenami z členského štátu. Stáva sa to vtedy, keď sa uplatňuje spoločný colný sadzobník, ak integračná dohoda chráni dodávateľa s vyššími nákladmi z členského štátu. Vytváranie obchodu zvyšuje blahobyť krajiny, odklon obchodu ho znižuje. Krajiny sú motivované zúčastniť sa na integrácii, to prinesie viac výhod ako nákladov, teda efekt z vytvorenia obchodu je vyšší ako náklady z jeho odvrátenia. Vinerova takzvaná statická analýza ekonomickej integrácie je prvou štúdiou, ktorá definuje konkrétne kritériá na rozlíšenie kladov a záporov ekonomickej integrácie (Marinov, 2014).

Statické účinky a vývoj teórie ekonomickej integrácie sa označujú za tzv. „starý regionalizmus“. „Nový regionalizmus“ predstavujú práve dynamické účinky, medzi ktoré patrí zvýšená konkurencia, investičné toky, úspory z rozsahu, prenos technológií či zlepšená produktivita (Marinov, 2014).

Regionalizmus je oveľa širší pojem ako ekonomická integrácia (hoci sú tieto pojmy často používané ako zameniteľné), zahŕňa vytvorenie subjektov z krajín, ktoré majú spoločné politické, hospodárske, sociálne, kultúrne záujmy či geografické vymedzenie. Ekonomická integrácia sa týka iba hospodárskych aspektov a je často posudzovaná v rámci ekonomickej teórie. Starý regionalizmus je spájaný s obdobím od 50. rokov 20. storočia, pričom vrchol dosiahol v 70. rokoch 20. storočia. Zdôrazňoval pozíciu štátu ako dominantného aktéra regionalizmu. Nový regionalizmus však odráža rastúcu vzájomnú závislosť krajín v globálnom hospodárstve, pričom zahŕňa nielen štáty, ale aj veľa neštátnych inštitúcií či organizácií (multinacionálne korporácie, mimovládne organizácie a pod.) (Sakyi – Opoku, 2014).

K ekonómom, ktorí prví prišli s ideou dynamických účinkov integrácie, patrí maďarský ekonóm **Béla Balassa** (1928 – 1991). K dynamickým efektom podľa neho patria napríklad úspory z rozsahu, technologické zmeny, vplyv integrácie na štruktúru trhu a hospodársku súťaž, rast produktivity. V pod-

state ide o čokoľvek, čo ovplyvňuje strednodobý a dlhodobý ekonomický rast členských štátov integračného zoskupenia. Jedinou zjavnou prekážkou tohto prístupu je, že neexistuje spoľahlivá metóda na kvantitatívne hodnotenie dynamických účinkov (Marinov, 2014).

Podľa Marinova (2014) je zrejmé, že odôvodnenie MEI medzi rozvojovými krajinami nemožno definovať a vysvetliť iba statickými a dynamickými účinkami, ktoré určujú integráciu medzi vyspelými ekonomikami. V rozvojových krajinách majú niektoré faktory silnejší vplyv, pričom iné majú, naopak, slabší vplyv na ich ochotu zúčastňovať sa na integračných dohodách. Na posúdenie integračných prínosov a nákladov pre rozvojové krajiny je potrebné vziať do úvahy ich špecifiká, ako napríklad stupeň hospodárskeho rozvoja, štruktúru hospodárstva, preferencie dopytu, obchodné režimy a pod. Na rozdiel od vyspelých krajín, v rozvojových krajinách sa integračné procesy často začínajú ako politický cieľ, čo vo väčšine prípadov vedie k nespokojivým ekonomickým výsledkom.

Prínosom B. Balassa je, že v 60. rokoch 20. storočia zosumarizoval teóriu MEI, pričom rozlíšil jej 5 foriem: zóna voľného obchodu, colná únia, spoločný trh, hospodárska únia a úplná hospodárska integrácia (Baláz a kol., 2019).

V praxi však formy integrácie nemusia priamo zodpovedať danému teoretickému vymedzeniu, môže dochádzať k prelínaniu jednotlivých foriem¹² a takisto v literatúre možno nájsť ďalšie prístupy k rozlišovaniu jednotlivých foriem. V 21. storočí sa začali podpisovať tzv. *moderné dohody o voľnom obchode*, resp. dohody o voľnom obchode novej generácie. Ide o dohody o voľnom obchode nad rámec klasickej definície zóny voľného obchodu, presahujúce rámec liberalizácie tradičných obchodných otázok (tarifné prekážky) a zahŕňajúce navyše aj tzv. obchodné otázky 21. storočia, ako sú napríklad ustanovenia liberalizujúce obchod so službami, regulácia hospodárskej súťaže, elektronický obchod a pod.

3.2 Intraregionálny obchod v rozvojových regiónoch

Jedným z ukazovateľov úspešnosti integrácie v zoskupeniach je vývoj podielu intraregionálneho obchodu. Vnútroregionálny alebo intraregionálny obchod (skrátene intraobchod, *intra trade*) predstavuje obchodnú spolu-

---

¹² Napríklad neúplný spoločný trh vytvorený medzi EÚ a krajinami Európskeho združenia voľného obchodu, t. j. Európsky hospodársky priestor.

prácu medzi ekonomikami patriacimi do jedného integračného zoskupenia (napríklad v rámci Európskej únie) alebo konkrétneho regiónu (napríklad Latinskej Ameriky a Karibiku). Naopak, obchodovanie ekonomík jedného zoskupenia (regiónu) so všetkými ostatnými ekonomikami mimo daného zoskupenia (regiónu) predstavuje vonkajší obchod zoskupenia alebo regiónu (skrátene extra-obchod, *extra trade*), pričom predstavuje rozdiel medzi celkovým obchodom zoskupenia (regiónu) a vnútroregionálnym obchodom.

Podiel na regionálnom obchode je percento obchodu medzi regiónmi a celkového obchodu v regióne vypočítané pomocou údajov o obchode. Vypočítava sa ako podiel hodnoty intraregionálneho obchodu integračného zoskupenia na celkovom obchode zoskupenia (Iapadre – Luchetti, 2010).

$$S_i = \frac{T_{ii}}{t_i}$$

kde:

- T_{ii} je hodnota intraregionálneho obchodu, teda vývoz zoskupenia/regiónu i do zoskupenia/regiónu i + dovoz zoskupenia/regiónu i z tohto (i) zoskupenia/regiónu;
- t_i je hodnota celkového obchodu integračného zoskupenia alebo regiónu, t. j. celkový vývoz zoskupenia/regiónu i do sveta + celkový dovoz zoskupenia/regiónu i zo sveta. Vyšší podiel naznačuje vyšší stupeň závislosti od intraregionálneho obchodu (ARIC, 2013).

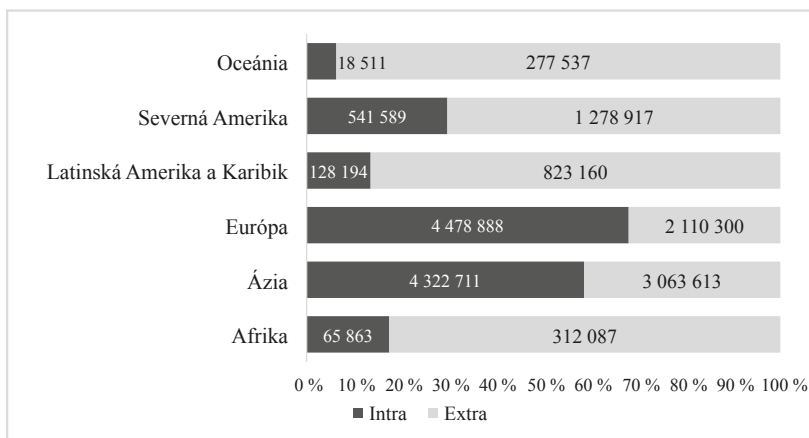
Medzi integračnými zoskupeniami vo svetovom hospodárstve je tento ukazovateľ najvyšší v prípade Európskej únie (dosahuje viac ako 60 %). Z integračných zoskupení v rámci rozvojových krajín ani jedno z nich nedosahuje podobne vysokú hodnotu, väčšinou teda závisia od obchodných vzťahov s nečlenskými krajinami, resp. regiónmi (Baumgartner, 2015).

V roku 2019 bol medzi vyspelými ekonomikami (tzv. *North-North trade*) vymenený tovar v hodnote 6,7 bil. USD, zatiaľ čo obchod s tovarom v rámci rozvojových a tranzitívnych ekonomík (tzv. *South-South trade*) predstavoval 5,3 bil. USD, t. j. 28 % svetového obchodu¹³. Export z vyspelých do rozvojových ekonomík a naopak (tzv. obchod Sever – Juh a Juh – Sever), za rok 2019 dosiahol 6,7 bil. USD, čo znamená, že za toto obdobie bol pre vyspelé

¹³ V roku 2020 zaznamenala hodnota obchodu s tovarom medzi rozvojovými a tranzitívnymi ekonomikami pokles na 4,6 bil. USD (UNCTAD, 2021a).

ekonomiky obchod s rozvojovými ekonomikami rovnako dôležitý ako obchod s rozvinutými (UNCTAD, 2020).¹⁴

Z pohľadu jednotlivých regiónov zaujíma vnútroregionálny obchod najväčší podiel v Európe. V roku 2020 smerovalo takmer 68 % celého európskeho vývozu k obchodným partnerom na rovnakom kontinente. V Ázii tvoril podiel intraregionálneho obchodu až takmer 60 % celkového obchodu regiónu. Naopak, najnižší podiel intraregionálneho obchodu má Oceánia, a to len 6,3 % za rok 2020, Latinská Amerika a Karibik (13,5 %), Afrika (17,4 %). V porovnaní s Európou či Áziou zaostáva aj Severná Amerika, ktorej obchod bol zo 70,3 % zameraný na krajiny mimo regiónu. Bližšie údaje poskytuje graf 3.1.

Graf 3.1 Podiel intra- a extraregionálneho obchodu podľa kontinentov za rok 2020 (v % a mil. USD)

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov UNCTADStat (2021).

Čo sa týka exportu z rozvojových krajín, ich hlavnými destináciami za rok 2019 aj 2020 boli USA a Čína. Podobne to platí aj v prípade importu, USA

¹⁴ Podobne to platilo aj za rok 2020. Celková výška obchodu medzi vyspelými krajinami navzájom dosiahla 6,6 bil. USD, pričom hodnota vzájomného obchodu vyspelých s rozvojovými krajinami a naopak dosiahla 6,1 bil. USD. Celková hodnota vzájomného obchodu medzi rozvojovými krajinami navzájom v roku 2020 dosiahla 4,6 bil. USD (UNCTAD, 2021a).

a Čína boli hlavné zdroje importu do rozvojových krajín ako celku. Exporty rozvojových krajín z amerického kontinentu boli orientované na kontinent, najmä do USA. Pre africké rozvojové krajiny boli hlavnými exportnými trhmi ázijské ekonomiky, najmä Čína a India, a európske ekonomiky (UNCTAD, 2020; UNCTAD, 2021a).

Vnútroregionálny obchod *afrického regiónu* predstavoval iba 17 % afrického vývozu za rok 2019. V porovnaní s ázijským či európskym regiónom zaostáva Afrika aj vo vývoze priemyselného tovaru – v rámci vnútroregionálneho (42 %) aj extraregionálneho (15 %) obchodu, čo je dôsledkom obmedzenej integrácie kontinentu do globálnych hodnotových reťazcov (Gandhi, 2019). Najvyšší podiel dosiahol intraregionálny obchod Afriky v roku 2015 – až 21 %. V ďalšom období sa však znížil, za rok 2020 dosiahol hodnotu 61 mld. USD, t. j. 16 % celkového obchodu Afriky so svetom. Pokles za rok 2020 sa pripisuje predovšetkým narušeniu dodávateľských reťazcov spôsobený pandemiou ochorenia COVID-19. Päťicu najväčších exportérov rámci intraregionálneho obchodu za rok 2020 tvorila Juhoafrická republika (32 %), Nigéria, Konžská demokratická republika, Egypt a Zimbabwe, ktoré spolu tvorili až 60 % intraregionálneho exportu. V prípade importu je podiel najväčších 5 importérov nižší (37 %), tvorili ho Juhoafrická republika (12 %), Botswana, Namíbia, Zimbabwe a Uganda. Čo sa týka komoditnej štruktúry, tovarové skupiny s najväčším podielom na intraregionálnom obchode sú minerálne produkty, chemické produkty, jedlo, nápoje a tabak, základné kovy a strojárne produkty (Tralac, 2021a).

Rast intraregionálneho obchodu sa očakáva v súvislosti s implementáciou Africkej kontinentálnej zóny voľného obchodu (AfCFTA¹⁵). Do roku 2040 by sa mohol zvýšiť o 50 až 70 mld. USD v súvislosti s odstránením ciel a mohol by predstavovať až 50 % celkového exportu. Medzi ďalšie očakávané prínosy bude patriť diverzifikácia vývozu, zlepšenie kvality výrobkov či spravodlivejší obchod (Gandhi, 2019).

Podiel vnútroregionálneho obchodu v regióne *Latinskej Ameriky a Karibiku* (LAK) od roku 2014 klesá, v roku 2019 dosiahol 14 % celkového obchodu regiónu. Pokles je spôsobený najmä obmedzenou integráciou hodnotových reťazcov, ktoré sú sústredené v niekoľkých krajinách, nízkym hospodárskym rastom, rastom podielu Číny v zahraničnom obchode regiónu či rastúcim

¹⁵ Bližšie charakterizovaná v kapitole 3.4.1.

počtom obchodných dohôd s krajinami mimo LAK. V prvej polovici roka 2020 dosiahol podiel vnútroregionálneho obchodu najnižší podiel od roku 1990 (len 12 %), pričom najväčší pokles v hodnote (o 55 %) intraregionálneho obchodu bol zaznamenaný v automobilovom priemysle (tvorí aj najväčší podiel na vnútroregionálnom obchode). Hodnota intraregionálneho obchodu sa v prvej polovici roka 2020 znížila o 26,4 %, čo možno pripísať pandémie ochorenia COVID-19 a súvisiacemu poklesu obchodu (ECLAC, 2021; ECLAC, 2020).

Podľa Ázijskej rozvojovej banky za rok 2019 dosiahol podiel intraregionálneho obchodu v Ázii¹⁶ 57,5 %, teda viac ako v Severnej Amerike (40,9 %) a o niečo menej ako v EÚ (63,2 % v 2019). Výrazne vzrástla úloha a význam Číny ako najväčšieho obchodného partnera regiónu, za rok 2019 tvoril obchod s Čínou tretinu intraregionálneho obchodu regiónu. Pokiaľ ide o jednotlivé subregióny, najvyšší podiel intraregionálneho obchodu v Ázii dosiahol subregión Pacifiku a Oceánie, a to až takmer 72 % v roku 2019, nasleduje juhovýchodná Ázia (68,4 %) a východná Ázia (55,7 %). Napriek tomu, že ázijskému prostrediu v oblasti regionálnych obchodných dohôd dominujú mimoregionálne dohody o voľnom obchode, región aj naďalej posilňuje aj intraregionálne obchodné väzby (ADB, 2021).

3.3 Integračné tendencie v regióne Latinskej Ameriky a Karibiku

Latinskoamerický kontinent získal politickú nezávislosť relatívne skoro, a to ešte začiatkom 19. storočia.¹⁷ Hospodársky rozvoj kontinentu bol však ovplyvnený jeho koloniálnou minulosťou, ako aj exportom zameraným prevažne na primárne suroviny a komodity (tropické plodiny) do vyspelých krajín. Táto „periférna pozícia“ latinskoamerických ekonomík neumožňovala rast vzájomnej závislosti medzi nimi (z hľadiska obchodu či investícií). Rovnako ani stratégia ISI (industrializácia orientovaná na domáci trh) presadzovaná v prvej polovici 20. storočia neprispievala k rastu interdependencie

---

¹⁶ Štúdia Ázijskej rozvojovej banky región Ázie tvorí 49 ázijských a tichomorských členov ADB, čiže 46 rozvojových, resp. rozvíjajúcich sa ekonomík a 3 vyspelé ekonomiky – Japonsko, Austrália a Nový Zéland (Oceánia).

¹⁷ Koncom 18. a začiatkom 19. storočia prebiehali boje za nezávislosť. Po USA (1776) a Haiti (1804) získali nezávislosť aj krajiny južnej a strednej časti kontinentu (s výnimkou Kuby a Portorika), napr. Čile v roku 1818, Mexiko v roku 1821.

medzi krajinami regiónu, resp. vzájomný obchod medzi krajinami regiónu zostával na nízkej úrovni (di Filippo, 1998).

Prvýkrát bola otázka integrácie nastolená ešte počas bojov o nezávislosť v liste, ktorý v roku 1815 napísal venezuelský vojak a politický vodca bojov za nezávislosť Simon Bolívar („La carta de Jamaica“), v ktorom uvažoval o budúcnosti latinskoamerických krajín. Pokusy o politickú jednotu však kazili osobné záujmy. V roku 1826 sa v Paname na základe iniciatívy generála Bolívara uskutočnila prvá latinskoamerická konferencia, ktorej cieľom bolo zjednotiť Latinskú Ameriku a zabrániť invázii USA a ďalších vtedajších veľmocí. Dohodli sa na pravidelných stretnutiach, poskytnutí finančnej a vojenskej podpory. V priebehu 19. storočia sa uskutočnili ešte ďalšie tri podobné stretnutia, ktoré sa stali základom pre kontinentálne stretnutia (tzv. panamerické konferencie¹⁸), ktoré postupne viedli k vytvoreniu tzv. medziamerického systému – obchodné záujmy zamerané na dosiahnutie väčšej integrácie, posilnenie väzieb medzi štátnym a súkromným sektorom v mierovom prostredí regionálnej spolupráce a bezpečnosti, zakladanie špecializovaných inštitúcií v rôznych oblastiach. Súčasťou systému je aj Organizácia amerických štátov (OAS¹⁹) (Vargas-Alzate, 2019; Britannica, 2008; OAS.org, n. d.).

Kým v období bojov za nezávislosť sa v krajinách Latinskej Ameriky zdôrazňovala snaha o politickú jednotu, po druhej svetovej vojne sa do popredia dostala otázka ekonomickej integrácie. Rozhodujúcim bol najmä vplyv a impulz z Hospodárskej komisie pre Latinskú Ameriku a Karibik (ECLAC)²⁰ pôsobiacej v rámci štruktúry OSN s cieľom rozšíriť národné trhy prostredníctvom tvorby regionálnych trhov. Komisia pod vedením vtedajšieho predsedu Raúla Prebischa to považovala za jediný prostriedok prekonania tradičnej závislosti od obchodu, exportu primárnych komodít. Stratégia ISI už dosahovala svoje limity v rámci národných trhov, preto boli pre ďalší rozvoj nevyhnutné väčšie trhy, s možnosťou hospodárskej diverzifikácie a technologickej modernizácie. Ďalším impulzom sa stalo aj vytvorenie Európskeho hospodárskeho spoločenstva, ktoré nepriamo poškodilo aj krajiny Latinskej

¹⁸ Prvá Panamerická konferencia sa konala v období rokov 1889 – 1890 pod vedením USA.

¹⁹ Organizácia vznikla podpísaním dohody v roku 1948. Združuje všetkých 35 nezávislých štátov na americkom kontinente, podporuje ich solidaritu, posilňuje ich spoluprácu, bráni ich zvrchovanosť, územnú celistvosť a nezávislosť (OAS.org, n. d.).

²⁰ V tom období fungovala ešte ako Hospodárska komisia pre Latinskú Ameriku, založená v roku 1948 s cieľom podporiť hospodársku spoluprácu medzi členmi. Rozsah práce komisie bol neskôr rozšírený o krajiny Karibiku a v roku 1984 komisia zmenila svoj názov na Hospodárska komisia pre Latinskú Ameriku a Karibik (ECLAC – *Economic Commission for Latin America and the Caribbean*). Španielska skratka zostala nezmenená (CEPAL).

Ameriky (efektom odvrátenia obchodu – *trade diversion*) (Malamud, Gardini, 2012).

Podľa Baumanna (2011) boli dôvody na rozvoj integrácie v Latinskej Amerike a Karibiku zreteľnejšie skôr v druhej polovici 20. storočia ako v 21. storočí, a to aj vzhľadom na rastúci význam alternatív v podobe mimoregionálnej integrácie, potrebu ambicióznějších rokovacích agend či dokonca globálneho vývoja ovplyvňujúceho intraregionálne vzťahy. Úsilie o rozvoj regionálnej integrácie chýba ucelená stratégia a trpí chronickou duplikáciou subregionálnych zoskupení. Tvrdí, že bez jasných názorov na účel regionálnej integrácie budú aj výsledky rokovacích procesov v Latinskej Amerike pomalé a nejasné. Napriek tomu má však integrácia kľúčový význam pre hospodársky a sociálny rozvoj pre celý región.

To potvrdzuje aj ECLAC (2021) vo svojej správe. Ekonomická integrácia podporuje pokrok smerom k efektívnejšej výrobe a výhodám z komplementarity medzi ekonomikami. Vnútroregionálny obchod tiež pomáha znižovať závislosť od vývozu surovín, keďže sa zintenzívňuje výroba a zvyšuje sa podiel malých a stredných podnikov. Ekonomická integrácia v LAK za 6 desaťročí dosiahla významné úspechy – najmä čo sa týka liberalizácie obchodu s tovarom. Väčšina obchodu medzi juhoamerickými krajinami prebieha bez cla, rovnako tak ako medzi Strednou Amerikou a Mexikom. Ďalším veľkým prínosom pre región je vytváranie regulačných rámcov v záležitostiach, ako je uľahčenie obchodu, verejné obstarávanie, zahraničné investície a elektronický obchod.

Napriek týmto úspechom však podiel intraregionálneho obchodu na celkovom vývoze z Latinskej Ameriky a Karibiku od roku 2014 klesá. V roku 2019 dosiahol 14 %, rovnakú úroveň ako na začiatku 90. rokov 20. storočia. Okrem už zmienených príčin to možno pripísať aj slabej výkonnosti regionálnej ekonomiky a rozdrobenosti regionálneho hospodárskeho priestoru (ECLAC, 2021).

Latinská Amerika je z pohľadu regionálnej integrácie náročným regiónom, čo dokazujú praktické a teoretické výsledky dosiahnuté v súvislosti s integráciou. Hoci ide o región, v ktorom sa o tejto myšlienke prvýkrát diskutovalo, realitou je, že stále nebol dosiahnutý minimálny regionálny dialóg, ktorý by zjednotil krajiny regiónu k spolupráci, a to aj napriek viacerým integračným schémam. Jedným z dôvodov je aj nedostatok spoločného koncepčného porozumenia, resp. chápania integrácie a nízke politické nasadenie (Vargas-Alzate, 2019).

Začiatky integračných procesov v regióne Latinskej Ameriky a Karibiku v 60. rokoch 20. storočia sú spojené so snahou získať nielen politickú (čo sa regiónu podarilo ako prvému z rozvojových), ale aj ekonomickú nezávislosť od bývalých koloniálnych mocností. Otázka integrácie, resp. jej možnosť sa teda v regióne objavila po získaní nezávislosti vo väčšine krajín regiónu.

Po dlhotrvajúcej kríze v 80. rokoch 20. storočia sa v regióne LAK obnovil potenciál intraregionálnej spolupráce. V tomto období však intraregionálne dohody nehrali dôležitú úlohu v posilnení pozície krajín, v zlepšovaní ich medzinárodnej pozície a rastu exportu, skôr naopak, podporovali stratégiu ISI. Postupne sa však začal prístup k integrácii meniť, a to aj vďaka dostatočným informáciám, že integračné záväzky nie sú nevyhnutne v rozpore s cieľom otvorenejšej a transparentnejšej ekonomiky (Rosenthal, 1993).

V 90. rokoch 20. storočia sa základom integračných tendencií v LAK stal tzv. otvorený regionalizmus, teda systém, ktorý vytvára obchod (na základe poskytovaných preferencií) medzi členmi integračnej dohody bez toho, aby sa zvyšovali prekážky, ktoré už existujú vo vzťahu k iným krajinám sveta (di Filippo, 1998).

Vývoj integrácie v LAK možno od 60. rokov 20. storočia rozdeliť na 4 vlny (Malamud, Gardini, 2012; ECLAC, 2021):

1. Prvá vlna sa viaže k roku 1960, keď boli podpísané dve integračné dohody – Latinskoamerické združenie voľného obchodu (LAFTA) a Stredoamerický spoločný trh (CACM) s prvotným cieľom vytvoriť zónu voľného obchodu ako prvý krok k ďalším formám MEI (di Filippo, 1998).
2. Druhá vlna sa rozvíjala čiastočne aj ako reakcia na vplyvy, ktoré pri niesla prvá vlna. Je spojená so založením Andského paktu (neskoršie Andského spoločenstva) v roku 1969 a Karibského spoločenstva (CARICOM) v roku 1973.

Hlavný dôraz v oboch vlnách bol kladený na prekonanie obmedzení malých domácich trhov niektorých krajín regiónu a na dosiahnutie rovnomerného rozloženia výrobných činností s cieľom znížiť asymetrie v rozvoji medzi krajinami regiónu. V tomto období bola presadzovaná štátna stratégia industrializácie (ISI), avšak svoju opodstatnenosť strácala už v 70. rokoch.

3. Tretia vlna sa viaže k obdobiu 80. a 90. rokov 20. storočia, teda po prechode na demokratický vývoj²¹ (z bývalých diktatúr). Spája sa jednak s obnovením činnosti CACM a transformáciou Andského paktu na Andské spoločenstvo (CAN) a jednak so vznikom zoskupenia MERCOSUR v roku 1991. Zároveň bola uzatvorená prvá dohoda o voľnom obchode (Severoamerická dohoda o voľnom obchode – NAFTA), ktorá integrovala vyspelé a rozvojovú krajinu (integrácia Sever – Juh), a to Mexiko z LAK. Pod vedením USA sa začali a viedli rokovania o celoaamerickej dohode o voľnom obchode (FTAA – *Free Trade Agreement of the Americas*), avšak skončili neúspechom.

V tomto období sa kládol dôraz najmä na zlepšenie postavenia regiónu vo svetovom hospodárstve a na znižovanie prekážok vnútroregionálneho obchodu a obchodu so zvyškom sveta v súvislosti s urýchľovaním globalizačných procesov, vznikom WTO, ako aj rastúcou úlohou Číny vo svetovom hospodárstve.

4. Štvrtá vlna v 21. storočí je spojená s tzv. postliberálnym alebo posthegemonickým regionalizmom, ktorý zmenil zameranie z obchodu aj na politické, sociálne či ekonomické otázky, ako je energetika, logistika, infraštruktúra. Ako hlavné dôvody nového integračného úsilia sa uvádzajú fyzická integrácia, politická identita a otázky bezpečnosti (posilnenie politickej a hospodárskej autonómie regiónu). Táto vlna integrácie je spojená s rastom pozície Číny ako obchodného partnera regiónu, neúspechom Rozvojovej agendy z Doha v rámci WTO, ako aj s globálnou finančnou a hospodárskou krízou a jej dôsledkami.²²

Nástup štvrtej priemyselnej revolúcie, rastúca konkurencia medzi USA a Čínou, oslabenie multilaterálnych rokovaní, nárast protekcionizmu a ekonomického nacionalizmu, ako aj prudké spomalenie rastu v regióne LAK koncom druhej dekády 21. storočia podľa ECLAC (2021) otvára ďalšiu vlnu regionalizmu v LAK. Hlavný dôraz by sa mal klásť na využitie regionálneho trhu ako kľúčového nástroja na obnovu hospodárskeho rastu a podporu výrobných prepojení.

---

²¹ Napríklad jedným z prvých cieľov zoskupenia MERCOSUR bolo upevniť návrat regiónu k demokracii.

²² Medzi zoskupenia tejto vlny integrácie patrí Únia juhoamerických národov (UNASUR), Bolívarska aliancia národov našej Ameriky (ALBA) a pôsobenie MERCOSUR-u.

3.3.1 Latinskoamerické integračné združenie

Vo februári 1960 vzniklo dohodou z Montevideo **Latinskoamerické združenie voľného obchodu** (LAFTA – *Latin American Free Trade Association*). Pôvodnými členmi zoskupenia sa stali Argentína, Brazília, Čile, Mexiko, Paraguaj, Peru a Uruguaj, neskôr sa rozšírilo o Bolíviu, Ekvádor, Kolumbiu a Venezuelu. Z geografickej, demografickej a hospodárskej stránky zahŕňalo združenie LAFTA až 85 % krajín regiónu LAK (di Filippo, 1998).

V roku 1969 sa z LAFTA vyčlenila skupina andských štátov (Bolívia, Ekvádor, Kolumbia a Peru) a na základe tzv. Cartagenskej dohody (uzatvorenej v prístavnom meste Cartagena na pobreží Kolumbie) vytvorila ďalšie združenie, Andský pakt. Svoje členstvo v LAFTA však nezrušili. Dôvodom ich kroku bol nerovnomerný prístup zoskupenia LAFTA v príležitostiach na rozvoj industrializácie oproti prístupu k najvýznamnejším štátom (Mexiku, Brazílii a Argentíny) (di Filippo, 1998).

Rokovací mechanizmus pôvodného združenia bol opatrný a postupný, najmä veľké a stredne veľké ekonomiky budovali svoje priemyselné odvetvia na základe politiky ochrany domáceho trhu. Priemyselné štruktúry jednotlivých krajín sa však vo veľkej miere prekrývali a obmedzená veľkosť národných trhov navyše znižovala priestor pre špecializáciu a úspory z rozsahu. Integrované procesy v zoskupení mali teda skôr tendenciu integračné iniciatívy brzdiť a nakoniec prevládol protekcionizmus (di Filippo, 1998).

Dohodou podpísanou v roku 1980 taktiež v uruguajskom Montevideu²³ sa združenie LAFTA transformovalo a zmenilo názov na **Latinskoamerické integračné združenie (ALADI)**²⁴. Zmluva z Montevideo („*Tratado de Montevideo*“ – TM80) je konštitučným a právnym rámcom zoskupenia.

ALADI predstavuje najväčšie integračné združenie v Latinskej Amerike, združuje 13 členských krajín (Argentína, Bolívia, Brazília, Čile, Ekvádor, Kolumbia, Kuba, Mexiko, Panama, Paraguaj, Peru, Uruguaj a Venezuela) s viac ako 500 mil. obyvateľov na rozlohe 20 mil. km² (aladi.org, 2021). Zmluva TM80 je otvorená pristúpeniu ktorejkoľvek latinskoamerickej krajiny. Túto možnosť využila Kubánska republika (vstúpila v auguste 1999) a Panamská republika, ktorá sa stala trinástou členskou krajinou ALADI v máji

²³ Zmluva z Montevideo (*Tratado de Montevideo* – TM80) je konštitučným a právnym rámcom zoskupenia.

²⁴ Ide o skratku španielskeho názvu „Asociación Latinoamericana de Integración“. Anglickým ekvivalentom je LAIA (*Latin American Integration Association*).

2012.²⁵ ALADI tiež otvára svoje pole pôsobnosti pre ostatné krajiny regiónu prostredníctvom multilaterálnych väzieb alebo čiastočných dohôd s krajinami či integračnými oblasťami kontinentu. Uvažuje sa tiež o horizontálnej spolupráci s ostatnými integračnými zoskupeniami na svete a čiastočnými opatreniami s rozvojovými tretími krajinami alebo s ich príslušnými oblasťami integrácie (aladi.org, 2021).

Tabuľka 3.1 uvádza vybrané ukazovatele členských krajín ALADI. Brazília je s podielom 36 % na celkovom HDP najväčšou ekonomikou zoskupenia, prvenstvo zaujíma aj z hľadiska počtu obyvateľov. Druhou najväčšou ekonomikou je Mexiko s podielom 26 % na celkovom HDP ALADI. Bolívia, Ekvádor a Paraguaj ako krajiny s relatívne najnižšou mierou rozvinutosti oproti ostatným členom zoskupenia majú preferenčné zaobchádzanie.

Tab. 3.1 Vybrané ukazovatele členských krajín ALADI za rok 2020

	Počet obyvateľov (v tis.)	HDP v mil. USD	HDP na obyvateľa v USD
Argentína	45 377	383 067	8 442
Bolívia	11 637	36 689	3 143
Brazília	212 559	1 444 733	6 797
Čile	19 116	252 940	13 232
Ekvádor	17 643	98 808	5 600
Kolumbia	50 883	271 347	5 333
Kuba	11 327	103 131	9 100
Mexiko	128 932	1 076 163	8 347
Panama	4 315	52 938	12 269
Paraguaj	7 133	35 304	4 950
Peru	32 972	202 014	6 127
Uruguaj	3 474	53 629	15 438
Venezuela	28 436	428 359	16 056
ALADI	528 427	4 055 895	7 675

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov WBG (2021).

²⁵ V poradí ďalším členom by sa po splnení podmienok mohla stať Nikaragua.

V roku 2008 predstavoval spoločný HDP členov LAIA asi 98 % z celkového latinskoamerického HDP (Baumann, 2011). V roku 2020 tento podiel tvoril takmer 93 % HDP regiónu LAK.

Zmluva TM80 stanovila tieto všeobecné zásady: pluralizmus v politických a ekonomických záležitostiach; postupné zblížovanie čiastkových opatrení smerujúcich k vytvoreniu spoločného trhu v Latinskej Amerike; flexibilita; rozdielne zaobchádzanie založené na úrovni rozvoja členských krajín; a rozmanitosť vo formách dohody o obchodných nástrojoch (aladi.org, 2021).

Dlhodobým cieľom ALADI je vytvoriť latinskoamerický spoločný trh postupne prostredníctvom colných preferencií, ako aj podpisom regionálnych dohôd (Baumann, 2011).

ALADI podporuje vytvorenie oblasti ekonomických preferencií v regióne s konečným cieľom dosiahnuť latinskoamerický spoločný trh prostredníctvom troch mechanizmov (aladi.org, 2021):

- regionálnej colnej preferencie, ktorá sa uplatňuje na výrobky s pôvodom v členských krajinách v porovnaní s colnými sadzbami pre tretie krajiny,
- dohôd regionálneho rozsahu (spoločné pre všetky členské krajiny),
- dohôd čiastočného rozsahu s účasťou dvoch alebo viacerých krajín zoskupenia.

Regionálne aj čiastočné dohody sa môžu vzťahovať na rôzne oblasti, ako je napríklad znižovanie ciel a podpora obchodu, obchod s poľnohospodárskymi výrobkami, finančná, daňová, colná a zdravotná spolupráca, ochrana životného prostredia, vedecká a technologická spolupráca, podpora cestovného ruchu.

3.3.2 Stredoamerický spoločný trh

Stredoamerický spoločný trh (MCCA²⁶) je združením piatich stredoamerických krajín – Guatemaly, Hondurasu, Salvádora, Nikaraguy a Kostariky. Vzniklo koncom roka 1960 s cieľom uľahčiť hospodársky vývoj regiónu prostredníctvom integrácie, voľného obchodu (Britannica, 2014) a potreby členských krajín vzájomne spolupracovať aj s cieľom prilákať investície do rozvoja priemyslu či diverzifikovať ich ekonomiky. Začiatky jeho pôsobenia sprevádzalo rýchle a široké znižovanie ciel, čo viedlo k nárastu vzájomného obchodu, avšak vzhľadom na to, že liberalizácia sa týkala iba obmedze-

²⁶ Zo španielskeho „Mercado Común Centroamericano“. V anglickom jazyku *Central American Common Market* (CACM).

ného množstva produktov, ktoré boli predmetom vývozu členských krajín, vzájomný obchod začal znova stagnovať (di Filippo, 1998). V priebehu prvého desaťročia od svojho vzniku zoskupenie napomohlo rozvoju obchodu a výroby v regióne, k čomu dopomohlo aj zníženie či odstránenie obchodných bariér. Koncom 60. a začiatkom 70. rokov 20. storočia však spoluprácu v rámci združenia negatívne ovplyvnil konflikt medzi Hondurasom a Salvádorom, Honduras fakticky odstúpil z CACM a zaviedol clá na dovoz z ostatných krajín.²⁷ Napriek rastúcej nespokojnosti činnosť CACM pokračovala, až pokým v roku 1983 Guatemala nezaviedla množstvo obmedzení na regionálny obchod. Vnútoraná politická nestabilita a násilné konflikty v niektorých členských krajinách, rastúci dlh a protekcionistické tlaky následne viedli k pozastaveniu aktivít združenia v polovici 80. rokov 20. storočia. Aktivity boli obnovené v 90. rokoch.

V roku 1991 bol podpísaný tzv. protokol z Tegucigalpy, ktorým bol vytvorený tzv. **Systém stredoamerickej integrácie** (SICA²⁸). SICA predstavuje ekonomickú a politickú organizáciu s cieľom uľahčiť hospodársku integráciu v stredoamerickej regióne a vytvoriť podmienky na udržanie demokracie a mieru v zúčastnených krajinách – členmi SICA sú okrem členov CACM aj Panama, Belize a Dominikánska republika je pridruženým členom.²⁹

Dôležitosť integrácie pre Strednú Ameriku vyplýva z niekoľkých dôvodov. Je to najmä nízky počet obyvateľstva, malá veľkosť územia a samotných hospodárstiev členských krajín, čo podmieňuje model ich rozvoja, ako aj medzinárodné vzťahy. Zároveň niektoré z výziev, s ktorými sa členské štáty SICA stretávajú (napr. boj proti chudobe a nerovnosti, ochrana prírodných zdrojov, predchádzanie katastrofám a ich zvládanie, bezpečnosť či boj proti organizovanému zločinu), nemožno riešiť v rámci vnútroštátnej perspektívy. Ďalším dôvodom je, že integrácia v minulosti preukázala svoj pozitívny prínos k riešeniu konfliktov v regióne vrátane občianskych vojen 80. rokov 20. storočia (SICA, n. d.).

V roku 2010 sa členovia SICA dohodli na obnovení procesu regionálnej integrácie prostredníctvom rozvoja opatrení v piatich hlavných pilieroch: demokratická bezpečnosť; klimatické zmeny a komplexné riadenie rizík; soci-

---

²⁷ Po zablokovaní prístupu Salvadora na panamerickú diaľnicu Honduras začiatkom roku 1971 prakticky odstúpil od CACM a uvalil clá na dovoz z ostatných krajín spoločného trhu.

²⁸ Zo španielskeho „Sistema de la Integración Centroamericana“.

²⁹ V roku 1993 sa štyrom členským krajinám (Kostarika dohodu podpísala neskôr) podarilo ratifikovať CAFTA (*Central American Free Trade Agreement*), ktorá ich zaviazala k postupnému zníženiu ciel na vzájomný obchod.

álna integrácia; ekonomická integrácia a posilňovanie regionálnych inštitúcií. Pokiaľ ide o pilier ekonomickej integrácie, SICA sa usiluje o konsolidáciu regionálnej hospodárskej integrácie okrem iného prostredníctvom špecializovanej technickej pomoci v záležitostiach uľahčenia obchodu, ciel, vnútorných daní, technických predpisov, pôvodu tovaru (SICA, n. d.).

Tab. 3.2 Vybrané ukazovatele členských krajín CACM za rok 2020

	Počet obyvateľov (v tis.)	HDP v mil. USD	HDP na obyvateľa v USD
Guatemala	16 858	77 605	4 603
Honduras	9 905	23 828	2 406
Kostarika	5 094	61 521	12 077
Nikaragua	6 625	12 621	1 905
Salvador	6 486	24 639	3 799
CACM	44 968	200 214	3 922

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov WBG (2021).

Z hľadiska počtu obyvateľov aj celkového HDP za rok 2020 je najväčšou ekonomikou CACM Guatemala, tvorí 38 % – 39 % obyvateľstva aj hospodárstva zoskupenia. Na strane druhej, čo sa týka HDP na obyvateľa, najväčšiu hodnotu dosiahla Kostarika. Bližšie údaje sú uvedené v tabuľke 3.2.

3.3.3 Andské spoločenstvo

Andské spoločenstvo (CAN³⁰) je dohodou o voľnom obchode štyroch krajín – Bolívie, Ekvádoru, Kolumbie a Peru. Pôvodný názov zoskupenia bol Andský pakt, ktorý vznikol v máji 1969 podpisom tzv. Cartagenskej dohody medzi Bolíviou, Kolumbiou, Ekvádorom, Peru a Čile.³¹ Dohoda stanovila ciele integrácie, definovala jej inštitucionálny systém a stanovila mechanizmy a politiky, ktoré mali vypracovať orgány CAN.

³⁰ Zo španielskeho „Comunidad Andina“.

³¹ V roku 1973 sa členom stala aj Venezuela, svoje členstvo však hlavne z politických dôvodov v roku 2006 ukončila. Predtým v roku 1977 svoje členstvo v zoskupení ukončilo Čile. V období rokov 1992 – 1997 členstvo suspendovalo Peru.

CAN je v podstate medzinárodná organizácia, ktorá sa skladá z členských krajín, orgánov a inštitúcií. Jej orgány a inštitúcie tvoria *Andský integračný systém* (SAI^{32, 33}). Cieľom systému je prostredníctvom integrácie v andskom regióne dosiahnuť integrálny, vyvážený a autonómny rozvoj s projekciou integrácie juhoamerického, resp. latinskoamerického regiónu. Systém SAI bol vytvorený na účely spoločnej práce a efektívnej koordinácie medzi všetkými orgánmi a inštitúciami s cieľom prehĺbiť andskú subregionálnu integráciu.³⁴

Celkové ciele Andského spoločenstva sú (CAN, n. d.):

- podporovať vyvážený a harmonický rozvoj členských krajín v podmienkach spravodlivosti prostredníctvom integrácie a hospodárskej a sociálnej spolupráce,
- urýchliť rast a tvorbu produktívneho zamestnania pre obyvateľov členských krajín,
- uľahčiť účasť členských krajín na procese regionálnej integrácie s cieľom postupne formovať spoločný trh v Latinskej Amerike,
- znížiť vonkajšiu zraniteľnosť a zlepšiť postavenie členských krajín v medzinárodnom hospodárskom kontexte,
- posilniť subregionálnu solidaritu a zmenšiť rozdiely v rozvoji, ktoré existujú medzi členskými krajinami,
- neustále zlepšovať životnú úroveň obyvateľov regiónu.

Celková populácia CAN za rok 2020 dosiahla 113 mil. obyvateľov, z toho takmer 45 % tvorili obyvatelia Kolumbie, 29 % obyvatelia Peru, 16 % obyvatelia Ekvádoru a 10 % obyvatelia Bolívie. Celkové HDP zoskupenia dosiahlo 608 mld. USD. Najväčší podiel na HDP zoskupenia má Kolumbia (45 %), nasleduje Peru s 33 %, Ekvádor (16 %) a Bolívia (6 %). V tomto prípade je v podstate rozdelenie príspevkov krajín CAN na celkovom HDP veľmi podobné podielom na celkovom obyvateľstve (WBG, 2021; CAN, 2020).

Obchodná politika Andského spoločenstva bola v 70. rokoch 20. storočia zameraná na ochranu domáceho trhu zavedením vysokých dovozných ciel na produkty z nečlenských krajín. Od začiatku 90. rokov 20. storočia sa začalo presadzovať znižovanie ciel a liberalizácia vzájomného obchodu (Baumgartner, Gavalová, 2013). Podiel obchodu bez cla v rámci Andského

---

³² Zo španielskeho „Sistema Andino de Integración“.

³³ SAI bol zriadený prostredníctvom Protokolu z Trujillo podpísaného v roku 1996.

³⁴ Organizácie, ktoré tvoria SAI, majú rôzne funkcie: od normatívneho a politického smerovania po súdne, výkonné, rozhodovacie, sociálne, finančné a vzdelávacie.

spoločenstva je vysoký, v prípade intraregionálneho importu dosahuje 83 % (ECLAC, 2021).

Najväčším obchodným partnerom zoskupenia CAN z pohľadu exportu boli v roku 2019 USA, ich podiel na exporte zoskupenia tvoril 20,9 %. Druhým najväčším exportným trhom bola Čína (18,3 %) a na treťom mieste Európska únia (12,6 %) (CAN, 2020). Rovnaké poradie zaznamenala aj oblasť importu, podiel USA a Číny v priemere za roky 2018 a 2019 bol relatívne vyrovnaný (21,9 % a 21,3 %) (ECLAC, 2021).

V roku 1985 tvoril intraregionálny export v rámci CAN iba 3,2 % celkového exportu zoskupenia (di Filippo, 1998). V priemere za roky 2018 a 2019 tento podiel tvoril 7,2 %, v prípade intraregionálneho importu 7,6 %. Pokiaľ ide o vývoz CAN do celého regiónu LAK, tento podiel dosiahol 22,8 % v prípade exportu a 26,7 % v prípade importu. V rámci intraregionálneho obchodu až 32 % tvoria primárne produkty, tento podiel je však oveľa vyšší v prípade exportu mimo zoskupenia, primárne produkty tvoria až 71 % exportu (ECLAC, 2021). V súvislosti s pandemiou ochorenia COVID-19 sa v prvom polroku 2020 intraregionálny export znížil, jeho hodnota oproti rovnakému obdobiu roka 2019 poklesla o takmer 30 % a jeho podiel na celkovom exporte zoskupenia klesol na 6,7 % (ECLAC, 2020).

3.3.4 Spoločný trh Juhu

Zoskupenie **Spoločný trh Juhu (MERCOSUR³⁵)** tvoria štyri krajiny – Argentína, Brazília, Paraguaj a Uruguaj, ktoré v marci 1991 v paraguajskom Asuncióni podpísali dohodu (tzv. Dohoda z Asunciónu), na základe ktorej sa zaviazali odstrániť obchodné bariéry a vytvoriť spoločný trh. Založili tak jedno z najdôležitejších integračných zoskupení v regióne LAK a zároveň aj jedno z najväčších na svete.³⁶ Oficiálna webová stránka zoskupenia uvádza celkovú rozlohu zoskupenia 14 mil. km² a počet obyvateľov 295 mil. MERCOSUR tak tvorí 5. najväčšiu ekonomiku na svete (MERCOSUR, 2021). Pokiaľ ide o štyri riadne členské krajiny, ich rozloha zaberá 12,7 mil. km², 268 mil. obyvateľov. Ich celkové HDP dosiahlo 1,9 mld. USD v roku 2020 (WBG, 2021). Zoskupenie sa podieľa na viac ako 60 % svetového vývozu sóje a je najväčším svetovým vývozcom hovädzieho mäsa, hydiny, kukurice, kávy a železa a zároveň ôsmym najväčším svetovým výrobcom automobilov (Sola, 2021).

³⁵ Zo španielskeho „Mercado Común del Sur“.

³⁶ Inštitúcie MERCOSUR-u boli zriadené na základe Protokolu z Ouro Preto podpísaného v roku 1994.

Zoskupenie vzniklo v období, keď sa dlhoroční rivali Argentína a Brazília snažili zlepšiť vzájomné vzťahy, vzhľadom na to, že ich vzájomná spolupráca a vzťahy trpeli konkurenciou o regionálnu dominanciu a vzájomnou nedôverou voči svojim ekonomickým a diplomatickým záujmom.

Počas 90. rokov 20. storočia zaznamenalo zoskupenie niekoľko prvých úspechov vrátane desaťnásobného nárastu intraregionálneho obchodu. Podľa mnohých odborníkov však MERCOSUR svoje ambície integrovať región nesplnil (Felter a kol., 2019).

MERCOSUR je otvorený členstvu ďalších krajín.³⁷ V roku 2012 sa členom zoskupenia stala Venezuela, avšak od roku 2017 má pozastavené všetky práva a povinnosti vyplývajúce z jej postavenia ako členského štátu.³⁸ Od roku 2015 sa v prístupovom procese do zoskupenia nachádza Bolívia (MERCOSUR, 2021).

Hlavnými cieľmi stanovenými v zakladajúcej dohode sú dosiahnuť voľný pohyb tovaru, služieb a výrobných faktorov medzi krajinami okrem iného prostredníctvom odstránenia ciel a netarifných obmedzení pohybu tovaru a akýchkoľvek ďalších ekvivalentných opatrení; zaviesť spoločnú colnú sadzbu a spoločnú obchodnú politiku voči tretím krajinám, ako aj koordinovať pozície členských štátov na regionálnych a medzinárodných ekonomicko-obchodných fórach; koordinovať makroekonomické a sektorové politiky členských štátov (napr. zahraničný obchod, poľnohospodárstvo, priemysel, fiškálnu, menovú politiku a pod.); a harmonizovať právne predpisy členských krajín v príslušných oblastiach s cieľom posilniť integračný proces. Podľa dohody z Asunciónu mal byť spoločný trh vytvorený do 31. decembra 1994 (MERCOSUR, 2021).

Tento cieľ však nebol splnený. MERCOSUR sa zo zóny voľného obchodu rozvinul iba na colnú úniu s dlhodobým cieľom stať sa spoločným trhom (Malamud, 2011), od roku 1995 uplatňuje spoločný colný sadzobník. V skutočnosti je však nedokonalou colnou úniou (Sanahuja, 2007, Velástegui, 2018). Členské krajiny majú problém aj s koordináciou obchodnej politiky voči tretím krajinám, čo obmedzuje aj ich schopnosť vybudovať spoločný

---

³⁷ Asociovanými, resp. pridruženými členmi MERCOSUR-u sú Čile, Peru, Ekvádor a Kolumbia. Nie sú síce plnoprávnymi členmi, ani nemajú povinnosť prijať spoločné colné sadzby, ale môžu využívať colné zvýhodnenia pri prístupe na trhy krajín MERCOSUR-u. Nemajú však plné hlasovacie práva ani voľný prístup na svoje trhy.

³⁸ Príčinou pozastavenia členstva bolo narušenie demokratického poriadku v krajine súvisiace s pôsobením prezidenta Nicolása Madura, porušovanie ľudských práv a obchodných pravidiel. Pozastavené členstvo bude možné ukončiť až po opätovnom obnovení demokratického poriadku.

trh. Okrem toho sa ekonomiky zoskupenia aj naďalej spoliehajú na ochrannárske politiky a prejavujú neochotu vytvárať dodávateľské reťazce s pridanou hodnotou alebo regionálne výrobné centrá (Felter a kol., 2019).

Podiel obchodu (exportu) realizovaného v rámci MERCOSUR-u bez cla spomedzi všetkých zoskupení LAK dosahuje 87 %. Z režimu voľného obchodu v rámci MERCOSUR-u je vylúčený cukor, ako aj časť automobilového sektora. V porovnaní s ostatnými zoskupeniami regiónu je intraregionálny obchod v MERCOSUR-e vo väčšej miere obmedzovaný netarifnými opatreniami, ako sú napr. neautomatizované dovozné licencie (ECLAC, 2021).

V začiatkoch fungovania zoskupenia znižovanie obchodných bariér významne napomohlo rastu vzájomného obchodu medzi krajinami MERCOSUR-u. Od roku 1991 do 1995 vzájomný obchod vzrástol z 5,1 mld. USD na 14,4 mld. USD, takmer trojnásobne. V roku 2000 dosiahol vnútroregionálny obchod hodnotu viac ako 40 mld. USD. Dynamika rastu obchodu však neskôr spomalila aj vzhľadom na devalváciu brazílskej meny v roku 1999 a argentínsku finančnú krízu v roku 2001. Odvtedy sa medzi oboma krajinami znova zvýšilo napätie a obchodné spory. Vnútroregionálny obchod na začiatku 21. storočia (2001 – 2005) bol na úrovni len okolo 15 % (Gavalová, Baumgartner, 2014; Felter a kol., 2019). Zároveň sa výrazne zvýšil prílev priamych zahraničných investícií (PZI) v členských krajinách a zoskupenie sa stalo relevantným aktérom pre zahraničných partnerov (Malamud, 2011). V roku 2018 predstavoval vnútroregionálny obchod (bez započítania obchodu Venezuely) asi 13 % celkového zahraničného obchodu zoskupenia (Baláž a kol., 2019).

Spolupráca v rámci MERCOSUR-u pokrýva mnohé oblasti aj mimo obchodu, ako je kultúra, vzdelávanie, veda a technika, koordinácia sociálnych a hospodárskych politík. Zároveň napomáha rozvoju špecializácie ekonomík, ich účasti v globálnych hodnotových reťazcoch či prílevu PZI (Sola, 2021).

Najväčšou ekonomikou v rámci zoskupenia je Brazília. Na tvorbe HDP zoskupenia sa podieľa viac ako 75 %. Jej dominanciu potvrdzuje aj podiel na obyvateľstve zoskupenia, Brazília tvorí 79 % jeho obyvateľstva, druhou najľudnatejšou je Argentína s podielom 17 %. Obe ekonomiky spolu tvoria 95 % HDP zoskupenia. Avšak z pohľadu HDP na obyvateľa za rok 2020 dosiahla Brazília najnižšiu hodnotu v rámci MERCOSUR-u (6 797 USD), pričom tento ukazovateľ sa od roku 2011, keď dosiahol najvyššiu hodnotu (13 246 USD), výrazne znížil. Bližšie údaje poskytuje tabuľka 3.3.

Tab. 3.3 Vybrané ukazovatele členských krajín MERCOSUR-u za rok 2020

	Počet obyvateľov (v tis.)	HDP v mil. USD	Podiel na HDP zoskupenia	HDP na obyvateľa v USD
Argentína	45 377	383 067	20 %	8 442
Brazília	212 559	1 444 733	75 %	6 797
Paraguaj	7 133	35 304	3 %	4 950
Uruguaj	3 474	53 629	2 %	15 438
MERCOSUR	268 543	1 916 733	100 %	7 138

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov WBG (2021).

Podiel intraregionálneho exportu na celkovom exporte MERCOSUR-u dosiahol za roky 2018 a 2019 v priemere 11,4 %, v prípade intraregionálneho importu 13,5 % na celkovom importe zoskupenia. Pokiaľ ide o vývoz MERCOSUR-u do celého regiónu LAK, tento podiel dosiahol 21,5 % v prípade exportu a 24,7 % v prípade importu (ECLAC, 2021). Za obdobie prvých 6 mesiacov roka 2019 došlo k výraznému zníženiu intraregionálneho exportu (o 22,6 %), podobne v súvislosti s pandemiou ochorenia COVID-19 sa aj v prvom polroku 2020 znížila hodnota intraregionálneho exportu, oproti rovnakému obdobiu roka 2019 poklesla o 27,8 % a jeho podiel na celkovom exporte zoskupenia klesol na menej ako 9 % (ECLAC, 2020). Celkovo sa hodnota intraregionálneho obchodu oproti roku 2019 znížila o 12 %. Na vnútornom obchode sa najviac podieľala Brazília (43 %) a Argentína (37 %) (UTECEM, 2021).

V roku 2020 bol najväčším trhom pre export tovarov MERCOSUR-u ázijský kontinent, a to s podielom až 53 %. Najväčším exportným trhom pre krajiny zoskupenia bola Čína s podielom 30 %. Európska únia sa na exporte MERCOSUR-u podieľala 18 %, severoamerický región 14 % (podiel USA tvoril 10 % exportu). Čína bola najväčším partnerom MERCOSUR-u aj z hľadiska dovozu s podielom 25 %, Ázia celkovo tvorila 44 %. Na druhom mieste boli USA (18 %) a Nemecko na treťom mieste s podielom 6 %. Tieto tri krajiny spolu tvorili 49 % celkového dovozu zoskupenia v roku 2020. Najväčší podiel na celkovom exporte aj importe zoskupenia mala Brazília

(77 % a 78 %), Argentína sa na exporte zoskupenia podieľala takmer pätinou a o niečo menej na importe (16 %) (UTECEM, 2021).

MERCOSUR zaznamenal expanziu intraregionálneho obchodu špeciálne v oblasti obchodu s priemyselnými výrobkami a výrobkami s vysokou pridanou hodnotou, ako sú biopalivá, chemický a petrochemický, plastový, farmaceutický, oceľarský a automobilový priemysel. Hoci je MERCOSUR tradičným a známym vývozcom primárnych produktov, mnohé výrobky, s ktorými sa obchoduje v rámci zoskupenia, sú priemyselného charakteru, napríklad automobily, ktoré tvoria takmer 50 % tovarov obchodovaných medzi Argentínou a Brazíliou (Sola, 2021).

3.4 Integrované tendencie v africkom regióne

Integrované úsilie sa vo väčšine afrických krajín začalo rozvíjať po získaní politickej nezávislosti, čo viedlo k vzniku viacerých integračných zoskupení. História regionalizmu a hospodárskej integrácie však siaha ešte do začiatku 20. storočia, pred osamostatnením afrických krajín.

V roku 1910 bola podpísaná dohoda o vzniku Juhoafrickej colnej únie (SACU)³⁹, ktorej hlavným cieľom bolo podporiť hospodársky rozvoj prostredníctvom regionálnej koordinácie obchodu.

Po získaní politickej nezávislosti sa myšlienka a výzva k regionalizmu a ekonomickej integrácii v afrických krajinách obnovila. Predovšetkým prvý prezident Ghany Dr. Kwame Nkrumah sa snažil koncom 50. rokov dosiahnuť nielen politickú nezávislosť, ale aj hospodársku a politickú integráciu celého kontinentu. Následne aj ďalší africkí lídri prijali koncepciu regionalizmu a hospodárskej integrácie ako zásadného prvku ich rozvojovej agendy a zapojili svoje krajiny do mnohých regionálnych a integračných zoskupení nielen kvôli hospodárskym prínosom, ale aj s cieľom zachrániť kontinent pred koloniálnymi a neokoloniálnymi vplyvmi (Sakyi, Opoku, 2014).

Rozvoj integrácie na africkom kontinente je však výrazne ovplyvňovaný veľkými rozdielmi (spomedzi rozvojových regiónov najväčšími) medzi afric-

³⁹ SACU je podľa jej webovej stránky najstaršou colnou úniou na svete. Pochádza z Dohovoru o colnej únii z roku 1889 medzi britskou kolóniou Mys dobrej nádeje a búrskou republikou Oranžský slobodný štát (dnes Slobodný štát ako jedna z provincií JAR). Nová dohoda podpísaná 29. júna 1910 bola rozšírená na Juhoafrickú úniu a územia Britského vysokého komisára (HCT), t. j. Basutoland (Lesotho), Bechuanaland (Botswana) a Svazijsko. Juhozápadná Afrika (Namíbia) bola členom *de facto* ako súčasť Južnej Afriky, neskôr sa stala členom *de iure*. Primárnym cieľom SACU bolo podporiť hospodársky rozvoj prostredníctvom regionálnej koordinácie obchodu (Sacu.int, n. d.).

kými krajinami v politických prejavoch, hospodárskej situácii a v oblasti sociálnej a kultúrnej homogenity. Ďalšou prekážkou je pretrvávajúca vysoká závislosť od bývalých koloniálnych metropol, problematické dopravné prepojenie medzi susediacimi krajinami či nevyjasnenosť základných hospodárskych a politických koncepcií (Gavalová, Baumgartner, 2014).

V porovnaní s vývojom integrácie v Európe (EÚ), ktorá vychádzala z funkčnej spolupráce v oblasti ťažby, bola africká integrácia spočiatku motivovaná politickou víziou jednoty Afriky a neskoršími vývojovými dôvodmi, ktoré si vyžiadali povznesenie sa nad výzvy malých trhov, vnútrozemský charakter či potrebu ťažiť z úspor z rozsahu vo výrobe a obchode. Zmierniť väčšinu týchto výziev je ťažké, pokiaľ nie je kontinent fyzicky prepojený. Fyzické prepojenie alebo integrácia si vyžaduje vybudovanie komunikačných kanálov prepojením dopravných, energetických a telekomunikačných sietí, ktoré budú spájať viac ako jednu krajinu. Tým sa podporí ekonomická integrácia, ktorá zaručí dlhodobú udržateľnosť integračného systému. Fyzická integrácia zvýši produktivitu znížením výrobných nákladov a rozšíri obchod s tovarom a službami, čo posilní podstatu integrácie – zjednotenia mnohých nezávislých jednotiek do zmysluplného celku (Muzee, Enaifoghe, 2019).

Podľa Sakyiho a Opokua (2014) je regionalizmus v Afrike založený hlavne na neoliberalistickom prístupe, pretože väčšina regionálnych blokov je založená na trhu a vzájomnej interdependencii, pričom ich hlavným cieľom je liberalizovať obchod. Príkladom neoliberalizmu v hospodárskej politike afrických krajín je aj ich členstvo vo WTO (Lee, 2002).

Hospodárska komisia pre Afriku⁴⁰ (ECA, 2006) zdôrazňuje, že kľúčom k africkej integrácii je flexibilita v zmysle, že „jedna veľkosť nemusí vyhovovať každému pri zvažovaní inštitucionálneho usporiadania“. Bez flexibility je obmedzený proces integrácie a potenciál rozvoja stratégií orientovaných na rast. Africké krajiny by mali byť pripravené využiť flexibilné inštitucionálne usporiadanie a prijať prvky, ktoré už predtým fungovali inde, najmä ak zapadajú do sociálno-politického a hospodárskeho prostredia kontinentu.

Napriek tomu, že regionalizmus a hospodárska integrácia dosiahli v Afrike určitý úspech, väčšina integračných zoskupení je konfrontovaná s niekoľkými výzvami. Medzi tieto výzvy patrí predovšetkým doprava, mobilita výrobných faktorov, obmedzený intraregionálny obchod, členstvo krajín

---

⁴⁰ Hospodárska komisia OSN pre Afriku (*Economic Commission for Africa*, ECA) bola zriadená v roku 1958 Hospodárskou a sociálnou radou OSN s cieľom podporovať hospodársku spoluprácu medzi jej členskými štátmi na základe odporúčania Valného zhromaždenia OSN. Je jednou z piatich regionálnych komisií OSN.

vo viacerých zoskupeniach, makroekonomické rozdiely a pretrvávajúce konflikty, ktoré spomaľujú víziu Afriky dosiahnuť úplnú integráciu (Sakyi, Opo-ku, 2014).

Africký región sa vyznačuje relatívne veľkým množstvom integračných zoskupení, avšak tieto majú často iba minimálne úspechy alebo dočasný charakter. Prvé integračné zoskupenia začali vznikať koncom 50. rokov 20. storočia. V roku 1959 vznikla Rovníková colná únia, ktorej členom sa stali bývalé francúzske kolónie – Konžská ľudová republika, Gabon a Čad. Na západe Afriky bola v tomto roku založená Západoafrická colná únia, ktorej hlavnou prekážkou v napredovaní sa stala rozdielna hospodárska úroveň ekonomického rastu členských krajín. Vnútorné konflikty viedli k zrušeniu dohody a založeniu nového zoskupenia (Západoafrické hospodárske spoločenstvo) (Gavalová, Baumgartner, 2014).

V roku 1964 bolo vytvorené zoskupenie pod názvom Regionálna spolupráca krajín Maghrebu.⁴¹ Vzájomný obchod sa však príliš nerozvíjal aj napriek snahám o vytvorenie colnej únie. Hospodársku spoluprácu zároveň oslabovali spory medzi členskými krajinami súvisiace s bojom o prestíž vo vzťahoch s Európskou úniou. Snahou o obnovenie hospodárskej spolupráce bol vznik Zväzu arabského Maghrebu, ku ktorého členom sa pridala aj Mauritánia. Ani táto spolupráca sa nepreukázala ako funkčná a koncom 90. rokov vyústila do vytvorenia Únie arabského Maghrebu (Gavalová, Baumgartner, 2014). Členmi Únie sa stali Alžírsko, Líbya, Mauritánia, Maroko a Tunisko. Hlavným cieľom vytvorenia Únie bolo umožniť členským krajinám vyjednávať s EÚ po vytvorení jednotného európskeho trhu a podporovať obchodnú a hospodársku spoluprácu prostredníctvom umožnenia voľného pohybu cez hranice. Vzájomná spolupráca je však paralyzovaná okrem iného aj dlhotrvajúcim sporom o štatút Západnej Sahary (ISS, n. d.), vzťahy medzi Marokom a Alžírskom okolo konfliktu vážne ohrozujú rokovací proces Únie (posledný summit sa uskutočnil v roku 1994). Kultúrne, jazykové a náboženské dedičstvo krajín Únie z nej však robí cenný prínos pre posilnenie väzieb medzi arabskými národmi severnej Afriky a vytvorenie jednotného subjektu (Barth, 2019).

V 60. rokoch 20. storočia Hospodárska komisia pre Afriku a **Organizácia africkej jednoty** (OAU – *Organisation of African Unity*) stáli na čele zjednotenia Afriky do regionálneho bloku. Cieľom bolo zjednotiť Afriku podporou politického a hospodárskeho pokroku na kontinente a vytvorením zjednote-

⁴¹ Maghreb je oblasť, ktorá pozostáva z Maroka, Líbye, Alžírsku, Tuniska a Mauritánie a je domovom asi 1 % svetovej populácie.

nej vyjednávacej sily proti nerovnováham v medzinárodnom systéme (Muzee, Enaifoghe, 2019).

Organizácia africkej jednoty pôsobila v období rokov 1963 až 1999. Hlavnými cieľmi bolo zbaviť kontinent zostávajúcich zvyškov kolonizácie a apartheidu, podporovať jednotu a solidaritu medzi africkými štátmi, koordinovať a zintenzívniť spoluprácu v oblasti rozvoja, zabezpečiť suverenitu a územnú celistvosť členských štátov a podporovať medzinárodnú spoluprácu. OAU bola fórom, ktoré umožnilo členským štátom prijať koordinované stanoviská k otázkam spoločného záujmu kontinentu na medzinárodných fórach, a tak účinne brániť záujmy Afriky (AU, n. d.).

V roku 1985 OAU spustila tzv. Lagosov plán, ktorého cieľom bolo vybudovať hospodárske spoločenstvo Afriky do roku 2000. Zároveň v roku 1991 podpísala tzv. Dohodu z Abuja, ktorá znovu potvrdila záväzok OAU úplne integrovať africké hospodárstvo, zakladajúcu Africké hospodárske spoločenstvo (AEC – *African Economic Community*) s ambicióznym plánom úplnej hospodárskej integrácie vrátane vytvorenia colnej únie, jednotného trhu a hospodárskej a menovej únie. Pri dosahovaní tejto vízie integrácie však nebol dosiahnutý pokrok a víziu vytvorenia jednej hospodárskej a politickej únie v Afrike, ktorú nastolila, sa jej nepodarilo dosiahnuť.

Organizácia OAU dosiahla významné úspechy v politických otázkach, najmä v otázkach kolonizácie Afriky, ktorú netolerovala. Na strane druhej, jej činnosť zoskupenia negatívne aj politika nezasahovania do vnútorných záležitostí členských krajín organizácie⁴² (Sakyi, Opoku, 2014).

V roku 1999 členské štáty OAU vyzvali na vytvorenie Africkej únie s cieľom urýchliť proces integrácie na kontinente, čo by umožnilo africkému kontinentu brániť svoju pozíciu vo svetovom hospodárstve a riešiť problémy, ktoré trápia africký kontinent a sú znásobené aj aspektmi prehlbujúcej sa globalizácie (AU, n. d.).

3.4.1 Africká kontinentálna dohoda o voľnom obchode

Africká únia (AU) je kontinentálne zoskupenie pozostávajúce z 55 členských štátov, ktoré tvoria všetky krajiny afrického kontinentu. Oficiálne bola založená v roku 2002 v Juhoafrickej republike ako nástupca Organizácie africkej jednoty. Jej vzorom a inšpiráciou sa stala Európska únia a jej integračný model.

---

⁴² V boji za nezávislosť Eritrey od Etiópie nemohla OAU vzhľadom na to, že bola viazaná politikou nezasahovania do vnútorných záležitostí členských krajín.

Na 10. mimoriadnom samite Africkej únie v marci 2018 v Rwande bola podpísaná Dohoda o založení **Africkej kontinentálnej zóny voľného obchodu** (AfCFTA – *African Continental Free Trade*). Dohoda AfCFTA je najambicióznejšou integračnou iniciatívou na africkom kontinente. Jej hlavnými cieľmi sú:

- vytvoriť jednotný kontinentálny trh s tovarom a so službami, s voľným pohybom podnikateľov a investícií;
- rozšíriť intraregionálny obchod v rámci regionálnych hospodárskych spoločenstiev, ako aj na kontinente všeobecne;
- zvýšiť konkurencieschopnosť a podporiť ekonomickú transformáciu.

Africká kontinentálna dohoda o voľnom obchode združuje 55⁴³ členských štátov AÚ. Vytvorí tak najväčšiu zónu voľného obchodu na svete meranú počtom zúčastnených krajín a celkovým počtom obyvateľov (1,3 mld.) a s celkovou hodnotou HDP na úrovni 3,4 bil. USD (WBG, 2020).

Dohoda AfCFTA nadobudla platnosť 30. mája 2019 pre 24 krajín, ktoré do tohto dátumu uložili svoje ratifikačné listiny.⁴⁴ Začatie obchodovania podľa dohody AfCFTA sa začalo 1. januára 2021 (Tralac, 2021).

Jedným z hlavných cieľov dohody AfCFTA je vytvoriť jednotný kontinentálny trh s tovarom a službami vrátane voľného pohybu osôb a kapitálu. Očakáva sa, že sa to dosiahne okrem iného prostredníctvom lepšej harmonizácie a koordinácie nástrojov liberalizácie a uľahčovania obchodu (Tralac, 2020) v mnohých prekrývajúcich sa regionálnych hospodárskych spoločenstvách a v celej Afrike vo všeobecnosti (UNCTAD, 2021b).

Dohoda AfCFTA je jedinečnou príležitosťou pre africké krajiny konkurencieschopne sa integrovať do globálneho hospodárstva, znižovať chudobu a podporovať inklúziu. Očakávaný rast obchodnej spolupráce by mal poskytnúť impulz pre reformy, ktoré zvýšia produktivitu a tvorbu pracovných miest, a tým podporia ďalšie znižovanie chudoby⁴⁵ a rast životnej úrovne. Podľa Svetovej banky dohoda výrazne posilní obchod, do roku 2035 by sa celkový objem vývozu mal zvýšiť o takmer 29 %, pričom intraregionálny export by sa mal zvýšiť až o viac ako 81 % a export mimo kontinentu o 19 % (WBG, 2020). Intraregionálny vývoz v Afrike predstavuje približne 17 % cel-

⁴³ K augustu 2021 je zatiaľ počet signatárov dohody len 54. Eritrea ako jediná krajina zatiaľ nepodpísala konsolidovaný text o založení AfCFTA.

⁴⁴ K 27. augustu 2021 sa tento počet zvýšil na 38 krajín, t. j. 70 % členov.

⁴⁵ Svetová banka do roku 2035 odhaduje, že implementácia dohody prispeje k vyzdvihnutiu ďalších 30 miliónov ľudí z extrémnej chudoby a 68 miliónov ľudí z miernej chudoby.

kového kontinentálneho vývozu. Očakáva sa, že zvýšenie tohto podielu zvýši pridanú hodnotu, pomôže vytvárať pracovné miesta a zvýši príjmy (Ighobor, 2021).

V roku 2019 bola hodnota intraregionálneho vývozu Afriky 69 mld. USD. Najväčším intraregionálnym vývozcom aj dovozcom je Juhoafrická republika (JAR), tvorí až 35 % intraregionálneho vývozu a 17 % dovozu. Afrika ako celok sa podieľa 27 % na celkovom vývoze Juhoafrickej republiky, a, naopak, africké krajiny sa na celkovom dovoze JAR podieľajú 12 %. Z hľadiska vnútroregionálneho exportu po JAR nasleduje Ghana a Botswana, v prípade vnútroregionálneho dovozu je to Nigéria a Egypt, pričom až 67 % egyptského exportu smeruje do susedných severoafrických krajín. Blížšie údaje o podieloch krajín dokumentuje tabuľka 3.4.

Tab. 3.4 Krajiny s najväčším podielom na intraregionálnom obchode Afriky

Export			Import		
Krajina	Podiel krajiny na intra-exporte Afriky	Podiel intraexportu na celkovom exporte krajiny	Krajina	Podiel krajiny na intra-importe Afriky	Podiel intraimportu na celkovom importe krajiny
JAR	35 %	17 %	JAR	17 %	12 %
Ghana	16 %	20 %	Nigéria	7 %	11 %
Botswana	7 %	16 %	Egypt	7 %	69 %

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov Tralac (2020).

Takmer štvrtinu (23 %) intraregionálneho exportu tvoria minerálne palivá, ďalej sú to stroje, plávajúce konštrukcie, vozidlá a drahé kovy. Poľnohospodárska produkcia tvorí 17 % intraregionálneho exportu a 16 % intraregionálneho dovozu, pričom z celkového exportu kontinentu iba 23 % smeruje do afrických krajín, v prípade importu poľnohospodárskej produkcie je to iba 15 %. Najväčším vývozcom aj dovozcom poľnohospodárskych produktov je JAR (Tralac, 2020).

Od dohody sa očakáva, že bude tiež podporovať ekonomickú transformáciu potrebnú na podporu udržateľného a inkluzívneho rastu potrebného na

pomoc africkým krajinám pri implementácii Agendy 2030 pre trvalo udržateľný rozvoj (Agenda 2030) a pri dosahovaní cieľov trvalo udržateľného rozvoja (SDGs – *Sustainable Development Goals*) (UNCTAD, 2021b).

Dohoda AfCFTA je veľkou príležitosťou pre Afriku, no hlavnou výzvou bude jej implementácia. Zníži clá medzi členskými krajinami a bude sa týkať aj ďalších oblastí obchodnej politiky, ako je uľahčenie obchodu a služieb či regulačné opatrenia (napríklad hygienické normy a technické prekážky obchodu). Úspešná implementácia bude kľúčová z hľadiska zmiernenia negatívnych účinkov pandémie ochorenia COVID-19 na hospodársky rast afrických krajín podporou regionálneho obchodu a hodnotových reťazcov prostredníctvom zníženia nákladov na obchod.

3.4.2 Juhoafrické rozvojové spoločenstvo

Predchodcom Juhoafrického rozvojového spoločenstva (SADC – *Southern African Development Community*) bola Juhoafrická rozvojová koordinačná konferencia založená v roku 1980 v Zambii. Pôvodným cieľom vzniku tohto zoskupenia bolo podporiť regionálny rozvoj a znížiť hospodársku závislosť od JAR, v ktorej bol režim apartheidu. Ten začiatkom 90. rokov 20. storočia zanikol, čo umožnilo zlepšiť vzájomné vzťahy s JAR a jej vstup do zoskupenia.⁴⁶

Zoskupenie SADC vzniklo vďaka pozitívnym skúsenostiam z užšej spolupráce medzi krajinami južnej Afriky v roku 1992. Hlavným účelom transformácie na SADC bola podpora a posilnenie ekonomickej integrácie v regióne, ktoré súviselo s posilňujúcim sa procesom globalizácie a vytváraním nových obchodných blokov. Členské štáty SADC cítili, že integrácia je potrebná, aby sa zabránilo ďalšej marginalizácii regiónu vo svetovom hospodárstve. Z pôvodných deväť sa postupne rozšírila aj členská základňa zoskupenia SADC v roku 1997 na štrnásť členských štátov (Lee, 2002).

Členská základňa SADC v roku 2021 pozostáva už zo 16 členských krajín: Angola, Botswana, Juhoafrická republika, Komory,⁴⁷ Konžská demokratická republika (KDR), Lesotho, Madagaskar, Malawi, Maurícius, Mozambik, Namíbia, Seychely, Svazijsko, Tanzánia, Zambia a Zimbabwe. Údaje o počte obyvateľov a HDP krajín za rok 2020 poskytuje tabuľka 3.5.

⁴⁶ JAR sa stala 11. členom zoskupenia v roku 1994.

⁴⁷ Komory sa stali členom SADC v roku 2018.

Tab. 3.5 Vybrané ukazovatele členských krajín SADC za rok 2020

	Počet obyvateľov (v tis.)	HDP v mil. USD	HDP na obyvateľa v USD
Angola	32 866 270	62 307	1 896
Botswana	2 351 630	15 782	6 711
Komory	896 600	1 220	1 403
KDR	89 561 400	49 869	557
JAR	59 308 690	301 924	5 091
Lesotho	2 142 250	1 845	861
Madagaskar	27 691 020	13 721	496
Malawi	19 129 960	11 962	625
Maurícius	1 265 740	10 914	8 623
Mozambik	31 255 440	14 021	449
Namíbia	2 540 920	10 670	4 211
Seychely	98 460	1 125	11 425
Svazijsko	1 160 160	3 962	3 416
Tanzánia	59 743 210	62 410	1 077
Zambia	18 383 960	19 320	1 051
Zimbabwe	14 862 930	16 769	1 128

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov WBG (2021).

Spoločenstvo SADC je medzivládna organizácia, ktorá podporuje udržateľný a spravodlivý hospodársky rast a sociálno-ekonomický rozvoj prostredníctvom efektívnych produktívnych systémov, hlbšej spolupráce a integrácie, dobrej správy vecí verejných a trvalého mieru a bezpečnosti medzi členskými štátmi južnej Afriky (SADC, n. d.).

Práve účasť JAR sa stala impulzom hospodárskeho rastu aj v ostatných členských krajinách. Následne sa zvýšil vzájomný obchod aj investície v re-

gióne, ktoré smerujú najmä do infraštruktúrnych projektov (Gavalová, Baumgartner, 2014).

Medzi hlavné ciele spoločenstva SADC patrí dosiahnuť hospodársky rozvoj, mier a bezpečnosť, rast, zmierňovať chudobu, zvyšovať úroveň a zlepšovať kvalitu života národov južnej Afriky a podporovať sociálne znevýhodnených prostredníctvom regionálnej integrácie. Tieto sa majú dosiahnuť zvýšenou regionálnou integráciou postavenou na demokratických zásadách a spravodlivým a udržateľným rozvojom (SADC, n. d.). Jedným z problémov SADC v jeho integračných cieľoch je, že členské krajiny sú súčasťou aj ďalších integračných zoskupení (Gavalová, Baumgartner, 2014).

V auguste roku 2008 bola v rámci SADC vybudovaná zóna voľného obchodu (SADC FTA). Program znižovania ciel sa začal v roku 2001 a postupne viedol k dosiahnutiu minimálnych podmienok, a to 85 % vnútroregionálneho obchodu medzi partnerskými štátmi bolo realizovaných bez cla. Postupne sa do roku 2012 znížili aj clá na citlivé produkty, nie všetkým krajinám sa to však podarilo dosiahnuť (Gavalová, Baumgartner, 2014). Súčasťou zóny voľného obchodu SADC⁴⁸ je však iba 13 členských krajín. Konžská demokratická republika a Komory ešte nie sú súčasťou dohody o voľnom obchode SADC a Angola v roku 2020 predložila ponuku na prístupenie k dohode o voľnom obchode (Gitau, 2020).

Od roku 2000 sa obchod v rámci SADC viac ako zdvojnásobil, z približne 13,2 miliardy USD v roku 2000 na približne 34 miliárd USD v roku 2009, čo predstavuje nárast o približne 155 %. Podiel intraregionálneho obchodu na celkovom obchode zoskupenia sa však za rovnaké obdobie zvýšil z 15,7 % na iba 18,5 % (SADC, n. d.).

Za rok 2019 obchod v rámci zóny voľného obchodu 13 SADC krajín predstavoval 23 % jej celkového zahraničného obchodu, pričom podiel Afriky v tomto prípade dosiahol až 81 %.⁴⁹ Najviac obchodovanými komoditami v rámci dohody boli ľahké oleje, elektrická energia, diamanty, tabak, chrómové rudy, nikelové rudy, prísady do potravinárskeho a nápojového priemyslu, zlato, nákladné vozidlá, železné rudy, chemické výrobky a prípravky, liečivá, kukurica, rafinovaný cukor a medené rudy. Najväčším obchodným

⁴⁸ Podiel SADC FTA na svetovom vývoze v roku 2019 dosiahol 5 %, v prípade dovozu 4 % svetového obchodu.

⁴⁹ Najväčšími obchodnými partnermi SADC FTA z afrických krajín sú Nigéria (8 % vývozu, 54 % dovozu), Konžská demokratická republika (31 % vývozu, 6 % dovozu), Keňa (12 % vývozu, 8 % dovozu), Angola (7 % vývozu, 9 % dovozu) a Ghana (10 % dovozu) (Gitau, 2020).

partnerom (66 % v dovoze, 23 % vo vývoze) v rámci SADC FTA bola JAR s podielom 45 % na celkovom obchode SADC FTA. Naopak, podiel Seychel na intraregionálnom obchode SADC FTA je veľmi nízky, v roku 2019 dosiahol len 0,1 % (Gitau, 2020).

Ďalším integračným míľnikom SADC sa stalo vybudovanie colnej únie do roku 2010 so zámerom zvýšiť obchodný a hospodársky rozvoj v regióne, liberalizovať obchod a financie, konkurencieschopný a diverzifikovaný priemyselný rozvoj a zvýšiť investície v regióne, aby bolo možné následne vybudovať aj spoločný trh.

3.5 Integračné tendencie v regióne Ázie

Ázijský kontinent po stáročia zohrával dôležitú úlohu v obchode a jeho rozvoji do medzinárodnej či svetovej dimenzie. Ešte pred prenikaním európskych záujmov bol ázijský región súčasťou svetového obchodného systému najmä vďaka širokému diapazónu komodít, najmä korenín (muškátový oriešok, zázvor, klinček či čierne korenie), porcelánu, hodvábu a ďalších, ktoré boli predmetom záujmu obchodníkov z Európy. Rozmach námorného obchodu spojený aj s koloniálnymi a obchodnými aktivitami európskych krajín (najmä Portugalska, Holandska či Veľkej Británie) od 15. storočia výrazne ovplyvnili vývoj celého ázijského kontinentu, a to z hospodárskej, kultúrnej či správnej stránky. Predovšetkým hospodársky rozvoj východnej, južnej či juhovýchodnej Ázie bol ovplyvnený koloniálnymi aktivitami, častými konfliktmi či politickou nestabilitou.

Výnimkou bolo Japonsko, ktoré zaznamenalo prudký rozvoj po reformách Meidži⁵⁰ od druhej polovice 19. storočia. V období po druhej svetovej vojne došlo k pádu koloniálneho systému a vznikli samostatné štáty, rozvoj ázijského kontinentu však bol ovplyvnený viacerými reformami a zmenami. Predovšetkým juhovýchodná Ázia sa stala svedkom niekoľkých hospodárskych „zázrakov“. Rozvoj Japonska v 60. rokoch bol motiváciou pre ďalšie krajiny. Zo zaostalých, prevažne agrárne orientovaných hospodárstiev sa v priebehu niekoľkých desaťročí vyvinuli najkonkurencieschopnejšie ekonomiky sveta, tzv. ázijské tigre (Hongkong, Singapur, Taiwan, Južná Kórea) či neskôr tzv. tigríčatá (Indonézia, Filipíny, Malajzia a Thajsko). V 80. rokoch 20. storočia sa rýchly hospodársky rast niesol v znamení budovania a rozširovania regionálnych výrobných sietí a prílevu priamych zahraničných investí-

---

⁵⁰ Reformy so začiatkom v roku 1868 priniesli zánik feudálneho systému vládnutia.

cií z Japonska a ďalších ázijských krajín do regiónu novoindustrializovaných krajín, najmä z dôvodu výrazne nižších nákladov na produkciu. Sľubný hospodársky vývoj bol však koncom 90. rokov negatívne ovplyvnený ázijskou finančnou krízou (1997 – 1998). Rýchle prekonanie krízového obdobia však prispelo k celkovej odolnosti a posilneniu regiónu. Globálna finančná a hospodárska kríza na konci prvého desaťročia 21. storočia (2008 – 2009) však na rozdiel od európskych krajín či USA prispela k urýchleniu hospodárskeho rastu najmä Číny, Indie či krajín juhovýchodnej Ázie. Krajiny východnej a juhovýchodnej Ázie tak zažívajú výrazný hospodársky rozvoj podporovaný priemyselným vývozom a liberalizačnými politikami.

Pokiaľ ide o zapojenie ázijských krajín do procesov MEI v druhej polovici 20. storočia, v porovnaní s ostatnými rozvojovými regiónmi Ázia výrazne zaostávala. Je skôr špecifická rozvinutým systémom neformálnej (*de facto*) hospodárskej spolupráce založeným na civilizačno-kultúrnych črtách spoločnosti na úrovni rodinných vzťahov, komunikácie a spotrebiteľských návykov. Integrácia je riadená skôr trhmi ako vládou, je postavená na partnerstve medzi súkromným sektorom, ktorý zohráva zásadnú úlohu, a štátom (Chen a kol., 2017). Integračné procesy sa v ázijskom regióne rozvíjali najskôr najmä vo forme poradno-expertných tímov, diskusných fór pre výmenu názorov a spoluprácu vlád (Baumgartner, Gavalová, 2013), ako je napríklad Ázijsko-pacifická hospodárska spolupráca (APEC) či Stretnutie Ázia – Európa (ASEM). Ekonomiky východnej a juhovýchodnej Ázie boli zamerané viac na obchodovanie s vyspelými krajinami než na obchod v rámci regiónu.

Pokiaľ ide o hospodársku rozvinutosť, charakteristickou črtou ázijského regiónu je jeho výrazná heterogénnosť. Ázijský región je podľa OSN regiónom, ktorý tvoria prevažne rozvojové krajiny s výnimkou Japonska⁵¹ ako vyspelej krajiny a krajín SNŠ a Gruzínska ako tzv. tranzitívnych ekonomík. V Ázii sa v roku 2021 nachádzalo aj 12 LDCs krajín,⁵² prevažne v regióne východnej Ázie. Štrnásť ázijských krajín je klasifikovaných ako vývozcovia palív (UN, 2021). V regióne sa však nachádzajú aj vyspelé rozvojové krajiny s rovnakou hospodárskou štruktúrou ako vyspelé, zároveň majú silnú pozíciu v medzinárodnom obchode, ide predovšetkým o tzv. ázijské tigre. Veľké rozdiely v hospodárskej úrovni ázijského kontinentu sa následne negatívne odrážajú na úspešnosti ich integračných procesov. Ide najmä o nízku kom-

⁵¹ Japonsko spolu s Austráliou a Novým Zélandom sú podľa OSN jediné vyspelé krajiny v regióne Ázie a Pacifiku (UN, 2021).

⁵² Afganistan, Bangladéš, Bhután, Kambodža, Kiribati, Laos, Mjanmarsko, Nepál, Šalamúnove ostrovy, Východný Timor, Tuvalu a Jemen.

plementaritu ich ekonomík, nízku ekonomickú úroveň či problémy spojené s uspokojovaním základných potrieb v niektorých ázijských krajinách, ktoré spôsobovali a aj spôsobujú významné prekážky v snahe o liberalizáciu vzájomného obchodu (Gavalová, Baumgartner, 2014). Integračné snahy sú brzdené aj pretrvávajúcimi konfliktmi či nestabilnou situáciou v mnohých regiónoch či krajinách ázijského regiónu, čo sa odráža aj na pomerne nízkom počte integračných zoskupení.

Tabuľka 3.6 bližšie dokumentuje pozíciu ázijských tigrov v medzinárodnom obchode s tovarom. V porovnaní s touto skupinou, celkový podiel všetkých najmenej rozvinutých krajín na svetovom exporte zostáva dlhodobo na úrovni 1 % (WTO, 2021).

Tab. 3.6 Pozícia ázijských tigrov v medzinárodnom obchode za rok 2020

	Hodnota exportu v mld. USD	Percentuálny podiel na svetovom exporte	Poradie krajiny vo svetovom exporte
Hongkong	549	3,1 %	6.
Južná Kórea	512	2,9 %	7.
Singapur	363	2,1 %	14.
Taiwan	347	2 %	15.

Zdroj: vlastné spracovanie podľa údajov WTO (2021).

Medzi ďalšie špecifiká, ktoré odlišujú integračné procesy v Ázii od tých v Európe či iných častiach sveta, patrí to, že integrácia smeruje skôr k ekonomickým partnerstvám s krajinami mimo regiónu východnej a juhovýchodnej Ázie vzhľadom na závislosť od dovozu tovaru, služieb, technológií či prílevu PZI od zvyšku sveta. Zároveň je pre integráciu v Ázii charakteristické, že neexistuje regionálny líder alebo centrum vplyvu, predstavuje skôr komplexnú sieť bilaterálnych dohôd (*spaghetti*, resp. *noodle bowl* efekt⁵³) (Chen a kol., 2017).

Hospodárska spolupráca a integrácia sa v Ázii a Pacifiku opiera aj o alokáciu výrobných faktorov v súlade s **modelom krdla letiacich husí**, vytvo-

⁵³ Bližšie charakterizované v ďalšom texte.

reným japonským ekonómom Kanamem Akamatsu v roku 1930. Model poukazuje na postupnú transformáciu z produkcie náročnej na ľudský kapitál na kapitálovo a technologicky náročnú produkciu. Ide o presun výroby do krajín, ktoré majú pri ich výrobe komparatívnu výhodu. Tento model zodpovedá procesu presunu výroby z Japonska a USA do novoidustrializovaných krajín a z nich do ďalších menej rozvinutých ázijských ekonomík z dôvodu nižších nákladov na produkciu.

Najrozšírenejšou integračnou formou v Ázii je zóna voľného obchodu, resp. dohody o voľnom obchode, bilaterálne a plurilaterálne. Zároveň existujú aj väčšie integračné zoskupenia (napr. ASEAN – Združenie národov juhovýchodnej Ázie, GCC⁵⁴ – Rada pre spoluprácu v Perzskom zálive), ekonomické fóra (napr. APEC) či ekonomické programy (napr. CAREC – Regionálna spolupráca v Strednej Ázii, zameraná najmä na budovanie infraštruktúry).

V oblasti procesov regionálnej ekonomickej integrácie veľmi rýchlo rastie nielen juhovýchodná Ázia, ale celý ázijsko-tichomorský región, ktorý sa stal zároveň najdynamickejšie sa rozvíjajúcim regiónom na svete. Zatiaľ čo pre celý región bola spočiatku charakteristická absencia regionálnych obchodných dohôd, dokonca aj v 80. rokoch 20. storočia bolo Združenie národov juhovýchodnej Ázie založené v roku 1967 jedinou regionálnou obchodnou dohodou, resp. integračným zoskupením v regióne východnej Ázie. Situácia sa postupne zlepšovala koncom 90. rokov. Rozšírenie regionálnych a bilaterálnych dohôd v regióne bolo spôsobené predovšetkým rýchlym vznikom a rozširovaním regionálnych hodnotových reťazcov a zameraním sa na opatrenia určené na uľahčenie obchodu medzi krajinami (Pomfret, 2009). V 21. storočí sa situácia výrazne zlepšila a Ázia a Tichomorje patria k regiónom so silnou regionalizáciou a regionalizmom.

Obchodná politika ázijského regiónu sa tak bude pravdepodobne stále viac spájať s dohodami o voľnom obchode (FTAs) (Kawai, Wignaraja, 2014). Súvisí to so vznikom regionalizmu riadeného inštitúciami, podporovaného od konca 90. rokov 20. storočia prostredníctvom FTAs na rozdiel od regionálnej hospodárskej integrácie riadenej trhom od 80. rokov minulého storočia v regióne (Urata, 2018). Podľa Milnera (2017) sa regionalizmus v Ázii vyznačuje pluralitou a konkurenciou, takže budovanie regionálnych inštitúcií v tomto regióne nesúvisí len s potrebou praktickej spolupráce v obchode, bezpečnosti a ďalších záležitostiach, ale je formované aj špecifickými a ná-

---

⁵⁴ *Gulf Cooperation Council.*

rodnými záujmami, aj vzájomnou rivalitou, ako aj prostredníctvom historických a kultúrnych väzieb.

Začiatkom 21. storočia sa ázijsko-tichomorská obchodná architektúra zároveň pretransformovala od multilaterálneho k bilaterálnemu prístupu ako jednoduchšiemu a rýchlejšiemu spôsobu otvárania nových trhov. Práve región Ázie a Tichomorja sa stal epicentrom týchto aktivít vzhľadom na rýchly rast počtu FTAs, ktorých bolo v roku 2014 v regióne uzatvorených až 40 (Wilson, 2016).⁵⁵ Rýchle rozšírenie dvojstranných dohôd o voľnom obchode na celom svete viedlo k fenoménu označovanému ako „miska špagiet“, resp. *spaghetti bowl*, efekt vytvorený rozširovaním preferencií v rôznych obchodných dohodách (Bhagwati, 1995). V Ázii sa tento termín stal všeobecne známym ako efekt „misky rezancov“ (*noodle bowl*) alebo problém regionálnych obchodných dohôd (Kawai, Wignaraja, 2014; Wilson, 2016). Tento efekt poukazuje na možné oslabenie obchodu v dôsledku rastúcich nákladov súvisiacich s rozdielnymi plánmi pre odstraňovanie ciel, rozdielnymi pravidlami pôvodu, pravidlami týkajúcimi sa antidumpingu, protikladnými kritériami či ďalšími reguláciami (Menon, 2009) v súvislosti s členstvom krajín vo viacerých regionálnych dohodách.

Do popredia sa zároveň dostala tzv. nová generácia dohôd o voľnom obchode, resp. moderných FTAs, ktoré sa zaoberajú nielen tradičnými obchodnými otázkami, akými sú obchodné prekážky, ale aj obchodnými problémami 21. storočia, akými sú elektronický obchod, politika hospodárskej súťaže, ulahčenie obchodu atď. (Lu, 2019).

Navyše v druhej dekáde 21. storočia začali globálne obchodné prostredie charakterizovať tzv. megaregionálne obchodné dohody (*mega-regionals*). Ich špecifickou črtou je, že sú veľké nielen z hľadiska HDP a objemu obchodu, ale aj geografického pokrytia (Bobowski, 2018). Megaregionálne obchodné dohody alebo megadohody o voľnom obchode sú definované ako hlboké integračné partnerstvá medzi krajinami alebo regiónmi s hlavným podielom na svetovom obchode a priamych zahraničných investíciách (Hirst, 2014). Tieto dohody by mali byť jedným zo spôsobov, ako znížiť účinok efektu „misky rezancov“, t. j. konsolidáciou dvojstranných dohôd o voľnom obchode do regionálneho bloku a harmonizáciou ich podmienok (z hľadiska pravidiel pôvodu, postupov odstraňovania ciel a pod.).

Medzi najvýznamnejšie megaregionálne dohody patrí Regionálne komplexné hospodárske partnerstvo (RCEP); Komplexná a progresívna dohoda

---

⁵⁵ V tomto období aj Európska únia začala vo väčšej miere rozvíjať koncept dvojstranných FTAs s krajinami ASEAN (Drieniková, Zubalová, 2013).

o transpacifickom partnerstve (CPTPP); komplexná hospodárska a obchodná dohoda (CETA) podpísaná medzi Európskou úniou a Kanadou, ako aj dohoda o voľnom obchode medzi EÚ a Japonskom, ktorá pokrýva zhruba tretinu svetového HDP.

3.5.1 Združenie národov juhovýchodnej Ázie

Združenie národov juhovýchodnej Ázie – ASEAN (*Association of Southeast Nations*) vzniklo ako medzinárodná organizácia v roku 1967 v thajskom Bangkoku podpisom tzv. Bangkockej deklarácie. Hlavným zámerom založenia ASEAN-u bolo urýchliť hospodársky rast, sociálny pokrok a kultúrny rozvoj, zároveň podporiť mier a bezpečnosť v regióne juhovýchodnej Ázie.

Z pôvodne piatich zakladajúcich členských krajín – *Indonézie, Malajzie, Filipín, Thajska a Singapuru* sa členská základňa postupne rozšírila na desať členských krajín o *Brunej* (v roku 1984), *Vietnam* (v roku 1995), *Laos, Mjanmarsko* (v roku 1997) a *Kambodžu* (v roku 1999). Od svojho vzniku plní zoskupenie významnú úlohu nielen pri udržiavaní mieru, ale aj v rozvoji obchodu v rámci regiónu.

ASEAN sa zameriava nielen na podporu spolupráce medzi členskými štátmi, ale aj na presadzovanie záujmov regiónu ako celku vrátane hospodárskeho a obchodného rastu. Pred založením združenia bol vzájomný obchod medzi jeho členmi bezvýznamný, a preto tvoril jeden z hlavných motívov založenia ASEAN-u (Moon, 2017). V porovnaní s hĺbkou a rýchlosťou regionálnej integrácie v iných častiach sveta však bola ekonomická integrácia ASEAN veľmi pomalá (Kim, 2011). Prehlbovala sa skôr spolupráca multilaterálna ako regionálna spolupráca, v 80. rokoch sa regionalizmus v Ázii začal obnovovať (v súvislosti s obnovou integračných procesov v Európe). Reakciou na tieto procesy bolo aj vytvorenie Juhoázijského združenia pre regionálnu spoluprácu či vytvorenie regionálneho fóra APEC zameraného na hospodársku spoluprácu.

Podobne sa obnovené integračné tendencie prejavili aj v rámci ASEAN. V roku 1992 bola medzi členskými štátmi ASEAN-u vytvorená zóna voľného obchodu – AFTA (*ASEAN Free Trade Area*). Cieľom AFTA je zvýšiť konkurenčnú výhodu regiónu ASEAN ako výrobnej základne zameranej na svetový trh, prilákať priame zahraničné investície a rozšíriť obchod a investície v rámci ASEAN-u. Zásadným krokom v tomto smere je liberalizácia obchodu prostredníctvom odstránenia tarifných a netarifných prekážok medzi

členmi. Do roku 2018 bolo eliminovaných celkovo 98,6 % ciel vo vzájomnom obchode (Nakano, 2018).

V období rokov 1980 – 2019 sa počet obyvateľov ASEAN-u zvýšil z 355 mil. na 656 mil. Takmer zdvojnásobenie veľkosti populácie bolo dôsledkom prirodzeného prírastku a tiež rozšírenia členstva, ktoré nasledovalo pristúpením ďalších krajín (ASEANstat, 2020).

Združenie ASEAN je zoskupením veľkej rôznorodosti, a to z hľadiska kultúrnej, jazykovej, politickej i hospodárskej. Medzi jeho členské krajiny patria jednak najbohatšie a najrozvinutejšie rozvojové krajiny s vysokým HDP na obyvateľa (Brunej, Singapur) a jednak málo rozvinuté a veľmi chudobné – LDCs krajiny (Mjanmarsko, Laos, Kambodža). Nerovnomernosť hospodárskej vyspelosti je aj jedným z hlavných problémov pri snahách o liberalizáciu vzájomného obchodu (Baumgartner, Gavalová, 2013). Najväčšou ekonomikou zoskupenia v roku 2019 bola Indonézia s podielom 35,4 % na celkovom HDP ASEAN-u, nasledovaná Thajskom, Filipínami a Singapurom. Podiel Indonézie za rok 2020 mierne klesol (34,9 %), podiel Thajska bol 16,5 %, Filipíny, Malajzia a Singapur sú si podobné z hľadiska veľkosti HDP a ich podielom na celkovom HDP zoskupenia (12 %). Podrobnejšie údaje za rok 2020 poskytuje tabuľka 3.7.

Z hľadiska sektorov mali na HDP v roku 2019 najväčší podiel služby (viac ako 50 %), nasledované priemyslom (36 %) a poľnohospodárstvom (10 %). Najväčší podiel zaznamenal sektor služieb v Singapure, a to až 64,8 %, sektor priemyslu v Bruneji (ASEANstats, 2020).

Tab. 3.7 Vybrané ukazovatele členských krajín ASEAN za rok 2020

	Počet obyvateľov (v tis.)	HDP v mil. USD	HDP na obyvateľa v USD
Brunej	437	12 017	27 466
Filipíny	109 581	361 489	3 299
Indonézia	273 524	1 058 424	3 870
Kambodža	16 719	25 291	1 513
Laos	7 276	19 136	2 630
Malajzia	31 366	366 664	10 402

	Počet obyvateľov (v tis.)	HDP v mil. USD	HDP na obyvateľa v USD
Mjanmarsko	54 410	76 186	1 400
Singapur	5 686	339 998	59 798
Thajsko	69 800	501 795	7 189
Vietnam	97 339	271 158	2 756
ASEAN	666 138	3 032 158	4 552

Zdroj: vlastné spracovanie na základe údajov WBG (2021).

ASEAN zároveň vytvára jeden z najúspešnejších príbehov integrácie v rámci rozvojového sveta. V roku 2019 ako celok predstavoval piatu najväčšiu ekonomiku sveta (po USA, Číne, Japonsku a Nemecku), tvoril 3 % svetového HDP (3,2 bil. USD). Celkový HDP regiónu sa od roku 2008 (1,6 bil. USD) zdvojnásobil a takmer päťnásobne sa zvýšil od roku 2000 (0,6 bil. USD). Podobný trend bol zaznamenaný aj v prípade HDP na obyvateľa, ktorý v roku 2019 dosiahol 4 827,4 USD (viac ako 4-násobok jeho hodnoty v roku 2000) (ASEANstats, 2020).

Čo sa týka vnútroregionálneho obchodu, ASEAN dosahuje najvyšší podiel na celkovom obchode spomedzi integračných zoskupení rozvojových krajín. Podiel vnútroregionálneho vývozu a dovozu tovaru v roku 2017 predstavoval 23,5 % celkového vývozu a 22,3 % celkového dovozu ASEAN-u. Najvyššiu závislosť od vnútroregionálneho obchodu mal Laos s takmer 51 %, najnižšiu závislosť od trhu ASEAN vykázali Kambodža a Vietnam (10 %). V roku 2019 predstavoval intraregionálny obchod ASEAN-u 22,5 % z celkového obchodu s tovarom v regióne. Podiel intraregionálneho exportu bol 23,4 % celkového vývozu zoskupenia. Na strane dovozu 21,5 % celkového dovozu pochádzalo z krajín ASEAN-u, čo bolo menej ako v roku 2017.

Najväčším obchodným partnerom ASEAN-u z tretích krajín bola v roku 2019 Čína (14,2 % celkového vývozu), USA (12,9 %) a EÚ (10,8 %). Čína je aj najväčším vonkajším zdrojom dovozu do ASEAN-u s podielom 21,9 %, nasleduje EÚ (9,1 %) a Japonsko (8,3 %).

V roku 2015 bolo v rámci ASEAN-u založené hospodárske spoločenstvo – AEC (*ASEAN Economic Community*), ktoré sa stalo významným mif-

nikom v agende regionálnej hospodárskej integrácie organizácie. Predpokladá sa vytvorenie jednotného trhu s voľným tokom tovaru, služieb, investícií a kvalifikovanej pracovnej sily a voľnejší pohyb kapitálu v celom regióne (WEF, 2017). Hlavným cieľom spoločenstva AEC bolo vytvoriť jednotný trh pre voľný pohyb tovarov, služieb, investícií, kapitálu či pracovníkov (Urata, 2018). Do roku 2025 v rámci AEC prebieha projekt, ktorý sa zameriava na uľahčenie obchodovania, prehĺbenie integrácie v oblasti služieb a investícií, udržanie priaznivého regulačného prostredia, ako aj rozvoj digitalizácie a elektronického obchodovania či prehĺbenie vzťahov a spolupráce s nečlen-skými krajinami.

3.5.2 Megaregionálne dohody v ázijsko-pacifickom regióne

ASEAN je významným hráčom vo východnej a juhovýchodnej Ázii pokiaľ ide o dohody o voľnom obchode. Zóna voľného obchodu bola ešte koncom 90. rokov 20. storočia jedinou významnou FTA dohodou v regióne. Začiatkom 21. storočia ASEAN uzatvoril päť bilaterálnych dohôd o voľnom obchode so šiestimi krajinami – s Čínou, Japonskom, Južnou Kóreou, Indiou a spoločnú dohodu s Austráliou a Novým Zélandom (tzv. ASEAN+1 dohody⁵⁶). Čína po vstupe do WTO v roku 2001 začala využívať FTAs ako politiku na zvýšenie a posilnenie ekonomického postavenie v ázijsko-tichomorskom regióne a na základe toho v roku 2004 uzatvorila FTA s ASEAN-om (dohoda označovaná aj ako ASEAN+1). Ázijsko-pacifický región sa postupne stal jedným z najdynamickejších regiónov na svete v uzatváraní integračných dohôd.

V roku 2012 sa v Ázii vyprofilovali dva prístupy k liberalizácii obchodu – na jednej strane dohoda o Regionálnom komplexnom ekonomickom partnerstve (RCEP) pod vedením ASEAN-u, na druhej strane Transatlantické partnerstvo (TPP) presadzované zo strany USA. USA za prezidenta Baracka Obamu (2009 – 2017) boli hlavným podporovateľom uzavretia dohody TPP. Mal to byť kľúčový prvok obchodnej politiky USA voči Ázii, najmä voči rastúcej sile Číny (Freiner, 2019). Dohoda o TPP bola uzavretá v roku 2016 medzi 12 krajinami. V januári 2017 však americký prezident Donald Trump účasť USA na dohode odvolal. Vzhľadom na obavy z rastúceho protekcio-

---

⁵⁶ Dohody FTAs sa označujú ako ASEAN+3 (dohoda ASEAN-u s Čínou, Japonskom, Južnou Kóreou), označovaná aj ako EAFTA (*East Asia Free Trade Area*); a ASEAN+3+3 (alebo ASEAN+6 (s Indiou, Austráliou a Novým Zélandom), známa aj ako CEPEA (*Comprehensive Economic Partnership for East Asia*)).

nizmu vo svetovom hospodárstve (najmä vplyvom obchodnej politiky USA) sa ostatných 11 krajín (bez USA) napriek tomu rozhodlo dohodu uzatvoriť. Nástupkyňou pôvodnej dohody sa stala dohoda pod názvom Komplexná a progresívna dohoda pre transpacifické partnerstvo – CPTPP.⁵⁷

Komplexná a progresívna dohoda pre transpacifické partnerstvo

Dohoda CPTPP má pôvod v Dohode P4 uzatvorenej v roku 2006 medzi Brunejom, Čile, Novým Zélandom a Singapurom.⁵⁸ V roku 2008 prejavili záujem o prístup USA s cieľom podporiť liberalizáciu investícií a finančných služieb. Hlavnou motiváciou USA bolo udržanie ich vplyvu v regióne východnej Ázie. USA preto dokonca navrhli uzavrieť Ázijsko-pacifickú dohodu o voľnom obchode (FTAAP), ktorej cieľom malo byť zachovanie prístupu na trhy rýchlo rastúceho regiónu pre americké spoločnosti (Urata, 2018). Z pôvodnej dohody 4 krajín sa tak vyprofilovala dohoda pod názvom Transpacifické partnerstvo (TPP). Oficiálne rokovania o TPP dohode sa začali v roku 2010 medzi krajinami P4, USA, Austráliou, Peru, Vietnamom, neskôr sa pridala aj Malajzia, Kanada, Mexiko a Japonsko (Lin a kol., 2016). Dohoda TPP mala slúžiť aj ako vzor pre budúce dohody o voľnom obchode v regióne. Bola podpísaná v roku 2016, avšak nevstúpila do platnosti, keďže USA svoju účasť odvolalo. Zostávajúcich 11 členov TPP potvrdilo strategický a hospodársky význam dohody a pokračovalo v rokovaní (Urata, 2018).

Po odstúpení USA od dohody bol text dohody TPP revidovaný a jej názov formálne upravený na *Komplexná a progresívna dohoda pre transpacifické partnerstvo* (CPTPP) – komplexná a progresívna, pretože ide nad rámec znižovania nákladov pre podniky a zahŕňa aj záväzky chrániť a podporovať vysoké pracovné a environmentálne štandardy v ázijsko-pacifickom regióne (NZFAT, 2018). Dohoda odkazuje na pôvodné ustanovenia dohody TPP okrem 22, ktoré pozastavila. Ide najmä o ustanovenia o právach duševného vlastníctva a ochrane investícií, ktoré boli do TPP zahrnuté kvôli silnému tlaku amerických záujmov (Urata, 2018).

Dohoda bola 11 členskými krajinami (Austrália, Brunej, Kanada, Čile, Japonsko, Malajzia, Mexiko, Nový Zéland, Peru, Singapur a Vietnam) pod-

⁵⁷ Z anglického *The Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership*.

⁵⁸ Niekoľko krajín v rámci fóra APEC diskutovalo o vytvorení FTA s vysokou úrovňou liberalizácie obchodu v regióne. V roku 2002 začali rokovania Čile, Singapur a Nový Zéland, v roku 2005 sa k nim pripojil Brunej.

písaná v januári 2018 a do platnosti vstúpila v decembri 2018.⁵⁹ Uzavretie a ratifikácia dohody CPTPP je významným krokom k užším obchodným a investičným väzbám v ázijsko-pacifickom regióne a stanovuje nové a vyššie štandardy pre regionálny obchod. Poskytuje väčší obchodný priestor pre predtým menej aktívne krajiny na medzinárodnom trhu, preto ju možno vnímať ako perspektívnu nielen pre zúčastnené krajiny, ale aj z hľadiska svetového hospodárstva (Drieniková, Kittová, 2019).

Medzi hlavné oblasti uvoľňovania opatrení v rámci dohody CPTPP okrem toho, že sa členské krajiny zaviazali, že odstránia takmer 100 % ciel na priemyselné výrobky, patrí aj (Yorizumi, 2019):

- Uľahčenie colných postupov a obchodu – odhadovanými prínosmi bude zrýchlenie colného vybavenia a pustenía tovaru do voľného obehu či automatizácia (elektronické doručenie postupu dovozu a vývozu na jednom vstupnom mieste).
- Investície – dohoda CPTPP stanovuje spravodlivé zaobchádzanie s investíciami a ich úplnú ochranu a bezpečnosť.
- Obchod so službami – CPTPP v zásade pokrýva všetky odvetvia služieb. V prílohe dohody sú uvedené opatrenia a odvetvia, v ktorých sa neuplatňujú povinnosti týkajúce sa národného zaobchádzania a ani doložky najvyšších výhod či prístupu na trh.
- Elektronický obchod – v rámci dohody CPTPP boli ustanovené komplexné ustanovenia na vysokej úrovni týkajúce sa elektronického obchodu. Napríklad žiadna z členských krajín nezavedie clo na elektronické prenosy medzi jednou a druhou stranou, nebude pristupovať k digitálnym produktom vyrobeným na území inej členskej krajiny menej priaznivo ako k iným podobným digitálnym produktom.

Jedenásť členských krajín dohody spolu vytvára 13,3 % svetového HDP (10,6 bil. USD). Ich podiel na svetovom obchode je spolu 14,4 %. Pokiaľ ide o počet obyvateľov, predstavujú takmer 500 miliónov občanov (6,7 % svetovej populácie) (DFAT, 2021).

Vo februári 2021 aj Spojené kráľovstvo formálne požiadalo o prístupenie k CPTPP dohode, v júni 2021 komisia CPTPP súhlasila s formálnym začatím prístupových rokovaní (DFAT, 2021).

---

⁵⁹ CPTPP nadobudla platnosť pre Austráliu, Kanadu, Japonsko, Mexiko, Nový Zéland a Singapúr 30. decembra 2018, pre Vietnam 14. januára 2019; pre Peru 19. septembra 2021. CPTPP nadobudne účinnosť pre Brunej, Čile a Malajziu 60 dní po dokončení príslušných ratifikačných procesov (DFAT, 2021).

Regionálne komplexné ekonomické partnerstvo

Rokovania o dohode RCEP sa formálne začali v novembri 2012. Cieľom bolo rozšíriť a prehĺbiť spoluprácu združenia ASEAN so 6 partnermi, s ktorými má podpísané FTA dohody – s Austráliou, Čínou, Indiou, Japonskom, Kórejskou republikou a Novým Zélandom (ASEAN+6). Keďže sa jednotlivé bilaterálne dohody odlišujú svojimi ustanoveniami a zásadami, zámerom ASEAN-u je konsolidovať všetky do jedného integrovaného regionálneho ekonomického rámca. Medzi bilaterálnymi dohodami ASEAN-u so 6 krajinami sú značné rozdiely v znižovaní a odstraňovaní ciel, účelom RCEP je tieto rozdiely minimalizovať.

Mala to byť moderná a vzájomne prospešná dohoda pre členské krajiny. India sa však v novembri 2019 rozhodla z dohody vystúpiť, a to aj napriek tomu, že bola aktívnym členom rokovaní. Členská základňa RCEP sa teda zúžila na 15 krajín. Dôvodom tohto kroku zo strany Indie bolo začatie protekcionistickej obchodnej politiky, obavy z rastu dovozu lacných čínskych produktov, čo by malo negatívny vplyv na domáci trh a priemysel. Zároveň úlohu zohral aj negatívny postoj verejnosti či nárast obchodného deficitu s krajinami ASEAN-u, Južnej Kórey a Japonska (Das, 2019).

Rokovania o RCEP začali v roku 2012, avšak dohodu sa podarilo podpísať až po ôsmich rokoch rokovaní, 15. novembra 2020. Jej účelom je nadviazať moderné, komplexné a kvalitné hospodárske partnerstvo, ktoré uľahčí rozšírenie regionálneho obchodu a investícií (IISD, 2020). V januári 2022 dohoda vstúpila do platnosti pre desať členských krajín⁶⁰ (ASEAN, 2022).

Členské krajiny dohody RCEP sa zaviazali odstrániť viac ako 90 % dovozných ciel do 20 rokov od nadobudnutia účinnosti dohody. Presný rozsah a načasovanie je komplikovanejšie ako pri dohode CPTPP a vyžaduje si presné triedenie podľa harmonogramov a vylúčení pre jednotlivé krajiny. Dohoda RCEP pokrýva vyše 90 % colných prekážok, dohoda CPTPP však pokrýva 99 % colných prekážok vzájomného obchodu členských krajín. Z dohody RCEP sú tiež vylúčené mnohé poľnohospodárske produkty citlivé na vývoz a tiež 20-ročné prechodné obdobia na to, kým sa niektoré opatrenia uplatnia v plnej miere. Niektorí členovia ako Austrália, Brunej, Kambodža, Malajzia, Mjanmarsko, Nový Zéland, Singapur a Thajsko budú uplatňovať jed-

⁶⁰ Dohoda RCEP stanovuje svoj vstup do platnosti 60 dní po prijatí ratifikačných listín od minimálne šiestich členských krajín ASEAN a štyroch signatárskych krajín, čo sa udialo k 2. 11. 2021 (Brunej, Kambodža, Laos, Singapur, Thajsko, Vietnam a Austrália, Čína, Japonsko, Nový Zéland), dohoda tak nadobudla platnosť 1. 1. 2022 (ASEAN, 2021).

notný tarifný plán voči ostatným členom RCEP rovnako, ostatné krajiny sa rozhodli svoje colné sadzby pre členov RCEP postupne odstupňovať. Dohoda zároveň uľahčí obchod so službami, elektronický obchod, pravidlá pôvodu. Práve pravidlá pôvodu sú jednou z jej najvýznamnejších výhod. Po úplnej implementácii dohody môžu byť výrobky vyrobené podľa stanovených kritérií prepravené do všetkých členských krajín prostredníctvom jediného osvedčenia o pôvode. Podmienka RCEP je, aby regionálny podiel na hodnote produktu bol 40 %, teda len 40 % produktu musí byť vyrobených v regióne RCEP. Zároveň sa v rámci nových pravidiel RCEP členské krajiny zaväzujú ratifikovať sedem medzinárodných zmlúv o duševnom vlastníctve (Kostrzewa a kol., 2021).

RCEP patrí medzi najambicióznejšie obchodné dohody a zároveň vytvorila najväčšiu dohodu o voľnom obchode na svete s podielom 30 % na svetovom HDP a zároveň 30 % na svetovom obyvateľstve (2,3 mld.). Dohoda RCEP zároveň tvorí štvrtinu svetového obchodu s tovarom a so službami a takmer tretinu (31 %) globálneho prílevu PZI (ASEAN, 2022). Z 15 členských krajín je 5 z nich členom skupiny G20 (NZFAT, n. d.). Členstvo Číny výrazne zvyšuje celkové HDP členov RCEP. Čína je členom niekoľkých dvojstranných RTAs, no RCEP je prvou mnohostrannou regionálnou dohodou, ktorú podpísala (RCEP, 2020).

Hoci sú obidve megaregionálne obchodné dohody zamerané na liberalizáciu vzájomného obchodu medzi členskými krajinami – okrem odstránenia cieľ sledujú aj liberalizáciu ďalších oblastí súvisiacich s obchodom (investície, ochrana duševného vlastníctva, komplexnejšia liberalizácia služieb a pod.), možno ich zároveň vnímať ako konkurentov v úsilí o získanie vplyvu v ázijsko-pacifickom regióne. Dohoda CPTPP je však komplexnejšia v pokrytí obchodu s tovarom a službami, otvárať investičných sektorov, elektronického obchodu, procesu urovnávania sporov, ochrane duševného vlastníctva a v regulácii úlohy štátnych podnikov (Cyrill, 2018). Treba zároveň poznamenať, že sedmička krajín je zároveň členom oboch dohôd: Austrália, Brunej, Japonsko, Malajzia, Nový Zéland, Singapur a Vietnam. Obe dohody by však mohli pomôcť čeliť hrozbám rastúceho protekcionizmu vo svetovom hospodárstve, zjednodušiť obchodné pravidlá a znížiť prekážky v investíciách. Môžu mať aj širšie geopolitické dôsledky – pre mier, prosperitu a hospodársky rozvoj ázijsko-pacifického regiónu či pre koexistenciu regionálnych mocností.

3.5.3 Združenie pre regionálnu spoluprácu v južnej Ázii

Vznik Združenia pre regionálnu spoluprácu v južnej Ázii (SAARC⁶¹) bol formalizovaný v decembri roku 1985 v bangladésskej Dháke. Členmi združenia sú Afganistan,⁶² Bangladéš, Bhután, India, Maldivy, Nepál, Pakistan a Srí Lanka.

Medzi ciele zoskupenia uvedené v charte SAARC patrí zlepšovanie kvality života juhoázijských krajín, urýchlenie ich hospodárskeho rastu, podpora a posilňovanie kolektívnej sebestačnosti, podpora aktívnej spolupráce v hospodárskej, sociálnej, kultúrnej, technickej a vedeckej oblasti, posilnenie spolupráce s inými rozvojovými krajinami, regionálnymi zoskupeniami, ako aj vzájomnej spolupráce členských krajín na medzinárodných fórach. Rozhodnutia na všetkých úrovniach sa prijímajú na základe jednomyseľnosti, pričom bilaterálne a sporné otázky sú z rokovanií združenia vylúčené (SAARC, 2021).

Členovia združenia sa v roku 1993 dohodli na preferenčnom usporiadaní svojich obchodných vzťahov a podpísali Dohodu o preferenčnom obchodovaní v južnej Ázii (SAPTA – *South Asia Preferential Trade Agreement*). Jej hlavným cieľom bolo poskytnúť menej rozvinutým krajinám zoskupenia osobitné zaobchádzanie a zabezpečiť spravodlivé rozdelenie výhod ekonomickej liberalizácie. SAPTA sa následne stala prvým krokom k cieľu posunúť sa na vyššiu úroveň obchodnej a hospodárskej spolupráce, k uzatvoreniu zóny voľného obchodu a vytvorenia Juhoázijskej zóny voľného obchodu (SAFTA – *South Asian Free Trade Area*), ktorá nadobudla platnosť v roku 2006 a nahradila preferenčné obchodné usporiadanie. Signatárskymi krajinami SAFTA sú všetky členské krajiny SAARC.

Kľúčovou motiváciou vytvorenia SAFTA bolo posilnenie medziregionálnej hospodárskej spolupráce s cieľom maximalizovať potenciál obchodu a rozvoja v regióne (Hossain, 2009). Ustanovenia SAFTA priznávajú členským krajinám kvalifikovaným ako najmenej rozvinuté krajiny (LDCs), medzi ktoré patrí Afganistan, Bangladéš, Bhután a Nepál, špeciálne a rozdielne zaobchádzanie. Z hľadiska prístupu na trh sa uznáva špecifické postavenie LDCs krajín združenia, ktoré profitujú z užších zoznamov citlivých produk-

⁶¹ Z anglického *South Asian Association for Regional Cooperation*.

⁶² Afganistan sa členom SAARC stal až v roku 2005 ako ôsma členská krajina.

tov⁶³ ostatných členov SAFTA, majú preferenčný, teda bezcolný a bezkvótvý prístup pre väčší počet výrobkov, takisto sa na ne vzťahujú menej prísne pravidlá pôvodu. Okrem toho mali napr. aj výhodu v dlhšom implementačnom období pre zníženie ciel na svoje produkty, bola im poskytnutá väčšia flexibilita pri kvantitatívnych a iných obmedzeniach; ostatné členské krajiny prihliadajú na ich situáciu, pokiaľ ide o uplatňovanie antidumpingových alebo vyrovnávacích opatrení, venuje sa im osobitná pozornosť pri žiadostiach o technickú pomoc, využívanie výhod dohody SAFTA (UN, n. d.).

Odstraňovanie ciel sa v rámci SAFTA uskutočňovalo v 2 fázach, pričom LDCs mali dlhší čas na zníženie ciel na rovnakú úroveň ako ostatné krajiny zoskupenia. Od začiatku liberalizačných procesov sa intraregionálny obchod združenia zvýšil, od roku 2006 do 2011 jeho hodnota rástla, ale v porovnaní s celkovou veľkosťou a potenciálom zoskupenia ide o nízku hodnotu (Gavalová, Baumgartner, 2014). Napriek vysokým očakávaniam je obchod v rámci SAFTA v skutočnosti veľmi nízky, najmä v porovnaní s inými ekonomickými zoskupeniami. Intraregionálny obchod v rámci SAFTA v období rokov 2001 až 2018 predstavoval v priemere iba 4,5 % z celkového obchodu SAFTA so svetom. Podiel SAFTA na regionálnom vývoze sa od roku 1995 pohybuje pod 7 %, v prípade vývozu v rámci SAARC sú to len 3 %. Závislosť od intraregionálneho obchodu je vyššia pri menších krajinách združenia, ako je napríklad Nepál či Bhután, ktorého export do SAARC tvorí až 90 % celkového exportu krajiny. Naopak, veľké krajiny (India, Pakistan, Bangladéš) sú od vnútorného trhu závislé menej. Podiel exportu Indie do regiónu tvorí iba 5 % jej celkového exportu, na druhej strane však zaujíma dominantnú pozíciu z hľadiska celkovej hodnoty exportu do SAARC (Akram, 2020).

Avšak na základe štúdie Akrama (2020), krajiny SAFTA v skutočnosti nemusia byť „prirodzenými“ obchodnými partnermi vzhľadom na nedostatočnú alebo veľmi podobnú špecializáciu vo vývoze vo väčšine tovarových kategórií, nízku úroveň komplementarity, a preto sú skôr konkurentmi ako partnermi. Podobnosť exportu (majú komparatívnu výhodu v podobných produktoch) je jednou z hlavných príčin nízkej úrovne vzájomného obchodu. Všetkým juhoázijským krajinám zároveň chýbajú komparatívne výhody v kapitálovo náročných výrobkoch (napr. strojové zariadenia).

Rozdielne výsledky prináša štúdia autorov Regmi a kol. (2017), podľa ktorej je vytvorenie SAFTA spojené s nárastom bilaterálnych obchodných tokov

---

⁶³ Každá krajina zoskupenia má zoznam tzv. citlivých položiek dôležitých pre hospodárstvo krajiny, ktoré sú vyňaté z liberalizácie, pričom väčšinou ide o poľnohospodársku produkciu.

v rámci jej členských krajín, ako aj medzi členskými a nečlenskými krajinami. SAFTA by sa teda mohla ďalej vyvíjať na regionálny blok vytvárajúci obchod (*trade creation*).

Otázky a témy na diskusiu ku kapitole 3:

1. Charakterizujte špecifiká integračných tendencií rozvojových krajín.
2. Uveďte predpoklady pre úspešnú integráciu v rámci rozvojových krajín.
3. Aké problémy, resp. prekážky ovplyvňujú rozvoj integračných procesov v rozvojových krajinách?
4. Popíšte vývoj integračných procesov v Latinskej Amerike.
5. Popíšte vývoj integračných procesov na africkom kontinente.
6. Popíšte vývoj a podstatu integračných procesov v ázijskom regióne.
7. Charakterizujte teóriu lietajúcich husí.
8. Ktoré regióny majú v rámci rozvojových krajín najúspešnejšie integračné zoskupenia? Prečo?
9. Uveďte, aké formy medzinárodnej integrácie prevažujú v rozvojových krajinách.
10. Definujte intraregionálny obchod, uveďte integračné zoskupenia s najvyšším podielom intraregionálneho obchodu na celkovom obchode zoskupenia.
11. Uveďte príčiny stagnácie vývoja MERCOSUR-u smerom k spoločnému trhu.
12. Uveďte, ktorý región má najhoršie predpoklady pre rozvoj integračných zoskupení a zdôvodnite.

4 ENVIRONMENTÁLNA MIGRÁCIA

Vedecká komunita dlhodobo zápasí s otázkou vzťahu klimatických zmien a presunu obyvateľstva. Existujúce dôkazy jasne naznačujú, že tento problém sa týka predovšetkým rozvojových krajín, kde presun obyvateľstva v dôsledku klimatických zmien je najčastejšie na krátke vzdialenosti: či už v rámci hraníc jedného štátu, alebo do prihraničných regiónov v susedných štátoch. Masívne cezhraničné presuny obyvateľstva do vzdialenejších rozvinutých regiónov sa ukazujú skôr zriedkavejšie (Foresight, 2011), resp. pomer takýchto presunov k celkovému počtu presídlených osôb v dôsledku klimatických zmien sa ukazuje takmer zanedbateľný. Jednou z posledných štúdií, ktoré spojili nárast počtu žiadateľov o azyl v rozvinutých krajinách s nárastom teploty v rozvojových krajinách, je štúdia Missiriana a Schlenkera (2017) o nedávnej migračnej a azylovej kríze v Európskej únii. Ich výsledky poukazujú na nelineárne prepojenie, ktoré naznačuje, že Európa sa musí pripraviť na ďalšie vlny žiadateľov o azyl v blízkej budúcnosti vzhľadom na nárast priemernej teploty na Blízkom východe. Prirodzene, klimatické zmeny v tomto, ani v mnohých iných prípadoch nie je možné považovať za jediný faktor presunu obyvateľstva. V tomto smere literatúra pracuje s pojmom tzv. vzťahovej dynamiky (*nexus dynamics*) (Weerasinghe, 2018), ktorá klimatické zmeny vníma ako impulz k vyvolaniu či zhoršovaniu existujúcich konfliktov, ktoré následne vedú k masívnym presunom obyvateľstva.

V tejto kapitole sa pokúsime priblížiť problematiku environmentálnej, resp. klimatickej⁶⁴ migrácie, a to z pohľadu definície pojmu environmentálny, resp. klimatický migrant, z hľadiska zberu dát o tomto fenoméne, ako aj empirických dôkazov o vzťahu medzi klimatickými zmenami a presunmi populácie.

4.1 Klimatický utečenec alebo klimatický migrant?

Táto otázka v sebe skrýva nie ani tak sémantický problém, ako skôr reálny záväzok medzinárodného spoločenstva poskytovať ľuďom, ktorí unikajú pred vplyvmi klimatických zmien, či už ide o nárast teploty, zvýšený výskyt

---

⁶⁴ Pre potreby tejto kapitoly budeme pracovať s oboma termínmi synonymicky, a to predovšetkým vzhľadom na súčasný trend vnímať všetky environmentálne impulzy k migrácii ako výsledok klimatických zmien, ktorého prítomnosť je dokázaná a ako taký ho treba zohľadniť.

sucha či rastúci výskyt prírodných katastrof v oblasti, všetky práva garantované Ženevským dohovorom z roku 1951.

Aktivisti už dlho používajú výraz „environmentálny utečenec“ alebo „klimatický utečenec“ na zvýšenie naliehavosti problému. Tvrdia, že v doslovnom zmysle slova títo ľudia potrebujú „nájst útočisko“ pred vplyvmi zmeny klímy. Akákoľvek iná terminológia, ako tvrdia, by bagatelizovala vážnosť situácie týchto ľudí. Okrem toho slovo „utečenec“ rezonuje v širokej verejnosti, ktorá môže sympatizovať s implikovaným pocitom nátlaku. Má tiež menej negatívnych konotácií ako „migrant“, ktorý má tendenciu znamenať dobrovoľný prechod k atraktívnejšiemu životnému štýlu.

Používanie slova „utečenec“ na označenie tých, ktorí utekajú pred environmentálnymi tlakmi, však podľa medzinárodného práva nie je striktné presné. Dohovor OSN z roku 1951 a Protokol z roku 1967 o postavení utečencov jasne hovoria, že tento výraz by sa mal obmedziť na tých, ktorí utekajú pred prenasledovaním: *„Utečenec je osoba, ktorá má dôvodný strach z toho, že bude izolovaná z dôvodu rasy, náboženstva, národnosti, príslušnosti k určitej sociálnej skupine alebo politickému názoru, je mimo krajiny svojej národnosti a nemôže alebo kvôli takémuto strachu nie je ochotná využiť ochranu svojej krajiny“* (rezolúcia č. 429 Valného zhromaždenia OSN).

Používanie pojmu „utečenec“ má však taktiež ďalšie úskalía. Konkrétne, kategorizácia utečenca závisí od prekročenia medzinárodne uznávanej hranice: niekto, kto sa premiestňuje v rámci svojej vlastnej krajiny, je „vnútorne vysídlená osoba“ (IDP – *internally displaced person*). Vzhľadom na to, že väčšina ľudí vysídlených v dôsledku zmeny klímy zostáva v rámci hraníc vlastného štátu, obmedzenie definície na tých, ktorí prekračujú medzinárodné hranice, môže vážne podceniť rozsah problému. Po druhé, pojem „utečenec“ má tendenciu znamenať právo na návrat, hneď ako prestane prenasledovanie, ktoré viedlo k pôvodnému letu. To je, samozrejme, nemožné v prípade zvýšenia hladiny mora, a preto tento termín opäť narúša povahu problému. Po tretie, existuje obava, že rozšírenie definície utečenca pred politickým prenasledovaním na environmentálne stresové faktory by oslabilo dostupné medzinárodné mechanizmy a dobrú vôľu uspokojovať potreby existujúcich utečencov.

Otázka definície vyvoláva horúcu debatu medzi medzinárodnými právnikmi v oblasti ľudských práv. V medzinárodnom spoločenstve však v praxi existuje značný odpor voči akémukoľvek rozšíreniu definície „utečenca“. Rozvinuté krajiny sa obávajú, že prijatie pojmu utečenec by ich prinútilo poskytnúť rovnakú ochranu ako politickým utečencom; precedens, ktorý ešte

žiadna krajina nebola ochotná vytvoriť.⁶⁵ Okrem toho, tlaky na zabezpečovanie práv utečencov pre medzinárodné inštitúcie, predovšetkým pre Úrad vysokého komisára OSN pre utečencov (UNHCR) silnejú a existujú obavy, že by nápor dodatočnej agendy nezvládli (IOM, 2008).

I keď je výraz „klimatický utečenec“ problematický, stále sa čiastočne používa pre nedostatok dobrej alternatívy. Jeho alternatíva – „klimatický evakuant“ – znamená dočasný presun osoby v rámci národných hraníc (ako to bolo v prípade hurikánu Katrina). „Klimatický migrant“ implikuje zase existenciu skôr „pull“ ako „push“ faktorov presunu obyvateľstva, čo opäť nekorresponduje s obsahom pojmu, a nesie negatívne konotácie, ktoré ohrozujú priznanie si zodpovednosti medzinárodného spoločenstva za ich blaho.

Medzinárodné organizácie ako najmä Vysoký komisariát pre utečencov Organizácie spojených národov (UNHCR – *United Nations High Commissioner for Refugees*), ako aj dokumenty ako napr. Globálny kompakt o utečencoch (GCR – *Global Compact on Refugees*) uznávajú termín *vzťahovej dynamiky*, predovšetkým dynamiky konfliktov v dôsledku vplyvov klimatických zmien, pre udeľovanie statusu utečenca. To však rieši situáciu len menšej časti dnešných a budúcich environmentálnych migrantov. Preto sa témou globálnej klimatickej migrácie zaoberá najmä Globálny kompakt o migrácii (GCM – *Global Compact on Migration*). Ten zdôrazňuje najmä význam opatrení na zmiernenie a vyrovnanie sa s dosahmi klimatickej krízy tak, aby sa minimalizovali spúšťače environmentálnej migrácie vrátane spolupráce krajín pri hľadaní riešení pre tých, ktorí budú nútení opustiť domovy.

Pre nedostatok adekvátnej definície v medzinárodnom práve sú však títo migranti v medzinárodnom systéme takmer neviditeľní: žiadna inštitúcia nezodpovedá za zber údajov o ich počtoch, nieto im poskytuje základné služby. Keďže nedokázali dokázať politické prenasledovanie v krajine svojho pôvodu, prepadli sa do vákuu v azylovom práve.

Ako však teda týchto migrantov označiť? Medzinárodná organizácia pre migráciu (*International Organization for Migration*) (IOM, 2007) navrhuje nasledujúcu definíciu: „Environmentálni migranti sú osoby alebo skupiny osôb, ktoré sú z vážnych dôvodov náhlych alebo progresívnych zmien životného prostredia, ktoré nepriaznivo ovplyvňujú ich život alebo životné podmienky, povinné odísť zo svojich obvyklých domovov, alebo sa tak rozhodli dočasne alebo natrvalo a ktorí sa pohybujú vo svojej krajine alebo v zahrani-

⁶⁵ Správy o tom, že Nový Zéland súhlasil s prijatím celej populácie Tuvalu, hneď ako klimatické zmeny urobia ich ostrovy neobývateľnými (čím sa vytvorí nový precedens), sú v skutočnosti nepravdivé.

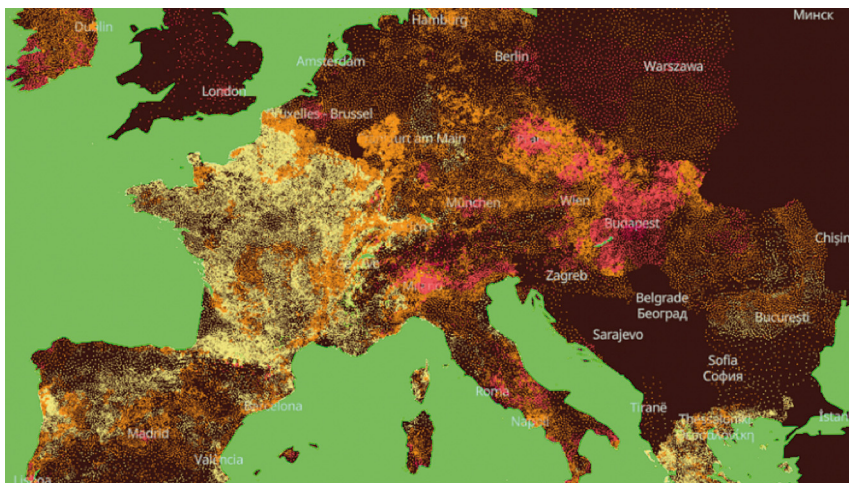
čí“. Táto štúdia väčšinou používa termín „nútený klimatický migrant“, i keď vie, že nejde o všeobecne uznávaný termín, ale v nádeji, že poskytne primerane presný dojem o rastúcom fenoméne nedobrovoľného premiestňovania obyvateľstva, ktorý je pravdepodobne dôsledkom klimatických zmien.

4.2 Klimatické zmeny a body zlomu

Zdá sa, že environmentálne zmeny vrátane zmeny klímy a zhoršovania životného prostredia sa stali naším „novým normálom“. Najmä posledné roky boli poznačené zvýšením medzinárodnej pozornosti venovať sa opatreniam zameraným na znižovanie zmeny klímy, ako to ukazuje napríklad Samit OSN o klíme (*UN Climate Summit*) v septembri 2019. Súčasne sme konfrontovaní hromadiacimi sa správami varujúcimi pred environmentálnymi a sociálno-ekonomickými dôsledkami klimatických zmien. Medzi nimi je významná najmä Špeciálna správa o globálnom otepľovaní 1,5 °C od Medzivládneho panelu pre zmenu klímy (IPCC – *Inter-governmental Panel on Climate Change*), ktorá stanovila aj časový harmonogram na najbližších 12 rokov na zníženie globálnych emisií oxidu uhličitého, aby sa predišlo najväznejším následkom globálneho otepľovania.

Posledné roky boli tiež poznačené mimoriadnou medzinárodnou reakciou na tento „nový normál“. Vo viac ako 100 krajinách vyšli milióny ľudí do ulíc a zapojili sa do demonštrácií „Piatky pre budúcnosť“, globálneho školského štrajku proti nečinnosti zmeny klímy, ktorý inšpirovala 16-ročná Greta Thunberg. Koncom novembra 2019 sa dokonca zdalo, že aj samotná príroda prispela do diskusie o nečinnosti politikov v oblasti klimatických zmien. Ironicky, komoru Benátskej rady zaplavila voda len niekoľko minút po tom, čo rada odmietla opatrenia navrhnuté na boj proti zmene klímy.

Rast globálnej teploty pokračuje v nastúpenom trende – od roku 2010 bol rok 2020 už šiestym rokom, v ktorom padali teplotné rekordy. Podľa satelitného programu Copernicus bola priemerná teplota v Európe o 0,4 °C vyššia než v roku 2019.

Mapa 4.1 Otepľovanie v Európe od roku 1960

Zdroj: *European Data Journalism*.

Poznámka: Červenou farbou sú znázornené oblasti, kde sa oteplilo najviac, zelenou najmenej.

V Death Valley v Kalifornii bol prekonalý rekord najvyššej zaznamenatej teploty na Zemi – 54,4 °C. Bola tiež nameraná najvyššia teplota za severným polárnym kruhom – na Sibíri bolo 38 °C. Priemerná teplota v časti arktického regiónu narástla v porovnaní s priemerom 1981 – 2010 o 6 °C. Podľa World Weather Attribution (2020) by vlna tepla na Sibíri „bola takmer nemožná bez klimatickej zmeny“. Koncentrácia CO₂ v atmosfére narástla v minulom roku asi o 2,3 ppm napriek tomu, že pandémia COVID-19 utlmila ekonomické aktivity (UNEP, 2020), a tým aj množstvo vypustených skleníkových plynov. Podľa organizácie Christian Aid (2020) extrémne počasie spôsobilo škody za 150 miliárd dolárov.

V Parížskej klimatickej dohode sa krajiny zaviazali, že globálne otepľovanie udržia pod hranicou 2 °C v porovnaní s predindustriálnym obdobím a pokúsia sa dosiahnuť hranicu 1,5 °C. Planéta sa už oteplila o 1,1 °C. Podľa štúdie zverejnenej v Nature Climate Change (Zhou et al., 2020) je problémom aj rýchlosť otepľovania. Globálna teplota sa v súčasnosti mení asi

stokrát rýchlejšie než počas poslednej doby ľadovej. Stupeň navyše za niekoľko sto rokov je omnoho menej škodlivý než stupeň za niekoľko desaťročí.

Do roku 2100 sa očakáva podľa najnovších prvých zistení šiestej hodnotiacej správy IPCC (IPCC 2021 – *6th IPCC Assessment Report*), že svet bude o 1,4 až 4,4 °C teplejší ako je dnes, v závislosti od tempa rastu emisií od slabého po silný. Ako však projekcie ukazujú, naposledy zniesol globálny povrch nárast teploty o viac ako 2,5 °C pred 3 miliónmi rokov.

Očakáva sa, že podiel konštantne suchej pôdy sa do roku 2050 zvýši z 2 % na 10 % a podiel pôdy trpiacej extrémnym suchom sa zvýši z 1 % v súčasnosti na 10 % do konca 21. storočia (Burke, 2006). Vzory zrážok sa budú meniť, pretože hydrologický cyklus bude intenzívnejší. Na niektorých miestach to znamená, že v záplavách bude častejšie padať dážď (odplaví vrchnú pôdu a spôsobí záplavy). Zmenené vzorce zrážok a intenzívnejší hydrologický cyklus znamenajú, že extrémne poveternostné udalosti, ako sú suchá, búrky a povodne, sa stanú čoraz častejšími a závažnejšími. Napríklad sa odhaduje, že juhoázijský monzún bude silnejší až o 20 % a do roku 2050 bude na východnú Indiu a Bangladéš padať viac percent zrážok. Naopak v nízkych až stredných šírkach sa očakáva menej zrážok; do roku 2050 sa predpokladá, že subsaharská Afrika bude mať vo svojom vnútrozemí až o 10 % menej ročných zrážok (Houghton, 2005).

Podľa predošlých správ IPCC (2007 a 2014) menej dažďa by malo obzvlášť vážne dôsledky na poľnohospodárstvo subsaharskej Afriky, ktoré je do značnej miery živé daždňom, vrátane prístupu k potravinám. Výnosy plodín v strednej a južnej Ázii by mohli do polovice 21. storočia klesnúť o 0,29 %. Niektoré populácie rýb budú migrovať smerom k pólom a chladnejším vodám a môžu sa vyčerpať pri odtoku povrchovej vody a vyššie položenom mori. Teploty zároveň vedú k častejšiemu nebezpečnému kvitnutiu rias a bieleniu koralov. Zmena klímy zároveň zhorší množstvo zdravotných problémov vedúcich k rozšírenejšej podvýžive a hnačkovým ochoreniam a zmenenej distribúcii niektorých vektorov prenosu chorôb, ako je napríklad malarický komár (IPCC, 2007).

Topenie ľadovcov medzitým zvýši riziko záplav v období dažďov a zníži zásoby vody v období sucha pre jednu šestinu svetovej populácie, prevažne na indickom subkontinente, v častiach Číny a Ánd. Topiace sa ľadovce zvýšia riziko záplav spôsobených výbuchom ľadovcového jazera, najmä v horských krajinách ako Nepál, Peru a Bhután. Predpokladá sa, že globálna priemerná hladina mora vzrastie o 8 cm až 13 cm do roku 2030, medzi 17 cm a 29 cm do roku 2050 a medzi 35 cm a 82 cm do roku 2100 (v závislosti od použité-

ho modelu a scenára). Veľké delta systémy sú obzvlášť ohrozené záplavami. Predpokladá sa, že plocha pobrežných mokradí sa zníži v dôsledku zvýšenia hladiny mora. V prípade scenára s vysokými emisiami a vysokej citlivosti na klímu by strata mokradí mohla byť do roku 2050 20 % a do roku 2100 až 25 % súčasnej plochy pobrežných mokradí na svete.

Podľa Nichollsa a Lowea (2004) sa pri použití projekcie citlivosti na klímu stredného rozsahu očakáva, že sa počet ľudí zaplavených ročne zvýši do roku 2050 o 10 až 25 miliónov ročne a o 40 až 140 miliónov ročne do konca 21. storočia v závislosti od scenára budúcej produkcie emisií.

4.2.1 Koncept klimatických bodov zlomu

Koncept klimatických bodov zlomu vniesol do literatúry kolektív pod vedením Lentina (2008), ktorý ho aj ďalej rozpracoval (Lenton et al., 2019). Pojem „body zlomu“ sa týka náhleho (t. j. nelineárneho) nárastu sociálno-ekonomických alebo ekologických škôd aj pri pomalých (t. j. lineárnych) klimatických zmenách. Iná štúdia (Brook et al., 2013) zadefinovala, že dosiahnutie bodu zlomu sa objavuje v bode „prieniku kritických bodov“ a je sprevádzané hysterézou a rizikom nezvratnosti. Hoci pojem „bod zlomu“ pochádza zo sociálnych vied, v poslednom desaťročí ho klimatológovia široko používajú, pričom sa odvolávajú najmä na silnejúcu dynamiku (pozitívnu spätnú väzbu) v niektorých častiach klimatického systému (Lenton et al., 2008), ktoré majú potenciál previesť náš kompletný ekologický systém do kvalitatívne nového stavu. Materializácia klimatických vplyvov na sociálnu transformáciu závisí od konkrétneho vnímania klimatickej zmeny v spoločnosti a od potenciálu zmierniť jej dôsledky, čo znamená, že body zlomu klímy a sociálne body zlomu nestoja v lineárnom vzťahu (Castilla-Rho et al., 2017). Hranice odolnosti spoločnosti voči klíme by teda mohli byť prekročené oveľa skôr, ako sa dosiahne bod zlomu klímy. Riziko skorého dosiahnutia bodov sociálneho zlomu je obzvlášť dôležité v rozvojovom svete, kde sú adaptačné schopnosti a odolnosť často nižšie.

Úplná formálna definícia bodu zlomu (*tipping point*) sa vzťahuje na splnenie nasledujúcich podmienok: **Po prvé**, parametre riadiace systém je možné transparentne kombinovať do jedného ovládacieho prvku a existuje kritická kontrolná hodnota, z ktorého každá významná odchýlka vedie ku kvalitatívnej zmene v kľúčovom systéme po určitom čase pozorovania. Táto nerovnosť platí pre vynútenie trajektórií, pri ktorých mierna odchýlka nad kritickú hodnotu, ktorá určitý čas pokračuje, nevyhnutne vyvoláva kvalitatívnu

zmenu. Kritické podmienky je možné dosiahnuť autonómne (bez ľudského zásahu) a prirodzená variabilita by mohla spôsobiť kvalitatívnu zmenu. **Druhá podmienka** rozpoznáva vplyv človeka na prírodný systém. Uvádza sa v ňom, že rozhodnutia prijaté v „politickom časovom horizonte“ môžu určiť, či sa dosiahne kritická hodnota kontroly. Tento stav predpokladá potenciáciu ľudských aktivít zasahovať do systému. **Po tretie**, čas na pozorovanie kvalitatívnych zmien plus čas na ich spustenie leží v „etickom časovom horizonte“. Etický časový horizont uznáva, že príliš vzdialené udalosti v budúcnosti nemusia mať moc ovplyvniť dnešné rozhodnutia. Lenton et al. (2008) a Lenton (2011) sa teda zameriavajú na dôsledky rozhodnutí prijatých v priebehu storočia, ktoré spustia kvalitatívnu zmenu v tomto tisícročí, a vylučujú prvky zlomu, o ktorých osude sa rozhodne po roku 2100. **Štvrtá podmienka** definuje rozsah vplyvov na ľudskú populáciu alebo v biosfére. Vzťahuje sa na kvalitatívnu zmenu, ktorá významne prispieva k celkovému režimu prevádzky systému Zeme a mala by byť zodpovedajúcim spôsobom definovaná z hľadiska vplyvov.

Reyer et al. (2015) rozlišuje medzi tromi znakmi signalizujúcimi, že systém je blízko bodu zlomu klímy: nelinearita, stratená reziliencia a hysteréza a silnejúce slučky spätnej väzby. Táto koncepcia spochybňuje presnosť modelovania interakcií so zmenou klímy a požaduje lepšie porozumenie mechanizmom a slučkám spätnej väzby, hneď ako sa ekosystém „nakloní“ do alternatívneho stavu. Zdá sa, že odolnosť alebo reziliencia poskytuje kľúčový argumentačný rámec pri odhaľovaní bodov zlomu, a preto hrá kľúčovú úlohu pri prechode od tradičných prístupov k adaptačným stratégiám (Garschagen, Solecki, 2017).

Koncept bodov zlomu vyplynul z desaťročí experimentov a zberu údajov o ekosystémoch a klíme. Zdá sa, že niekoľko ekosystémov na svete dosahuje kritický stav vývoja ekosystémov, a to topiaci sa ľad v Arktíde, Antarktíde a Grónsku, indický letný monzún, ozónová vrstva v Arktíde, sahelská vegetácia a západoafrický monzún, boreálne lesy (tajga), Južná oscilácia El Niño, dažďový prales Amazonia, permafrost, tundra a cirkulácia atlantického termohalínu (Lenton et al., 2008). Nedávno Reyner et al. (2015) navrhli body zlomu v lesných ekosystémoch, medzi ktorými nájdeme rozsiahle požiare v amazonských a konžských dažďových pralesoch, dlhodobé straty zrážok a nárast teploty v lesoch juhozápadnej Austrálie, transformáciu boreálneho biomu na Sibíri a v Kanade, suchá a požiare v stredomorských lesoch, masívne odumieranie topoľových lesov v dôsledku sucha v Severnej Amerike, nízka biodiverzita spôsobená suchom v lesoch v Afrike, Južnej Amerike a Ázii

a mohutné odumieranie lesov pod vplyvom kôrovcov v Severnej Amerike a Európe (najmä v Škandinávii, Alpách a Karpatskom oblúku). Kolonizácia lesných ekosystémov vedená podkôrnym hmyzom sa stala natolko nápadnou, že niektoré štúdie nazývajú podkôrny hmyz „agentom zmeny“ (Morris et al., 2018).

V poslednom čase rastie konsenzus, že náhle zmeny klímy môžu spôsobiť zásadné zmeny v sociálno-ekonomických štruktúrach. Sociálno-ekonomické štruktúry sú viazané na agregátnu produkciu a samy osebe podliehajú hospodárskym cyklom, keď fázy expanzie produkcie (hospodársky rast) prevýšia a bude nasledovať kontrakcia výstupu (hospodárska kríza, recesia sprevádzaná hysterézou). Súčasnú fiškálnu a menovú politiku sú navrhnuté tak, aby fungovali anticyklicky. Fázy ekonomického rozkvetu sú sprevádzané liberálnymi Smithovými politikami, po ktorých nasledujú verejné intervencie podobné Keynesovi s cieľom využiť hospodársky pokles a podporiť procesy obnovy ekonomiky. Je však dôležité poznamenať, že existujú rozdiely medzi spoločenskými a ekologickými mierami. Naše hospodárstvo má štvrtročné perspektívy, náš politický systém má obdobie perspektív vládnutia, ktoré často trvá štyri roky. Lesné ekosystémy však fungujú na základe dekadických až storočných perspektív (Nikinmaa, 2018).

Posledná štúdia (Ripple et al., 2021) analyzovala celkovo 31 faktorov, ktoré ovplyvňujú tempo klimatickej zmeny, a teda môžu indikovať nástup „bodu zlomu“. Z nich až 18 dosiahlo buď rekordne vysoké, alebo, naopak, rekordne nízke hodnoty. Po prvýkrát v histórii prekročil počet kusov dobytka 4 miliardy, čo predstavuje viac živej hmotnosti, ako tvorí ľudská populácia a divoké zvieratá dokopy. Miera odlesňovania Brazílie dosiahla 12-ročné maximum, pričom Brazília sa hlási k cieľu úplného zastavenia odlesňovania do roku 2030. Cena CO₂ spojená so spaľovaním fosílnych palív je príliš nízka a aby mala účinok na obmedzenie spotreby, mala by byť niekoľkonásobne vyššia. Vedci pozitívne hodnotili rýchly rast spotreby solárnej a veternej energie, hoci v porovnaní so spotrebou fosílnych palív je stále až 19-násobne nižšia. Autori si tiež všimajú rekordné koncentrácie všetkých skleníkových plynov, rekordne vysoký tepelný obsah oceánov a naopak rekordne nízke pH oceánov, ako aj zaľadnenie Grónska a Antarktídy a zrýchlené roztápanie horských ľadovcov.

Obavy vedcov potvrdzuje aj iná nezávislá štúdia (Brovkin et al., 2021), kde sa medzinárodnej skupine 31 autorov pod vedením Victora Brovkina z Meteorologického inštitútu Maxa Plancka v Nemecku po prvýkrát podarilo podrobne zmapovať vývoj prudkých zmien klímy za posledných 30-tisíc ro-

kov. Rýchlym zmenám podnebia, na ktoré by ľudstvo pravdepodobne nedokázalo vhodne reagovať, takmer vždy predchádzali postupné zmeny, až kým nedošlo k prekročeniu kritickej hranice. Vedci sa zamerali predovšetkým na prudké oteplenie pred 14 700 rokmi, známe ako Bølling-Allerød, a koniec vlhkej periódy v Afrike v období pred 5 až 6-tisíc rokmi. Spoločným znakom blížiaceho sa kritického bodu zlomu bola klesajúca schopnosť klimatických, ekologických, ale aj sociálnych systémov vrátiť sa po narušení do dlhodobého stavu rovnováhy.

Všetky tieto dôkazy vedú k jednoduchému faktu – že pri súčasných trendoch bude „nosnosť“ veľkých častí sveta, t. j. schopnosť rôznych ekosystémov poskytovať ľuďom potravu, vodu a prístrešie, ohrozená zmenou klímy.

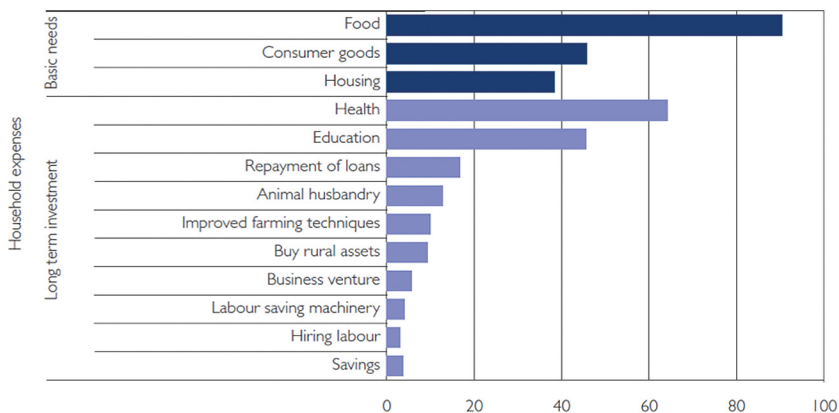
4.3 Vzorce environmentálnej migrácie

Archeologické dôkazy naznačujú, že ľudia sa presúvali v dôsledku zmien klímy od pradávna (McLeman, Smit, 2006). Existujú dôkazy, že vznik prvých veľkých mestských spoločností bol do veľkej miery ovplyvnený zmenami v úhrne zrážok. Prvé sofistikované civilizácie v Egypte a Mezopotámii napríklad vznikli, keď ľudia migrovali preč od vysušujúcich sa pastvín do riečnych oblastí. Jednou z hlavných hybných síl migrácie populácie tak bola potreba riešiť problém obmedzených zdrojov pre husto osídlené oblasti (Brooks, 2006).

Oveľa neskôr, v 4. storočí n. l., rastúce sucha a mrazivé teploty v dôsledku dlhotrvajúceho chladného obdobia spôsobili, že hunské a nemecké hordy prešli cez rieky Volga a Rýn do teplotami miernejšej Galie. Rovnako moslimská expanzia v 8. storočí do Stredomoria a južnej Európy bola do určitej miery spôsobená suchom na Blízkom východe (Dupont, Pearman, 2006).

Migrácia je (a vždy bola) dôležitým mechanizmom na riešenie klimatického stresu. Pastierske spoločnosti v reakcii na sucha a aj ako súčasť svojho bežného spôsobu života migrovali so svojimi zvieratami od zdroja vody k pastvínám. Je však zrejmé, že **migrácia sa ako reakcia na zmenu životného prostredia** neobmedzuje iba na kočovné spoločnosti. V západnom Sudáne napríklad štúdie ukázali, že jednou z adaptívnych reakcií na sucha je vyslanie staršieho mužského člena rodiny do Chartúmu s tým, aby sa pokúsil nájsť si tam platenú prácu, ktorá by rodine udržala príjem počas obdobia sucha (McLeman, Smit, 2004). Dočasná migrácia v čase klimatického stresu môže pomôcť doplniť príjem rodiny (prostredníctvom remitencií z platenej práce inde) a znížiť čerpanie miestnych zdrojov (menej úst na kŕmenie).

Ako ukazuje štúdia nositeľov Nobelovej ceny (Banerjee et al., 2012), horské regióny v Číne, Indii, Nepále a Pakistane pociťujú tiež vplyv remitencií ako významný zdroj udržateľného živobytia, osobitne ak musia čeliť stratám na zdrojoch po prírodných katastrofách a stratám v dôsledku environmentálneho stresu (obr. 4.1).

Percentage of recipient households where the utilisation of remittances in a particular expense was perceived as important

Percentages are combined figures for 'very important' and 'fairly important'

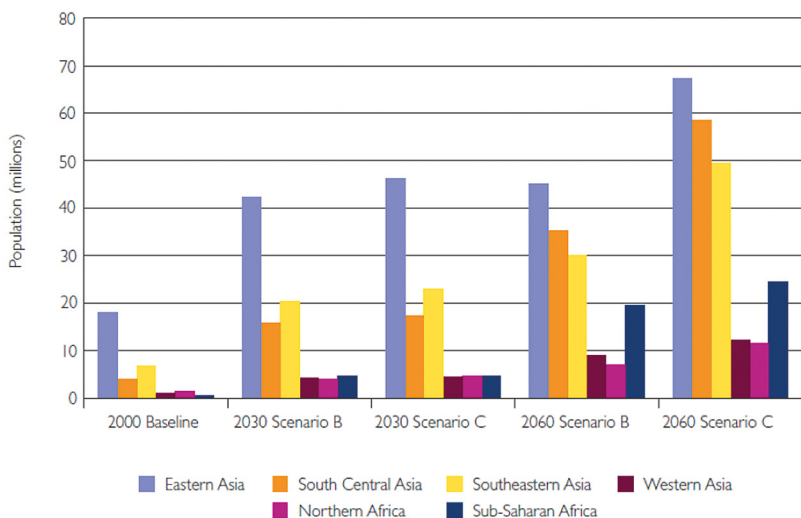
Obr. 4.1 Vnímanie významu remitencií v nákladoch domácností

Zdroj: Banerjee et al. (2012).

V súčasných trendoch migrácie prevláda **sťahovanie do oblastí ekonomicky silných, ale environmentálne čoraz zraniteľnejších**. Správa Foresight (2011) ukazuje, že do roku 2060 môže žiť v mestských pobrežných nížinách v Afrike a Ázii až o 190 miliónov viac ľudí, pričom tento nárast bude pravdepodobne najextrémnejší v subsaharskej Afrike (z 0,7 milióna v roku 2000 možno očakávať nárast až na 25 miliónov do roku 2060) a v južnej a Strednej Ázii (zo 4,1 milióna v roku 2000 sa odhaduje nárast až na 59 miliónov do roku 2060) (obr. 2).

Táto otázka sa netýka iba pobrežných oblastí, keďže sa očakáva aj rozsiahly nárast populácie v arídnych a semi-arídnych oblastiach. Napríklad v Mexico City sa do roku 2025 očakáva nárast obyvateľstva o viac ako päť miliónov, pričom zraniteľnosť mesta voči zmenám životného prostredia, akými sú dezertifikácia a vodný stres, každým rokom rastie.

Keď sú klimatické stresy sprevádzané ekonomickými alebo sociálnymi stresmi, potenciál nútenej migrácie z vidieckych oblastí do miest sa výrazne zvyšuje. I keď nie vždy je takáto nútená migrácia na veľké vzdialenosti. V západnej Afrike je vzdialenosť, ktorú ľudia migrujú, funkciou zdrojov ich rodiny; v skutočne zlých rokoch sucha si nemôžu dovoliť cestovať ďaleko a namiesto toho sa pokúšajú nájsť si platenú prácu v miestnych mestách (McLeman, 2006). Migrácia, najmä ak je reakciou na pomalšie pôsobiace klimatické procesy (namiesto náhlych klimatických udalostí, ako je hurikán), si spravidla vyžaduje prístup k peniazom, rodinným sieťam a kontaktom v cieľovej krajine (pozri aj ďalšiu časť Faktory environmentálnej migrácie). Aj v tých najextrémnejších prípadoch pri neočakávaných prírodných katastrofách putujú migranti, ak majú na výber, na miesta, kde majú rodinu, siete podpory, historické väzby a podobne. Väčšina ľudí vysídlených z environmentálnych dôvodov nájde nové domovy v rámci hraníc vlastného štátu. Evakuanti z hurikánov Rita a Katrina napríklad neprúdili cez hranice do Mexika, ale našli dočasný azyl u rodinných príslušníkov v USA. Obraz pobrežného farmára, ktorý je zaplavovaný stúpajúcou hladinou mora a nútený zbaliť sa a presťahovať sa do bohatej krajiny, sa jednoducho nerodí zo skúseností. Napríklad ázijské cunami v roku 2004 zabilo viac ako 200 000 ľudí a vysídliho dvakrát toľko ľudí. Títo ľudia však neodišli do krajín OECD. Namiesto toho bremeno presídlenia evakuovaných osôb v drvivej väčšine znášal miestny región.

Explanatory note: Scenario B is lowest and Scenario C is highest, therefore representing the full range from these scenarios.

Obr. 4.2 Vývoj počtu obyvateľov v environmentálne zraniteľných oblastiach

Zdroj: Foresight (2011).

Legenda: Baseline = základný model, scenario = scenár, population = populácia, Eastern Asia = východná Ázia, South Central Asia = juh Strednej Ázie, Northern Africa = severná Afrika, Southeastern Asia = juhovýchodná Ázia, Sub-Saharan Africa = subsaharská Afrika, Western Asia = západná Ázia

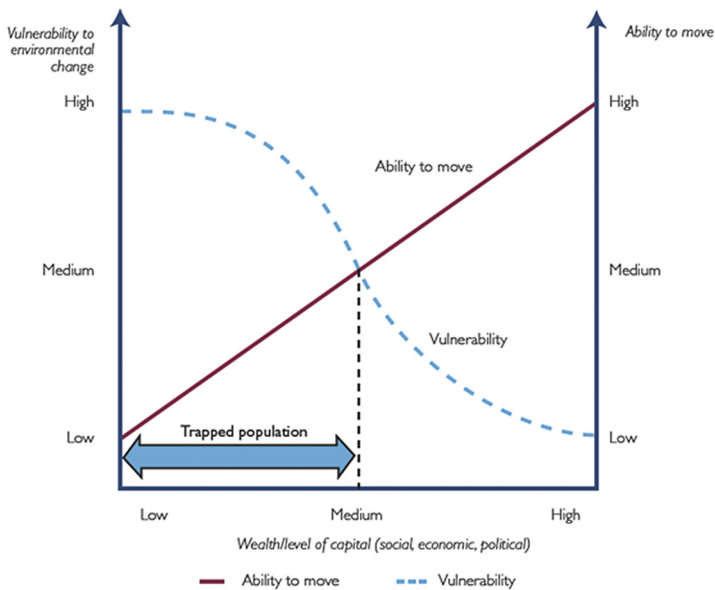
Tí, ktorí nedokážu alebo nechcú nájsť nový domov vo svojej vlastnej krajine, hľadajú útočisko na miestach, kde **majú existujúce kultúrne alebo etnické väzby**. Bangladéšania sa tak presúvajú často do Indie alebo Pakistanu, Indonézania zo Sumatry hľadajú útočisko v Malajzii (Dupont, Pearman, 2006). Podobne aj medzikontinentálna migrácia je priťahovaná už existujúcimi sociálnymi väzbami či starými koloniálnymi vzťahmi. Spojené kráľovstvo sa stáva destináciou pre Pakistancov a obyvateľov západnej Indie, Francúzsko pre migrantov z frankofónnej západnej Afriky a Austrália a Nový Zéland pre niektoré komunity z južného Pacifiku.

Foresight (2011) nadväzuje na tieto poznatky a tvrdí, že kým migrácia s bohatstvom a sociálnym kapitálom koreluje pozitívne, zraniteľnosť voči vplyvom zmeny klímy koreluje s bohatstvom a sociálnym kapitálom negatívne. Výsledkom je, že tí, ktorí majú nižšie bohatstvo alebo sociálny kapitál,

čelia potenciálne dvojakému riziku vyplývajúcemu z budúcich environmentálnych zmien:

1. nízka úroveň kapitálu im nedokáže vzdialiť sa od narastajúcich environmentálnych hrozieb;
2. táto znížená úroveň kapitálu ich robí ešte zraniteľnejšími voči zmenám životného prostredia.

Správa označuje takéto populácie za „uväznené“ (*trapped population*) – pozri obr. 4.3.

Obr. 4.3 Uväznené populácie – koncept

Zdroj: Foresight (2011).

Legenda: trapped population = uväznená populácia, vulnerability = zraniteľnosť, ability to move = schopnosť presunúť sa, low = nízka, medium = stredná, high = vysoká.

Súčasná literatúra sa okrem uväznených populácií zaoberá aj ďalším fenoménom – „**imobilnou populáciou**“. Ide o populáciu, ktorá napriek environmentálnym zmenám sa z rôznych dôvodov rozhodne zostať a nepresídliť sa. Zdá sa, že významnú úlohu v klimatickej migrácii zohráva teda **vnímanie ri-**

zika (Flavell, Melde a Milan, 2020, s. 35). Niektorí ľudia sa rozhodnú zostať, pretože si jednoducho neuvedomujú hrozby vyplývajúce zo zmeny životného prostredia. Niektorí si môžu byť vedomí tohto nebezpečenstva, ale nečakajú katastrofu. Iní môžu očakávať katastrofu, ale neočakávajú žiadnu stratu alebo ak očakávajú stratu, nemyslia si, že to bude vážna strata. V iných prípadoch môžu ľudia poznať riziká, ale zostanú a prispôbia sa zmenám životného prostredia kvôli väzbám predkov na pôdu a kultúru.

4.4 Faktory environmentálnej migrácie

Už v roku 1990 Medzivládny panel o zmene klímy (IPCC) poznamenal, že najväčší vplyv zmeny klímy môže svet zaznamenať práve v oblasti presunu obyvateľstva – milióny ľudí môžu odchádzať kvôli erózii pobrežia, záplavám či narušeniu poľnohospodárstva. Nadväzoval tak na tézu, že „environmentálni utečenci sa stali jednou z najväčších skupín vysídlených osôb na svete“, ktorú predostrela Jacobson (1988). Homer-Dixon (1991) poukázal, že degradácia životného prostredia pravdepodobne vyvolá cezhraničné „vlny environmentálnych utečencov, ktoré majú destabilizačné účinky“ na domáci poriadok a medzinárodné vzťahy. V nasledujúcich rokoch sa otázkou vzťahu klimatických zmien a migrácie začalo zaoberať čoraz viac autorov.

Robert McLeman z University of Ottawa (2005) zadeľuje faktory nútenej migrácie do dvoch odlišných skupín: **klimatické procesy** a **klimatické udalosti**.

4.4.1 Klimatické procesy a klimatické udalosti

Klimatické procesy majú pomalý nástup, ako je nárast hladiny morí, salinizácia poľnohospodárskej pôdy, dezertifikácia, rastúci nedostatok vody a potravínová neistota. Je zrejmé, že rast hladiny morí môže mať za následok, že niektoré pobrežné oblasti a malé ostrovné štáty sa stanú neobývateľnými. Podľa Špeciálnej správy IPCC o globálnom otepľovaní o 1,5 °C (2018) napríklad koralové útesy klesnú o ďalších 70 % – 90 % pri 1,5 °C globálnom oteplení (vysoká spoľahlivosť) s väčšími stratami (> 99 %) pri náraste globálnej teploty o 2 °C (veľmi vysoká spoľahlivosť). Hladina oceánov a morí pritom stúpne do roku 2100 o 0,26 – 0,77 m už pri globálnom oteplení o 1,5 °C, pri 2 °C o ďalších 0,1 m, čo pre Maldivy znamená prakticky zánik (ich priemerná nadmorská výška je 1 meter nad morom) a z ich obyvateľov urobí národ bez územia.

Zvýšenie hladiny mora na národnej úrovni môže mať vážne dôsledky na potravinovú bezpečnosť a hospodársky rast. Toto je obzvlášť znepokojujúce aj v krajinách, ktoré majú veľkú časť svojej priemyselnej kapacity v pásme „jeden meter“. Bangladéšska gangetická nížina a delta Nílu v Egypte, ktoré sú obilnicou pre obe krajiny, sú dvoma takými príkladmi. Egyptská delta Nílu je jednou z najhustejšie obývaných oblastí sveta a je mimoriadne citlivá na nárast hladiny mora. Prevýšenie iba o 1 meter by vytlačilo najmenej 6 miliónov ľudí a zaplavilo 4 500 km² poľnohospodárskej pôdy (IPCC, 2007).

Klimatické udalosti sú na druhej strane náhlymi a dramatickými ohrozeniami, ako sú monzúnové záplavy, povodne pri výbuchu ľadovcového jazera, búrky, hurikány a tajfúny. Tieto nútia ľudí opustiť svoju krajinu oveľa rýchlejšie a dramatickejšie. Napríklad hurikány Katrina a Rita, ktoré v auguste a septembri 2005 zasiahli pobrežie v Mexickom zálive, zanechali odhadom 2 milióny ľudí bez domova (Hsu, 2006). Správa o svetových katastrofách z roku 2020 odhaduje, že za posledných desať rokov bolo 83 % všetkých katastrof spôsobených extrémnymi poveternostnými a klimatickými udalosťami, ako sú záplavy, búrky a horúčavy. Tieto katastrofy zabili viac ako 410 000 ľudí a postihli 1,7 miliardy ľudí (IFRC, 2020).

4.4.2 Neeklimatické faktory: populácia, chudoba a vláda

Rovnako dôležité sú však aj neeklimatické faktory. Je zrejmé, že mnohé prírodné katastrofy sú aspoň čiastočne „spôsobené človekom“. Prírodné nebezpečenstvo (napríklad blížiac sa búrka) sa stane „prírodnou katastrofou“ iba vtedy, ak je komunita obzvlášť citlivá na tieto vplyvy. Tropický tajfún sa napríklad stane katastrofou, ak neexistuje systém včasného varovania, domy sú zle postavené a ľudia nevedia, čo majú robiť v prípade búrky. **Zraniteľnosť komunity je teda funkciou jej vystavenia sa klimatickým podmienkam** (ako je napríklad pobrežná poloha) **a adaptačnej schopnosti komunity** (schopnosť konkrétnej komunity prežiť najhoršie obdobie búrky a zotaviť sa po nej).

Rôzne regióny, krajiny a komunity majú veľmi odlišné adaptačné schopnosti: napríklad pastierske skupiny v Saheli sú sociálne, kultúrne a technicky vybavené na riešenie iného spektra prírodných nebezpečenstiev ako napríklad obyvatelia hôr v Himalájach (Hesse, Cotula, 2006). **Národné a individuálne bohatstvo je jedným z jasných determinantov zraniteľnosti** – umožňuje lepšie zníženie rizika katastrof, vzdelávanie v oblasti katastrof a rýchlejšie reakcie. Napríklad v národnom meradle má Bangladéš veľmi od-

lišné adaptačné kapacity a odolnosť voči katastrofám ako Spojené štáty americké. V apríli 1991 zasiahol tropický cyklón Gorky okres Chittagong v juhovýchodnom Bangladeši. Vetry s rýchlosťou až 260 km/h a nárazom 6 m sužovali veľkú časť krajiny, pričom zabili najmenej 138 000 ľudí a až 10 miliónov ľudí zostalo bez domova. Nasledujúci rok v auguste 1992 zasiahla silnejšia búrka Andrew, hurikánovej kategórie päť, Floridu a Louisianu s vetrom o rýchlosti 280 km/h a 5,2-metrovým nárazom. Napriek tomu, že Andrew po sebe zanechal škody vo výške 4 miliardy dolárov, spôsobil iba 65 úmrtí.

Migrácia, dokonca ani nútená migrácia, nie je zvyčajne len výsledkom environmentálneho „tlaku“ (*push*), akým je napríklad zvýšenie hladiny mora. S výnimkou prípadov klimatických udalostí, keď ľudia utekajú, pretože ide o život, si klimatická migrácia vyžaduje aj určitý „ťah“ (*pull*), či už environmentálny, sociálny alebo ekonomický. Musí existovať nádej na lepší život inde, nech je to akokoľvek veľký hazard. Historické environmentálne migračné pohyby ako napríklad v USA Dust Bowl v 30. rokoch 20. storočia (McLeman, Smit, 2004) naznačujú, že schopnosť migrovať mimo drsných klimatických podmienok, v tomto prípade dlhotrvajúceho sucha, vyžaduje, aby budúci migranti mali určitý „**sociálny a finančný kapitál**“, ako sú existujúce podporné siete v cieľovej oblasti a finančné prostriedky, ktoré je možné presunúť (pozri aj koncept uväznených populácií v predchádzajúcej časti tejto kapitoly) (Foresight, 2011).

Zraniteľnosť voči určitým nebezpečenstvám a katastrofám môže byť podmienená **aj pohlavím**. Napríklad správa o prírodných katastrofách v Bangladeši zistila, že ženy predstavujú 90 % úmrtí spôsobených povodňami (Flavell, Melde a Milan, 2020, s. 18). Dôvodom takeéhoto zistenia bolo, že muži oznamovali varovné informácie mužom a len zriedka ich zdieľali s ostatnými členmi rodiny. Navyše existencia sociálnych noriem zakazovala ženám opustiť svoje domovy bez mužského príbuzného. Iná štúdia z roku 2007 zase preukázala, že muži môžu byť tiež zraniteľnejší pri prírodnej katastrofe. V súvislosti s hurikánom Mitch napríklad muži utrpeli viac zranení, pretože rodové normy nútia mužov k vyššiemu rizikovému správaniu, ako je pokus o záchranu preživších (Flavell, Melde a Milan, 2020, s. 47).

Nízka úroveň sociálno-ekonomického rozvoja môže tiež ovplyvniť zraniteľnosť. Podľa jednej správy IDMC je riziko vysídlenia koncentrované v krajinách, ktoré majú nižšiu úroveň sociálneho a ekonomického rozvoja. V prípade hurikánu Katrina štúdie ako Laska a Morrow (2006) ukázali rozdiely v modeloch vysídľovania medzi ekonomicky bohatými komunitami a tými, ktoré boli ekonomicky znevýhodnené. Chudobnejšie skupiny oby-

vateľstva mali oveľa väčšiu pravdepodobnosť, že v prípade náhlejšej klimatickej udalosti nebudú schopné utiecť. Okrem toho chudobnejším domácnostiam viac chýbali ekonomické zdroje na rekonštrukciu po katastrofe (Flavell, Melde a Milan, 2020, s. 17).

Podobne **prítomnosť vládných politik a plánov, ako sú systémy včasného varovania a evakuačné plány**, môže zmierniť dôsledky katastrof. V miestach, kde takéto politické opatrenia sú zavedené, je menej pravdepodobné, že vysoký počet ľudí bude vysídlených do rôznych miest, kde nemusia mať prístup k pomoci (Flavell, Melde a Milan, 2020, s. 18). Podľa správy IDMC Kuba ponúka ideálnu prípadovú štúdiu. Od raného detstva „*všetci Kubánci boli naučení, čo majú robiť, keď sa hurikány priblížia k [...]. Pripravenosť na katastrofy, prevencia a reakcie na ne sú súčasťou národného učebného plánu a ľudia všetkých vekových skupín sa zúčastňujú cvičení, simulačných cvičení a iných školení*“ (IDMC, 2018: s 44).

Klimatické zmeny budú s veľkou pravdepodobnosťou výzvou pre adaptačné schopnosti mnohých komunit a niektoré budú preťažované interakciou a zhoršovaním existujúcich problémov potravinovej bezpečnosti, nedostatku vody a nedostatočnej ochrany. V určitom okamihu pôda môže stratiť svoju schopnosť užiť danú komunitu a ľudia budú nútení migrovať do oblastí, ktoré ponúkajú lepšie príležitosti. „**Body zlomu**“ sa budú líšiť od miesta k miestu a od jednotlivca k jednotlivcovi. Prírodné katastrofy (udalosti) môžu za relatívne krátky čas vytlačiť veľký počet ľudí, avšak klimatické procesy pravdepodobne vytlačia z domovov oveľa viac ľudí a natrvalo (Brown, 2008).

Vedecká literatúra opomína často aj fakt, že **zmena klímy má aj pozitívne efekty**. V niektorých oblastiach môže vytvoriť podmienky pre živobytie väčšej populácie. To sa spomína najmä v predpovediach pri menej závažných zvýšeníach celkových teplôt, t. j. o 2 až 3 °C v 21. storočí, a nie o 4 až 5 °C či viac. Takéto pozitívne efekty môžu byť trojaké. Po prvé, vyššie teploty pravdepodobne predĺžia vegetačné obdobia a znížia riziko mrazov v oblastiach stredných až vysokých zemepisných šírok, ako je Európa, Austrália a Nový Zéland a urobia životaschopnými nové plodiny (vinice sa už v Británii šíria na sever). Po druhé, literatúra spomína „**efekt hnojenia**“, keď viac CO₂ v atmosfére umožňuje zvýšenie výnosov z plodín a hustotu vegetácie v niektorých oblastiach (USGCRP, 2000). A po tretie, zmenené vzorce zrážok znamenajú, že v oblastiach, ktoré boli predtým vystavené vodnému stresu, môže dôjsť k zvýšeniu počtu a hustoty zrážok. Štúdia (Hoerling et al., 2006) napríklad predpovedá, že teplejší severný Atlantik a teplejšia Sahara spôsobia pre

Sahel viac dažďov. Nie je teda nepredstaviteľné, že by mohlo dôjsť k migrácii, aby sa využili výhody zmeny klímy.

Inými slovami, zmenu klímy môžeme chápať pri určitom vysídlení obyvateľstva ako faktor „tlačiaci (*push*)“ aj „ťahací (*pull*)“. Tým sa nemá bagatelizovať závažnosť zmeny klímy: pri teplotách nad 4 alebo 5 °C sa predpovedané vplyvy zmeny klímy stávajú takmer všeobecne negatívnymi podľa správ IPCC. Je však potrebné zdôrazniť, že úloha zmeny klímy pri presídľovaní obyvateľstva nie je lineárnym vzťahom príčiny a vplyvu environmentálneho „tlaku“ a ekonomického „ťahu“. Kľúčovou premennou zostávajú **neklimatické faktory, ako je rast populácie, distribúcia príjmu a vládna politika**, ktorá v prvom rade núti ľudí žiť v okrajových územiach. Inými slovami, zraniteľnosť komunity voči zmene klímy nie je konštantná – je možné ju zvýšiť alebo znížiť z dôvodov, ktoré nemajú nič spoločné s emisiami skleníkových plynov (Pielke et al., 2007). V tomto zmysle môžu byť neklimatické faktory rovnako dôležitým determinantom migrácie ako sila samotného „klimatického signálu“.

Intuitívne vidíme, akú úlohu zmena klímy zohráva v budúcom pohybe ľudí. Poskytnúť empiricky podložené údaje o rozsahu problému je však zložité. A bez údajov je ťažké presvedčiť tých, ktorí rozhodujú, aby túto tému brali vážne. Z tohto dôvodu je dôležité sa pýtať, koľko vlastne klimatických migrantov vo svete momentálne je a koľko sa ich dá očakávať v budúcnosti.

4.5 Environmentálna migrácia: štatistika a predikcia

Vedecká a odborná literatúra poskytuje celý rad odhadov počtu klimatických migrantov (Gemenne, 2011). **Správy z UNEP** (editované egyptským akademikom El-Hinnawi, 1985), z **Worldwatch Institute** (Jacobson, 1988) a editované akademikom **Normanom Myersom** (1993) sú kľúčovými referenciami v tomto smere.

V správe UNEP Essam El-Hinnawi uvádza, že v čase písania správy bolo vo svete 30 miliónov klimatických migrantov a do roku 2050 projektuje migračné pohyby až u 150 miliónov ľudí. Metóda výpočtu však neposkytuje žiaden empirický základ a jeho definícia klimatickej migrácie môže byť tiež vyhodnotená ako nepresná (Gemenne, 2009). Jacobson (1988) odhaduje počet ľudí vysídlených kvôli zmene klímy na 10 miliónov. Vychádzajúc zo správ, UNEP rozlišuje medzi rôznymi druhmi vysídľovania (trvalými alebo dočasnými) a klimatickými udalosťami (postupnými alebo náhlymi). Práca Myersa (2002, 1997, 1993; Myers, Kent, 1995), ktorý vyvinul vlastnú metodológiu,

odhaduje, že počet klimatických migrantov by sa mohol v roku 2050 pohybovať medzi 150 až 212 miliónmi.

Pre kompletnosť je dôležité spomenúť ešte odhady Trolldalena a jeho kolektívu autorov (1992) a Westinga (1992). Westing (1992) však nevyužíva extrapoláciu, skôr len špekuluje, že nárast svetovej utečeneckej a vnútorne presídlenej populácie z 26,4 milióna v roku 1986 na 41,5 milióna v roku 1990 možno pripísať degradácii životného prostredia, a to bez konkrétnejšieho metodologického postupu.

V správe o svetových katastrofách, ktorú v roku 2001 predostreli spoločne Červený kríž a Červený polmesiac (*World Disasters Report of the Red Cross and Red Crescent Societies*), sa zopakoval odhad 25 miliónov „environmentálnych utečencov“. A v októbri 2005 Univerzitný inštitút OSN pre životné prostredie a ľudskú bezpečnosť (*UN University's Institute for Environment and Human Security*) varoval, že medzinárodné spoločenstvo by sa malo do roku 2010 pripraviť na 50 miliónov environmentálnych utečencov. Ammassari a Black z IOM (2001) tieto údaje potvrdili. Norman Myers (2005) z Oxfordskej univerzity následne revidoval svoje odhady počtu environmentálnych utečencov: „Do roku 2050 môže dôjsť až k 200 miliónom ľudí, ktorých postihne narušenie monzúnových systémov a iné zrážkové režimy, sucho s mimoriadnou závažnosťou a trvaním, ako aj stúpanie hladiny mora a záplavy v pobrežných oblastiach.“ Toto číslo sa stalo všeobecnejšie akceptovateľným odhadom. Nadviazali naň správy publikované Friends of the Earth Australia (2007) (200 miliónov vysídlených osôb odteraz do roku 2050), Christian Aid (2007) (300 miliónov vysídlených osôb odteraz do roku 2050) i Stern *Review on the Economics of Climate Change* (2007) (150 až 200 miliónov ľudí vysídlených v dôsledku zmeny klímy do roku 2050). Ako však sám profesor Myers v rozhovore pre IOM (IOM, 2008) uznáva, toto číslo – i keď počítané z najlepších možných dostupných dát – si vyžiadalo „heroickú extrapoláciu“. Niektoré neskoršie odhady ráтали až s 1 miliardou klimatických migrantov do roku 2050 (Lovell, 2007).

V roku 2009 Globálne humanitárne fórum vypracovalo nový odhad 78 miliónov ľudí vysídlených kvôli zmene klímy do roku 2030. V jednom z posledných odhadov (Kumari et al., 2018) Svetová banka zverejnila, že tri regióny (Latinská Amerika, subsaharská Afrika a juhovýchodná Ázia) vygenerujú do roku 2050 o 143 miliónov viac klimatických migrantov. Vychádzala pritom aj z údajov o vnútorne vysídlených populáciách z roku 2017 – 68,5 milióna ľudí, čo bolo viac ako kedykoľvek predtým v histórii ľudstva a z Nansen Initiative (2015). McDonnell (2018) odhaduje, že približne tretina z nich –

22,5 milióna bolo vysídlených v dôsledku „náhleho nástupu“ zesilnených búrok, záplav a lesných požiarov. Aj keď zostávajúce dve tretiny vysídlených ľudí sú výsledkom iných humanitárnych kríz, je zrejmé, že zmena klímy prispieva ku klimatickým procesom, akými sú dezertifikácia, nárast hladiny morí, okysľovanie oceánov, znečistenie ovzdušia, zmeny štruktúry dažďa a strata biodiverzity, a tým zhoršuje aj mnohé humanitárne krízy a nárast migrácie s nimi spojený.

Napriek hľadaniu lepšieho porozumenia skúmaných javov, všetky odhady možno označiť za značne nekonzistentné a ignorujúce regionálne aspekty (Gemene, 2011 a 2009). V literatúre aj po Nansen Iniciatíve (2015) dochádza k značnému zmätku v oblasti definícií, veľkosti týchto „utečeneckých“ tokov, ako aj toho, či je možné skutočne izolovať environmentálne príčiny od komplexného súboru premenných, ovplyvňujúcich pohyb obyvateľstva. Dlhú dobu sa pozeralo na drastickú zmenu životného prostredia ako na „kontextový faktor“ mobility obyvateľstva – Suhrke (1992) označuje túto perspektívu za „minimalistickú“. Argumenty, ktoré predložili „maximalisti“ (medzi nimi aj Myers, 1995), sa považovali dlho za málo podložené a založené na neoficiálnych informáciách. Napriek tomu ich úloha vo vývoji odvetvia environmentálnej migrácie je nezastupiteľná, a to predovšetkým preto, že spopularizovali fenomén environmentálnych utečencov medzi širokou verejnosťou a vydláždili mu cestu v odbornej i vo vedeckej literatúre (Mougeot, 1992).

4.5.1 Problém predikcie

Napriek tomu, že meteorologická veda a techniky modelovania klímy za posledné desaťročie dramaticky pokročili, stále nemôžeme presne predpovedať vplyv zmeny klímy na naše systémy počasia. Vedci nenachádzajú úplnú zhodu napríklad v tom, ako sa zmenia vzorce úhrnu zrážok i či globálne otepľovanie povedie k častejším a prudším hurikánom. Vedecká komunita sa doteraz, a to celkom pochopiteľne, zameriavala na stanovenie biofyzikálneho rozsahu a povahy antropogénnych klimatických zmien. Menej času a energie sa vynaložilo na predpovedanie vplyvu budúcich klimatických zmien na ľudskú spoločnosť. **Komplexné interakcie medzi rôznymi meteorologickými a sociálnymi faktormi robia modely príčin a následkov zložitými a často nevhodnými.** V dôsledku toho sú údaje, ktoré analytici doteraz vytvorili, len dobre vzdelanými odhadmi.

Predikcie vplyvu klímy na migračné toky sú komplikované predovšetkým kvôli týmto skutočnostiam:

- Po prvé, nútená klimatická migrácia sa deje na pozadí bezprecedentných zmien v počte a distribúcii svetovej populácie. Svetová populácia v súčasnosti rastie tempom 1,1 % a predpokladá sa, že do roku 2050 dosiahne 9,8 miliardy (z úrovne 7,89 miliardy v roku 2021). Medzitým sa zrýchľuje presun do mestských oblastí. Už 56,2 % svetovej populácie žije v mestách. Najväčšiu zmenu registruje Latinská Amerika a Karibik, kde v súčasnosti žije v mestách až 81,2 % populácie (oproti len 41,3 % v 1950) (State of the World Population, 2021).
- Po druhé, nemáme žiadne skutočné základné údaje o súčasných migračných pohyboch. V rozvojových krajinách alebo v medzinárodnom spoločenstve nie je dostatok kapacít na zber tohto druhu údajov, najmä pre vnútornú migráciu. Obmedzená kapacita je zameraná na sledovanie cezhraničnej migrácie. Vzhľadom na to, že väčšina nútených klimatických migrantov zostane na území vlastného štátu, mechanizmus zberu údajov o týchto pohyboch jednoducho je komplikovaný a leví podiel má metodológia vypracovaná IDMC.
- Po tretie to, čo sa stane v druhej polovici 21. storočia, do značnej miery závisí od toho, čo robíme dnes. Do roku 2050 stupeň zotrvačnosti v klimatickom systéme znamená, že zmena klímy na nasledujúcich 50 rokov je do značnej miery predurčená. Rozsah a povaha klimatických zmien potom závisí od aktuálnych emisií. V dôsledku toho si mnohí analytici myslia, že je veľmi špekulatívne pokúšať sa presadiť opatrenia proti vplyvom klímy a očakávať, že ich efekty sa výraznou mierou prejavia už do roku 2050.

4.5.2 Obete klimatickej zmeny – „čistí klimatickí migranti“

Treba rozlišovať medzi presídlenými ľuďmi v dôsledku klimatických udalostí a klimatických procesov.

Migranti v dôsledku klimatických udalostí

Podľa metodiky IDMC žilo na konci roka 2020 približne 7 miliónov ľudí v 104 krajinách a teritóriách **vysídlených v dôsledku klimatických udalostí (katastrof)**. Najviac vysídlených osôb registrovala IDMC v Afganistane (1,1 milióna); Indii (929 000); Pakistane (806 000); Etiópii (633 000) a Sudáne (454 000) (IDMC, 2021). Rovnako ako v minulých rokoch zostali katastro-

fy hlavným spúšťačom vnútorných presídlení na celom svete. Konkrétne, katastrofy v roku 2020 spôsobili viac ako tri štvrtiny (30,7 milióna) nových vnútorných presídlení zaznamenaných na celom svete (IDMC, 2021). Počas pandémie COVID-19 mnoho ľudí zostalo počas katastrofy vo svojich domoch napriek včasným varovaniám zo strachu z infekcie. Údaje o migračnej sile katastrof boli najvyššie za desaťročie (IDMC, 2021). Viac ako 98 % z 30,7 milióna nových presídlených ľudí v roku 2020 bolo dôsledkom nebezpečenstiev spojených s počasím, ako sú búrky a záplavy a boli sústredené vo východnej Ázii a Tichomorí ako aj v južnej Ázii. Päť krajín predstavovalo viac ako 60 % nových vnútorných presídlení v dôsledku katastrof: Čína (5,1 milióna), Filipíny (4,4 milióna), Bangladéš (4,4 milióna), India (3,9 milióna) a Spojené štáty (1,7 milióna) (IDMC, 2021).

Aj keď sa väčšina mobility v kontexte environmentálnych a klimatických zmien vrátane vysídľovania po katastrofách vyskytuje v rámci hraníc krajín, niektorí ľudia sú nútení presťahovať sa do zahraničia. Globálne údaje o cezhraničnom pohybe v kontexte katastrof sú však obmedzené, zatiaľ sa skúma iba niekoľko pozoruhodných prípadov (Nansen Initiative, 2015; Ionesco, Mokhnacheva a Gemenne, 2017). V niektorých prípadoch je možné použiť oficiálne zdroje o poskytnutí humanitárnych víz, napr. pre Haitičanov zo strany USA po zemetraseniach. Pomaly nastupujúce procesy, ako sú suchá alebo stúpanie hladiny morí tiež čoraz viac ovplyvňujú mobilitu ľudí na celom svete. Aj keď konkrétne údaje nie sú k dispozícii, existujú viaceré prípadové štúdie pre vytvorenie vedeckého úsudku (napr. Foresight, 2011; Piguet, Laczko, 2014; Ionesco, Mokhnacheva a Gemenne, 2017).

Relokáciu komunit v kontexte environmentálnych a klimatických zmien vo zvýšenej miere realizujú aj vlády (súhrn nedávnych relokačných programov nájdete v štúdiu Ionesco, Mokhnacheva a Gemenne, 2016; Georgetown University, UNHCR a IOM, 2017). Napríklad desaťtisíce ľudí boli premiestnené vo Vietname (Chun, 2014); státisíce v Etiópii (Foresight, 2011, s. 177) a niekoľko miliónov v Číne (Foresight, 2011, s. 177).

Migranti v dôsledku klimatických procesov

K dnešnému dňu literatúra eviduje len niekoľko prípadov, v ktorých označuje **klimatickú zmenu ako proces za jediný faktor migrácie**. Tieto prípady sú najčastejšie na tichomorských ostrovoch. Hladina mora stúpa v západnom Pacifiku rýchlosťou 12 milimetrov ročne a už zaplavila osem ostrovov. Ďalšie dva sú na pokraji zmiznutia, čo vyvolalo vlnu migrácie do väčších krajín (Nunn et al., 2017; Roy, Gallagher, 2019). Odhaduje sa, že do roku 2100

stratí stúpajúci oceán celkovo 48 ostrovov (Deshmukh, 2019). V roku 2015 požiadala rodina Teitotovcov o status utečencov na Novom Zélande, pričom ako dôvod udala klimatické zmeny na domovskom ostrovnom štáte Kiribati. Ich prípad, prvý svojho druhu, sa dostal na Najvyšší súd Nového Zélandu, ale bol nakoniec zamietnutý. Ostrovy v Mikronézskych federatívnych štátoch sa drasticky zmenšili, vplyvom erózie pôdy a kontamináciou sladkovodných zdrojov morskou vodou sa stali neobývatelnými (Nunn et al., 2017).

Napriek svojej extrémnej zraniteľnosti relatívne malá populácia (2,3 milióna ľudí v 11 krajinách) a odľahlá poloha tichomorských ostrovov znamená, že táto **populácia má len malý hlas v medzinárodnom spoločenstve a dostáva sa jej len malej vizibility v médiách**, čo môže mať za následok aj odmietanie hľadania riešení na medzinárodnej pôde. Istý mediálny priestor dostali napríklad Carteretské ostrovy na Papue-Novej Guinei, obyvatelia dediny Lateu na Vanuatu, premiestnenie dediny Shishmaref na ostrove Sarichef na Aljaške a ponor ostrova Lohachara do rieky Hooghly v Indii. V roku 2009 zarezovalo v mediálnom prostredí aj zasadnutie vládneho kabinetu Maldiv pod vodou v potápačských oblekoch s cieľom poukázať na nutnosť riešenia klimatických zmien práve pre tieto koralové ostrovy.

V roku 2005 bolo oficiálne rozhodnuté o evakuácii 1 000 obyvateľov Carteretských ostrovov, skupiny malých a nízko položených koralových atolov spravovaných Papuou-Novou Guineou. Búrková erózia a prienik slanej vody spôsobili, že obyvateľstvo bolo takmer úplne závislé od vonkajšej pomoci. Desať rodín presťahovali na väčší ostrov Bougainville, vzdialený 100 km, avšak relokácia celého ostrova sa následne zasekla. V roku 2017 finske ministerstvo v Canberre podalo správu, že napriek relokačným snahám populácia na atole sa zdvojnásobila. Lokálna aktivistka Ursula Rakova upozorňuje, že Carteretské ostrovy stratili už 50 % svojej pôdy kvôli erózii, avšak zjavné spory medzi lokálnymi kmeňmi a skorumpovanou vládou, ako aj slabá ochota medzinárodného spoločenstva uväzňujú momentálne 1 800 obyvateľov na atoloch, ktoré do roku 2040 pravdepodobne sa stanú neobývatelnými (Bingeding, 2018). Druhá skupina asi stovky obyvateľov Lateu na ostrove Tegua na Vanuatu bola premiestnená ďalej do vnútrozemia po poškodení ostrova víchricou, eróziou pôdy a zasolením ich zdrojov pitnej vody. V oboch prípadoch bolo vyhlásenie obyvateľov týchto ostrovov za „*prvých utečencov v oblasti zmeny klímy*“ načasované tak, aby sa zhodovalo so stretnutím OSN o klimatickom dohovore v novembri 2005.

Obec Shishmaref leží na ostrove Sarichef severne od Beringovho prielivu. Kombinácia topiaceho sa permafrostu a erózie morského pobrežia prinútila

obyvateľov presťahovať svoju dedinu niekoľko kilometrov na juh. Predpokladá sa, že zmena klímy zmenšila bariéry morského ľadu, ktoré obmedzovali silu miestnych prílivov a erozívnych prúdov na pobreží.

V decembri 2006 sa rozšírili správy o zaliatí prvého pôvodne obývaného ostrova v dôsledku zmeny klímy. Vedci oznámili, že ostrov Lohachara v delte rieky Hooghly, ktorý bol kedysi domovom 10 000 ľudí a ktorý začal mať problémy s povodňami pred 20 rokmi, sa napokon stratil pod hladinou mora.

Pre správnosť údajov však aj platí, že existuje len malý vedecký konsenzus v tom, že tieto štyri prípady sú definitívne výsledkom antropogénnych klimatických zmien. Fred Terry, riaditeľ programu UNDP v Bougainville, tvrdí, že v prípade Carteretských ostrovov dynamitový rybolov zničil prirodzenú ochranu, ktorú ponúka útes, zatiaľ čo prirodzený pokles a tektonický pohyb môžu tiež vysvetliť zaplavenie ostrovov. V skutočnosti sa o plánoch na evakuáciu obyvateľov diskutovalo od začiatku osemdesiatych rokov minulého storočia, prerušila ich však vojna na susednom ostrove Bougainville na Papue a Novej Guinei. Podobne je na tom ostrov Lohachara, ktorého podložie je tvorené pieskom, a teda vo svojej podstate je nestabilné. Ostrov bol s veľkou pravdepodobnosťou nahlodaný aj riečnymi prúdmi a oslabený deštruktívnou mangrovových porastov.

Publikované príklady nútenej migrácie spôsobenej antropogénnymi klimatickými zmenami sú zatiaľ viac neoficiálne než empirické a postihujú tak v čistej forme v súčasnosti niekoľko stoviek alebo tisíc ľudí. Je otázne, či túžba zaplniť titulky časopisov nezakrýva aj fakt, že klimatická migrácia je súčasťou ľudskej existencie od nepamäti. Ale zatiaľ, čo dôkazy o výrazne antropogénnom „signáli zmeny klímy“ v nútenej migrácii sú nepriame, stále pribúdajú. A vzhľadom na to, že všetky dostupné scenáre predpovedajú zrýchlenie zmeny klímy, ktorá bude mať vplyv na rastúce populácie a viac ľudí žijúcich v okrajových územiach, bude nútená klimatická migrácia určite narastať. Dôležitou otázkou okrem toho, s koľkými klimatickými migrantmi treba rátať, zostáva aj, aký vplyv budú mať tieto migračné toky na rozvoj.

4.6 Environmentálna migrácia: vplyv na rozvoj

Je iróniou, že klimatické zmeny budú podľa odhadov najviac postihovať rozvojové krajiny, teda krajiny najmenej zodpovedné za emisie skleníkových plynov. Vzhľadom na malú vzdialenosť, ktorú klimatickí migranti prekonávajú, je pravdepodobné, že rozvojové krajiny budú znášať aj najväčšie bre-

meno zabezpečenia bývania a ostatných potrieb nútených klimatických migrantov.

Populáciou a geograficky sú južná a východná Ázia obzvlášť **zraniteľné regióny** voči rozsiahlej nútenej migrácii. Dôvodom je, že ich početné populácie žijúce v nízko položených oblastiach sú osobitne vystavené efektom nárastu hladiny mora. Šesť z desiatich veľkomiest Ázie sa nachádza na pobreží (Jakarta, Šanghaj, Tokio, Manila, Bangkok a Bombaj). Čína má 41 % populácie, 60 % bohatstva a 70 % veľkomiest situovaných v pobrežných oblastiach. Milióny ďalších zraniteľných sa nachádzajú v Afrike, najmä v okolí delty Nílu a pozdĺž západného pobrežia Afriky. Zmeny v objeme zrážok osobitne zasahujú potravinovú bezpečnosť v subsaharskej Afrike.

Malé ostrovné štáty na celom svete sú obzvlášť citlivé na vzostup hladiny morí, pretože v mnohých prípadoch (Bahamy, Kiribati, Maldivy a Marshallove ostrovy) je väčšina ich územia v nadmorskej výške menej ako tri alebo štyri metre. Ostatné ostrovné štáty majú tendenciu mať vysoký stupeň rozvoja a vysokú hustotu obyvateľstva v okolí svojho pobrežia. Polovica obyvateľov Karibiku napríklad žije do 1,5 km od pobrežia.

Nútená migrácia **bráni rozvoju najmenej štyrmi spôsobmi:**

- zvyšujúcim sa tlakom na mestskú infraštruktúru a služby,
- podkopávaním hospodárskeho rastu,
- zvyšovaním rizika konfliktov a
- zhoršením zdravotných, vzdelávacích a sociálnych ukazovateľov medzi samotnými migrantmi.

Aký vplyv má migrácia v dôsledku klimatických zmien na rozvoj závisí, samozrejme, od počtu vysídlených. Je zrejmé, že 200 miliónov ľudí vysídlených v dôsledku zmeny klímy by rozvoju uškodilo oveľa viac ako 10 miliónov. Výsledný efekt na rozvoj závisí tiež od toho, či ľudia budú utekať náhle (v dôsledku častejších katastrof) alebo v dôsledku plazivých zmien klímy (klimatických procesov). V dôsledku náhlych katastrof je náročnejšie zvládnuť nápor migrantov, pričom pri plazivých zmenách je časový priestor na prípravu migračných tokov minimálne z teoretického hľadiska.

4.6.1 Vplyv na mestské sídla

Rastúci nedostatok potravín a vody v dôsledku zmeny klímy vo vidieckych oblastiach urýchlil dramatický trend urbanizácie v rozvojovom svete. Mestské oblasti ponúkajú prístup k hotovostnej ekonomike (na rozdiel od vidieckeho spôsobu života, v ktorom prevláda samozásobiteľské hospodárenie)

a môžu uľahčiť poskytovanie služieb. Ak však urbanizácia postupuje príliš rýchlo alebo neplánovane, môže to mať vážne dôsledky na blaho miest a poskytovanie mestských služieb (Brown, 2008).

Podľa údajov Habitat for Humanity z Veľkej Británie najkonzervatívnejšie odhady hovoria, že 1 miliarda ľudí dnes žije v slumoch, t. j. v nekvalitnom bývaní s obmedzeným počtom čistých vôd, hygienických a vzdelávacích služieb. Väčšina expertov však súhlasí s tým, že vrátane rôznych typov neformálnych osád sa počet zvyšuje až na 1,6 miliardy, čo predstavuje 1/4 svetovej mestskej populácie. Odhaduje sa, že do roku 2030 bude 1 zo 4 ľudí na planéte žiť v slume alebo inom neformálnom sídle (Sclar et al., 2005). Vysoká hustota obyvateľstva a vysoká miera kontaktu pomáhajú šíriť choroby, zatiaľ čo zdravotnícke a vzdelávacie služby sú často nedostatočné. V Indii je napríklad neplánovaná urbanizácia spojená so šírením horúčky dengue (Shah et al., 2004).

4.6.2 Vplyv na ekonomiku

Hromadná migrácia narúša výrobné systémy a podkopáva domáce trhy. Strata ľudského kapitálu vo forme pracovnej sily a investícií do vzdelávania navyše oslabuje hospodársky rast. To môže vytvoriť posilnenie obmedzených ekonomických príležitostí, ktoré prispievajú k budúcej migrácii.

Účinok „úniku mozgov“ z rozvojových krajín je už vážnym problémom. Jedným z odkazov prípadu Dust Bowl v 30. rokoch bolo, že tí, ktorí utiekli pred suchom, boli mladé, zručné rodiny s trochou peňazí a silnými sociálnymi sieťami – presne ten typ ľudí, ktorí sú základnými zložkami úspešných komunit. *„Miesta, ktoré zanechali,“* hovorí Robert McLeman z Ottawskej univerzity, *„sa stále viac polarizovali medzi bohatými vlastníkami nehnuteľností a chudobnou podtriedou, spodnou špirálou, z ktorej sa niektoré komunity nikdy nespamätali. Budúca klimatická migrácia má podobný potenciál, ktorý môže mať dlhodobé negatívne dôsledky na sociálno-ekonomickú stabilitu v postihnutých oblastiach“* (McLeman, Smit, 2006). Zmena klímy tak môže urýchliť odlev mozgov, pretože zvyčajne sú to mladí a schopní, ktorí sa odsťahujú.

Rýchly hospodársky rast a urbanizácia navyše urýchľujú a zväčšujú vplyv a hybné sily zmeny klímy – očakáva sa, že do roku 2040 vzrastie dopyt po energii o 66 % (Prakash, 2018). V kombinácii so stratou, resp. presídľovaním výroby z ekonomicky silných pobrežných regiónov (Nansen Initiative, 2015) možno očakávať, že napríklad kolektívna juhoázijská ekonomika (Bangla-

děš, Bhután, India, Maldivy, Nepál a Srí Lanka) príde v dôsledku zmeny klímy do roku 2050 o 1,8 % svojho ročného HDP (UNFCCC, 2014). The New York Times uvádza, že životné podmienky 800 miliónov ľudí by sa mohli vážne znížiť, čo povedie k zintenzívneniu masovej migrácie a úniku mozgov – možno na bezprecedentnej úrovni (Sengupta, Popovich, 2018).

4.6.3 Vplyv na politickú nestabilitu a konflikty

Napriek tomu, že existuje len málo prípadov zmeny klímy ako jediného faktora migrácie, zmena klímy je uznávaná na pôde OSN za potenciálnu hrozbu pre medzinárodný mier a bezpečnosť, najmä ak existuje etnické a sociálne napätie (Weerasinghe, 2018). Podľa Johna Ashtona, bývalého vyslanca Spojeného kráľovstva pre zmenu klímy, „*masívne migrácie, najmä vo vyprahnutých alebo polosuchých oblastiach, v ktorých žije viac ako tretina ľudí na celom svete, premenia krehké štáty na zlyhávajúce štáty a zvýšia tlak na regionálnych susedov, čo je evidentné už v Afrike*“ (Ashton, Burke, 2005).

Severozápadná Afrika čelí stúpajúcej hladine mora, suchu a dezertifikácii. Tieto podmienky len prispejú k už tak značnému počtu sezónnych migrantov a zvýšia napätie v krajine pôvodu, ako aj v cieľových krajinách a po trasách, ktorými sa migranti presúvajú. Experti na klímu a bezpečnosť často uvádzajú dôsledky extrémneho sucha v Sýrii, ktoré predchádzalo občianskej vojne v roku 2011 (Gleick, 2014) a podľa zistení Missirian a Schlenkera (2017) povedlo k masívnej migračnej a azylovej kríze v Európskej únii v posledných rokoch. Bezpečnostná komunita tiež zdôrazňuje prepojenie medzi zmenou klímy a terorizmom – napríklad úpadok poľnohospodárskej a pastoračnej obživy bol spojený s úspechom rekrútingových stratégií al-Kaídy (Werz, Conley, 2012).

Rozsiahle vysídľovanie obyvateľstva prekreslí etnickú mapu mnohých krajín, čím sa predtým oddelené skupiny dostanú do tesnej blízkosti medzi sebou a v súťaži o rovnaké zdroje. V kontexte zlej správy vecí verejných, chudoby a ľahkého prístupu k ručným zbraňam môžu tieto situácie ľahko prerásť do násilností. V Nigérii sa 500 km² (1,50 štvorcových míľ) zeme každoročne mení na púšť, čo spôsobuje, že dezertifikácia je hlavným problémom krajiny. Ako rastie púšť, farmári a pastieri sa sťahujú či už do zvyšku obývatel'ného vidieka, alebo do preplnených miest (Brown, 2004). Existuje tiež pomerne rozšírené presvedčenie, že kríza v Dárfúre má svoj pôvod v rozšírenom suchu, ktoré priviedlo pastierov do konkurencie s farmármi (Brown, 2008).

Aj keď v medzinárodnej diplomacii v oblasti klímy existuje tendencia spájať migráciu s konfliktom v prijímajúcich oblastiach, neexistuje jasný reťazec príčin a následkov (Flavell, Melde a Milan, 2020, s. 30). Potenciál konfliktu v komunitách, ktoré prijímajú environmentálnych migrantov, závisí od mnohých faktorov, napríklad od typu a časového rámca environmentálnej migrácie, prítomnosti ďalších hybných síl konfliktu a riadenia migrácie.

Štúdie o vplyvoch degradácie životného prostredia na vzťahy medzi utečencami a hostiteľmi ukazujú, že existuje väčší potenciál pre konflikty, ak sa veľké množstvo ľudí pohybuje v relatívne krátkom časovom rámci a do destinácií už environmentálne namáhaných (Flavell, Melde a Milan, 2020, s. 31). Štúdie navyše ukazujú, že vysídlenie po katastrofe s menšou pravdepodobnosťou vedie ku konfliktom v hostiteľskej krajine ako vysídlenie v dôsledku prebiehajúcich konfliktov. Dôvod? Na rozdiel od vysídľovania vyplývajúceho z konfliktu, ktorý môže vyvolať veľký prílev utečencov do susedných krajín a ktorý je možné vnímať ako hrozbu z dôvodu odlišného etnického pôvodu, jazyka a kultúry utečencov, vysídlenie v dôsledku katastrof spúšťa vnútorné migračné toky ľudí, ktorí sú vo všeobecnosti viac podobné prijímajúcim komunitám, a preto je menej pravdepodobné, že budú vnímané ako hrozba (Flavell, Melde a Milan, 2020, s. 30).

4.6.4 Vplyv na zdravie a dobré životné podmienky migrantov

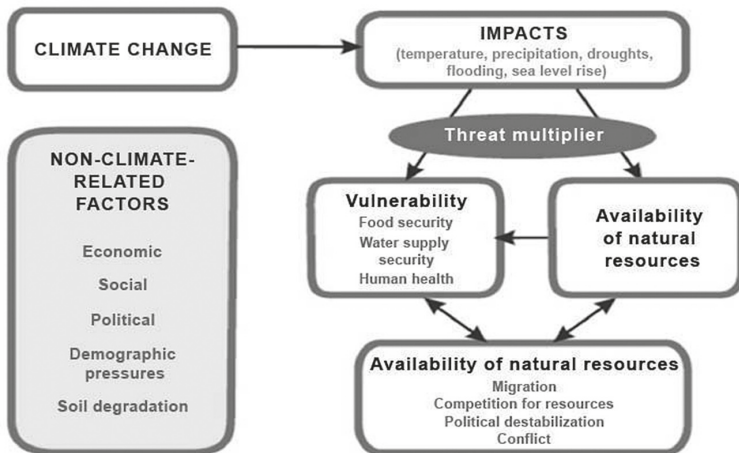
Vysídlenie obyvateľstva oslabuje poskytovanie lekárskej starostlivosti a očkovacie programy; čím sa stávajú infekčné choroby ťažšie zvládnuteľnými a smrteľnejšími. Je dobre zdokumentované, že populácie utečencov majú horšie zdravotné výsledky ako usadlé populácie. Nútení migranti, obzvlášť v prípade, že sú nútení rýchlo utiecť pred klimatickými udalosťami, sú tiež vystavení väčšiemu riziku sexuálneho vykorisťovania, obchodovania s ľuďmi a sexuálneho a rodového násillia (UNHCR, 2003).

Nútená migrácia v reakcii na klimatické stresy môže tiež napomáhať šíreniu epidemii. Viscerálna leishmanióza (VL) je jedným z príkladov. VL je rozšírené parazitárne ochorenie s globálnym výskytom 500 000 nových prípadov u ľudí každý rok. V severovýchodnej Brazílii sú periodické epidemické vlny VL spojené s migráciou do mestských oblastí po dlhých obdobiach sucha (Franke et al., 2002). Ako ukazuje štúdia IOM (Guadagno, 2020), COVID-19 pandémie zhoršila postavenie presídlených populácií, a to osobitne ich zdravotného fyzického i psychického stavu, ako aj ekonomického postavenia.

4.7 Teoretické prístupy k environmentálnej migrácii

V literatúre sa stretne s niekoľkými odlišnými prístupmi k environmentálnej migrácii. Suhrke a Visentin (1991) a Morrissey (2012) opisujú dva široko definované prístupy, ktoré sa líšia nielen v rétorickej forme používanej na označenie migrácie a sledovaných vedeckých cieľov, ale aj v použitej metodológii a odporúčaných politikách.

Maximalistický alebo „alarmistický“ prístup: autori reprezentujúci tento prístup boli prví, ktorí sa témou environmentálnej migrácie zaoberali v nadväznosti na prácu El-Hinnawihho (1985). Navrhli priamy príčinný vzťah medzi zmenou klímy a migráciou obyvateľstva. Myers (1993), Westing (1992) a Ramlogan (1996) navrhujú neomaltuziánske prístupy, pričom predpokladajú, že nárast svetovej populácie a zintenzívnenie zmeny klímy drasticky zníži dostupné zdroje a povedie k zvýšenej zraniteľnosti obyvateľstva. Maximalisti uplatňujú holistický deduktívny prístup (Castles, 2002) a používajú kontroverzný termín „utečenec“, ktorý nie je vždy vhodnou stratégiou na opis jednotlivcov vysídlených v dôsledku zmeny klímy (Hunter, 2005). Ich analytický rámec je možné chápať takto (obr. 4):

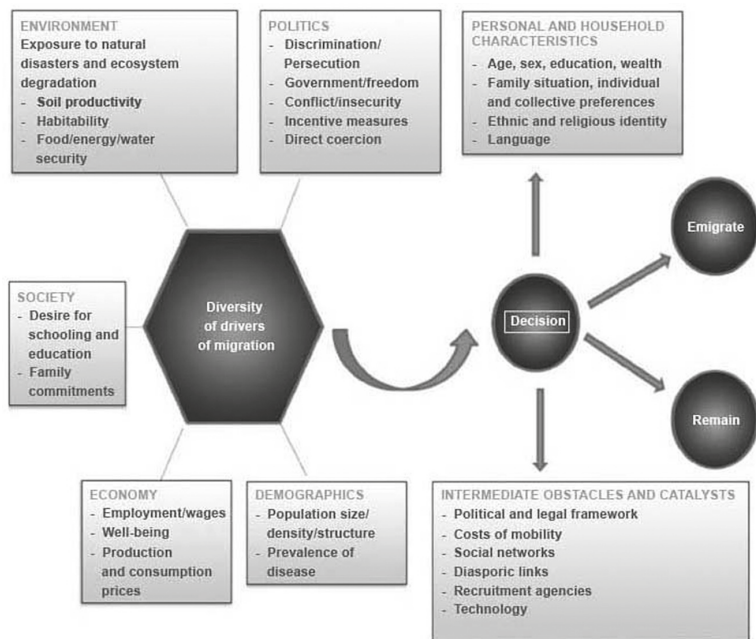
Obr. 4.4 „Maximalistický“ pohľad na environmentálnu migráciu

Zdroj: UNEP (2011, s. 153).

Legenda: *climate change* = zmena klímy, *impacts* (temperature, precipitation, droughts, flooding, sea level rise) = vplyvy (teplota, zrážky, suchá, záplavy, rast hladiny morí), *threat*

multiplier = multiplikátor hrozby, *vulnerability* (*food security, water supply security, human health*) = zraniteľnosť (potravinová bezpečnosť, bezpečnosť dodávok vody, ľudské zdravie), *availability of natural resources* (*migration, competition for resources, political destabilization, conflict*) = dostupnosť prírodných zdrojov (migrácia, boj o zdroje, politická destabilizácia, konflikt), *non-climate-related factors* (*economic, social, political, demographic pressures, soil degradation*) = neklimatické faktory (ekonomické, sociálne, politické, demografické tlaky, znehodnotenie pôdy).

Štúdie uskutočnené na základe tohto prístupu sa teda pokúšajú katalogizovať a zmapovať ohrozené oblasti životného prostredia za predpokladu, že v nich nevyhnutne dôjde k migrácii. V dôsledku vplyvu zmeny klímy sa domácnosti budú postupne alebo spontánne premiestňovať na krátke alebo dlhé vzdialenosti. Tento lineárny a deterministický pohľad na vzťah medzi environmentálnymi zmenami a migráciou, ktorý stavia ľudí medzi bytosti bez psychologickej hĺbky, vyníma ich zo všetkých sociálnych štruktúr, má prinajmenšom dve ďalšie charakteristické črty: (1) „sedavý“ pohľad na spoločnosti, ktorý má tendenciu minimalizovať mobilitu predkov charakteristickú pre niektoré nomádske populácie a (2) teleologický pohľad na ekonomický rozvoj, ktorého výsledkom je ahistorický a depolitizovaný pohľad na ľudské spoločnosti (Morrissey, 2012). Autori, ktorí uplatňujú tento prístup, tak uznávajú osobitý charakter sociálno-ekonomického kontextu krajín južnej pologule a najmä významné javy chudoby, ktoré sa v nich vyvíjajú, ale chápu ich ako dôsledok neúplného ekonomického rozvoja, nie ako produkt historických a súčasných procesov, ktoré produkujú a reprodukovujú nerovnosti bohatstva.

Obr. 4.5 „Minimalistický“ pohľad na environmentálnu migráciu

Zdroj: Black (2001, s. 1 – 5).

Legenda: *decision / emigrate / remain* = rozhodnutie / emigrovať / zostať, *diversity of drivers of migration* = diverzita faktorov migrácie, *environment (exposure to natural disasters and ecosystem degradation – soil productivity, habitability, food/energy/water security)* = životné prostredie (vystavenie sa prírodným katastrofám a degradácii ekosystému – produktivita pôdy, obývateľnosť, potravinová/energetická/vodná bezpečnosť), *politics (discrimination/persecution, government/freedom, conflict/insecurity, incentive measures, direct coercion)* = politika (diskriminácia/perzekúcia, vláda/sloboda, konflikt/neistota, motivačné opatrenia, priamy nátlak), *personal and household characteristics (age, sex, education, wealth, family situation, individual and collective preferences, ethnic and religious identity, language)* = individuálna charakteristika a charakteristika domácnosti (vek, pohlavie, vzdelanie, bohatstvo, rodinná situácia, individuálne a kolektívne preferencie, etnická a náboženská identita, jazyk), *society (desire for schooling and education, family commitments)* = spoločnosť (túžba po vzdelaní, rodinné záväzky), *economy (employment/wages, well-being, production and consumption prices)* = ekonomika (zamestnanosť/mzdy, blahobyt, ceny výroby a spotreby), *demographics (population size/density/structure, prevalence of disease)* = demografia (veľkosť/hustota/štruktúra populácie, prevalencia chorôb), *intermediate obstacles and catalysts (political and legal framework, costs of mobility, social networks, diasporic links, recruitment agencies, technology)*

networks, diasporic links, recruitment agencies, technology) = prechodné prekážky a katalyzátory (politický a právny rámec, náklady na mobilitu, sociálne siete, diasporické väzby, personálne agentúry, technológie).

Minimalistický alebo „skeptický“ prístup: tento prístup, ktorého hlavným zástancom je geograf Richard Black, nespochybňuje klímu ako faktor pri rozhodovaní o migrácii (Black et al., 2011). Stanovuje nepriamy vzťah medzi zmenou klímy a pozorovanou migráciou, ktorý musí byť spojený so sociálno-ekonomickými, politickými a/alebo kultúrnymi úvahami (Hunter, 2005). Tieto analýzy, opatrné pred tendenciou „stotožňovať“ ohrozené populácie s vysídlenými populáciami (Hugo, 2008, s. 31), sa pokúšajú zväziť mocenské vzťahy, ktoré štruktúrujú sociálne vzťahy.

Zástancomia tohto prístupu tvrdia, že je ťažké empiricky izolovať klimatické faktory pri rozhodovaní migrujúcich populácií: populácie nekonajú lineárne a sociálno-ekonomické, politické a kultúrne súvislosti môžu v určitých prípadoch obmedziť alebo zvýšiť výslednú migráciu (Black et al., 2013). Veľké klimatické variácie môžu udržať populácie tam, kde sú, zničením alebo zmenou ich rôznych spôsobov vysídľovania, takže populácie s určitou úrovňou sociálno-ekonomického kapitálu budú mať väčšiu tendenciu odsťahovať sa, čím sa chudobní ocitnú v zúfalejšej situácii (Foresight, 2011).

Prostredníctvom početných kontextualizovaných prípadových štúdií, ako sú tie, ktoré sú uvedené v projekte EACH-FOR (2009), minimalistí ukazujú, že rozhodnutie o migrácii má mnohostranný a mnohovrstevný charakter (obr. 4.5). Uznávajú teda existenciu klimatických migrantov, kritizujú však odhady a prognózy vyplývajúce zo štandardného prístupu a požadujú komplexnejšiu analýzu (Gemenne, 2011).

Tento polarizovaný pohľad na skúmanie vzťahu zmeny klímy a environmentálnej migrácie je možné doplniť identifikáciou konkrétnych vedeckých cieľov každého prístupu a na základe toho ich názorov a metodík. Carter a kol. (2007, p. 137) napríklad sumarizujú (tab. 4.1).

Tab. 4.1 Typológia prístupov k analýze environmentálnej migrácie

	Prístup v zmysle			
	rizik	zraniteľnosti	adaptácie	integrácie problematík
Vedecké ciele	vplyvy klimatickej zmeny na migráciu	procesy ovplyvňujúce zraniteľnosť a vyvolávajúce migráciu	procesy ovplyvňujúce stupeň migrácie ako adaptačnú stratégiu	interakcie a spätná väzba medzi viacerými determinantmi a vplyvmi na migráciu
Praktické ciele	akcie na zníženie rizika	akcie na zníženie zraniteľnosti	akcie na zvýšenie adaptácie	ponuky a náklady verejných politík (od lokálnych po medzinárodné)
Metodológia	DPSIR (faktory, tlak, stav, vplyv, reakcia), hodnotenie environmentálnych rizík	<ul style="list-style-type: none"> – indikátory a profily zraniteľnosti – minulé a súčasné klimatické riziká – analýza životných podmienok – metódy „založené na agende“ a „naratívne“ – vnímanie rizika – úspech rozvojových politík 	<ul style="list-style-type: none"> – integrované modelovanie hodnotenia medzisektorové interakcie – diskusie medzi zainteresovanými stranami – viacúrovňoví <i>stakeholders</i> 	
Priestorová dimenzia	zhora nadol, z globálnej na lokálnu úroveň	zdola nahor, od lokálneho k regionálnemu	viaceré úrovne	
Autori	Nicholls, Tol, 2006	McLeman, Smit, 2006	Black et al., 2011	

Zdroj: spracované podľa Carter et al. (2007, s. 137).

Piguet (2010) pri pokuse sprehľadniť rôzne metodologické prístupy k štúdiu prepojenia medzi zmenou klímy/degradáciou životného prostredia a migráciou rozdeľuje tieto štúdie do šiestich hlavných prístupov (od ekologickej inferencie po modelovanie založené na faktoroch). Po identifikácii silných a slabých stránok každého (potenciálne komplementárneho) prístupu dospieva k záveru, že je potrebné zvýšiť úsilie o zhromažďovanie informácií a tvorbu databáz.

4.8 Politiky environmentálnej migrácie

Vzhľadom na svoj antropický pôvod stále do značnej miery dominujú v diskusii o zmene klímy prírodné vedy a štúdie o populácii a životnom prostredí (P & E – *population and environment*). Zameriavajú sa predovšetkým na prepojenie medzi spotrebou zdrojov fosílnych palív a skleníkových plynov (GHG – *greenhouse gas emissions*, GHG) a ich vplyvom na atmosféru (vplyv prvého rádu), klímu (vplyv druhého rádu), „prírodné systémy“ (vplyv tretieho rádu) a „ľudské systémy“ (vplyv štvrtého rádu). V súvislosti s opatreniami, ktoré je potrebné prijať, hodnotiace správy IPCC z 90. rokov minulého storočia zdôraznili potrebu obmedziť emisie skleníkových plynov (opatrenia na zmiernenie, **mitigáciu**). V tomto období bola adaptácia v zásade obmedzená na manažment zdrojov a technologické riešenia, ako je produktivita poľnohospodárstva, plánovanie a výstavba priehrad. Vzhľadom na opakované zlyhania zavedených politík mitigácie sa postupne zaradili do medzinárodnej agendy **stratégie adaptácie, ktoré sa dostali aj do politik bezpečnosti** (Schade, 2012).

Téma klimatickej migrácie spadá do kategórie vplyvov štvrtého rádu. Nie je prekvapením, že sa k nej opäť vo veľkej miere pristupuje na základe teórií P & E (najmä tých, ktoré sa týkajú hrozby nedostatku zdrojov). V skutočnosti, nezávisle od diskusie o klíme, analytický rámec štúdií P & E poskytol základy, aby sa preskúmalo prepojenie medzi životným prostredím a migráciou. Na základe existencie vzťahu príčin a následkov medzi klimatickými udalosťami a formami migrácie majú politiky potenciálne dva primárne ciele: **obmedziť negatívne externality** klimatickej migrácie a **využiť priaznivé účinky**, ktoré môžu z nej vyplývať (Raleigh et al., 2008). Aby sa dosiahol tento dvojitý cieľ, politické stratégie sa usilujú zasadiť **do cyklu riadenia klimatickej migrácie štyri fázy**: (1) predchádzanie zmene klímy alebo adaptácia na ňu (klimatická predimigrácia); (2) prispôbenie sa klimatickej mig-

rácii alebo vysídľovaniu; (3) riadenie migračných tokov a útlm externalít; a (4) poskytovanie riešení pre integráciu migrantov.

V závislosti od zabezpečenia financovania sa tak súčasťou balíka riešení klimatických zmien stáva aj „**riadená migrácia**“. Presídlenie zraniteľných komún do bezpečnejších a životaschopnejších oblastí je čiastočným riešením degradácie zdrojov. Ak nie je možná adaptácia na klimatické zmeny lokálne, považuje sa presídlenie za jediné vhodné opatrenie. Tento prístup umožňuje predchádzať nekontrolovanej masovej migrácii, považovanej za formu „nepripravenosti“. S presídľovaním potenciálnych migrantov je však spojených mnoho rizík: nedostatok pôdy, nezamestnanosť, bezdomovectvo, zvýšená chorobnosť a úmrtnosť, potravinová neistota, strata prístupu k spoločnému majetku a sociálna dezintegrácia, pričom úroveň závažnosti sa líši v závislosti od zraniteľných skupín (ženy, deti, pôvodné obyvateľstvo atď.). Aby sa zaistili ich životné podmienky, javí sa ako nevyhnutné „chrániť migrantov pred klimatickými politikami“ (Schade, 2012).

Zdá sa, že primárnym imperatívom je **stabilizácia komún vystavených riziku degradácie životného prostredia**. Tento cieľ musí byť založený na rôznych nástrojoch (ako napríklad zlepšenie počítačových systémov a databáz, rozvoj udržateľných postupov, kompenzačná finančná pomoc, zlepšenie daňových režimov, sociálno-technologické inovácie, kalibrácia nových finančných nástrojov), ktoré sú samy osebe súčasťou viacvrstvového prístupu k problému (integrácia komerčných hľadísk, štruktúrovanie migrácie na národnej a medzinárodnej úrovni, urbanistické plánovanie, ekonomická, sociálna a zdravotná podpora vysídlených osôb atď.). Bez ohľadu na migračný aspekt nových politik v oblasti klímy, jedna vec sa zdá byť jasná: ich implementácia je pomalá, pretože v očiach verejných orgánov predstavuje vysídlenie obyvateľstva zvýšený zdroj rizika pre vysídlených a pre vysídlené oblasti (Oliver-Smith, 2009). Operačné politiky sa preto často podobajú núdzovým zásahom, ktoré sú poznačené intertemporálnym nesúlantom medzi štruktúrnym záväzkom vyžadovaným migráciou klímy a krátkodobými akciami (Cefai, 1996). Ak chcú štáty v plnej miere využiť potenciálnu synergiu medzi politikami, ktoré majú vplyv na dotknuté komunity, musia s udržateľnou podporou medzinárodného spoločenstva preukázať politickú vôľu a uprednostniť pridelovanie finančných prostriedkov na dlhodobé intervencie. Takýto prístup zahŕňa zlepšenie vývoja a realizácie projektov a programov vypracovaných národnými a medzinárodnými komunitami.

4.9 Zdroje dát

Komplexné súbory údajov o environmentálnej migrácii alebo plánovanej relokácii zatiaľ na globálnej úrovni neexistujú, ale niekoľko iniciatív začalo zhromažďovať informácie vo viacerých krajinách. Nasledujúci zoznam poskytuje prehľad existujúcich dostupných informácií vrátane kvalitatívnejšieho výskumu.

4.9.1 Zber primárnych dát

Vnútroštátne orgány zbierajú informácie o vysídľovaní a evakuáciách spojených s katastrofami, najmä s rýchlo sa rozvíjajúcimi katastrofami. Údaje o vysídlení na miestnej úrovni sú k dispozícii od (medzinárodných a národných) humanitárnych agentúr (mimovládnych organizácií, agentúr OSN) zapojených do záchranných operácií, ktoré zhromažďujú údaje s cieľom reagovať na potreby postihnutého obyvateľstva.

Zdroje administratívnych údajov, ako napríklad **počet humanitárnych víz** (napríklad v USA, Brazílii, Ekvádore alebo Mexiku) alebo povolení na pobyt udelených (napríklad Argentínou) v súvislosti s katastrofami môžu poskytovať informácie o cezhraničnom vysídľovaní a pohyboch v kontexte environmentálnych udalostí všeobecnejšie.

Matica sledovania presídlenia Medzinárodnej organizácie pre migráciu (DTM – *IOM's Displacement Tracking Matrix*) je systém používaný na sledovanie a monitorovanie vysídľovania v dôsledku katastrof a kríz obyvateľstva. Údaje sa pravidelne zbierajú, spracúvajú a šíria s cieľom lepšie porozumieť pohybu a vyvíjajúcim sa potrebám vysídleného obyvateľstva a migrantov, či už na mieste alebo na ceste, pred katastrofami, počas nich a po nich.

Inovatívne zdroje údajov zahŕňajú zdroje založené na mobilných telefónoch, ako sú napríklad záznamy o podrobnostiach hovoru (CDR – *call detail records*). Veľké údaje generované používateľmi mobilných telefónov pred a po katastrofách, ako bolo zemetrasenie na Haiti v roku 2010 (Bengtsson et al., 2011) a tajfúny na Filipínach a v Bangladéši (Lu et al., 2016) naznačujú, kam sa presídlené osoby presťahovali, pomáhajú poskytovať rýchlu a cieleňú humanitárnu pomoc alebo porozumieť individuálnemu rozhodovaniu (Laczko, Rango, 2014). To môže byť prostriedkom na zber doplnkových kvantitatívnych údajov o pohyboch v malom rozsahu a o sezónnych modeloch spojených s adaptáciou na zmenu životného prostredia a katastrofách, ktoré je ťažké zohľadniť v tradičných nástrojoch prieskumu domácností

(Lu et al., 2016). Ďalšie projekty sa zameriavajú na využitie zdrojov veľkých údajov, ako sú satelitné snímky alebo údaje zo sociálnych médií, na včasnú identifikáciu environmentálnych stresových faktorov, ktoré by mohli viesť k vysídleniu (pozri napríklad Isaacman et al., 2017).

Niekoľko **výskumných projektov** zhromažďuje nové údaje o väzbách medzi životným prostredím a mobilitou ľudí, ale len málo z nich má porovnávaci prístup. Medzi výnimkami je projekt Migrácia, životné prostredie a zmena klímy: dôkazy pre politiku (MECLEP), ktorý realizovala IOM a šesť výskumných partnerov v rokoch 2014 – 2017 ako porovnávaciu kvantitatívnu a kvalitatívnu štúdiu šiestich krajín (Dominikánska republika, Haiti, Keňa, Papua Nová Guinea, Maurícius a Vietnam). Podobný zber dát pre komparatívnu analýzu vyprodukoval aj projekt *Pacific Climate Change and Migration* (PCCM) od ILO, UNESCAP a UNDP zameraný na Tuvalu, Nauru a Kiribati. Univerzitný inštitút OSN pre životné prostredie a ľudskú bezpečnosť (UNU-EHS) zverejnil taktiež podrobné údaje, ako klimatické zmeny ovplyvňujú tieto tichomorské ostrovné štáty.

4.9.2 Zdroje druhotných dát

Centrum pre monitorovanie vnútorného premiestňovania (IDMC) zhromažďuje údaje o vnútornom vysídlení v kontexte katastrof od roku 2008 na celom svete (údaje sa generujú podľa udalostí, nie podľa krajín) prostredníctvom svojej online globálnej databázy interného premiestňovania (GIDD – *Global Internal Displacement Database*). Odhady vychádzajú z informácií národných orgánov, agentúr OSN ako IOM, Medzinárodnej federácie červeného kríža (IFRC) a Úradu OSN pre koordináciu humanitárnych záležitostí (OCHA – *UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs*), mimovládnych organizácií a najmä zo správ médií. Údaje sú zverejnené vo výročnej globálnej správe o vysídlení (GRID – *Global Report on Internal Displacement*), ktorá sa zaoberá aj vnútorným vysídľovaním v dôsledku konfliktov a násillia. IDMC vyvíja metodiky na mapovanie a hodnotenie budúcich rizík vysídľovania katastrof a začína zhromažďovať údaje o cezhraničnom vysídľovaní.

Projekt HELIX (*High-End Climate Impacts and Extremes*) poskytol výskum klimatických vplyvov a adaptácie vo vzťahu k rôznym scenárom globálneho otepľovania (2, 4 a 6 °C) s využitím prediktívnej analýzy. Migrácia ľudí bola zahrnutá do štúdií vplyvu. Nedávna správa Groundswell: Príprava na migráciu vnútornej klímy (Rigaud a kol., 2018) vyvinula model budúcej

distribúcie obyvateľstva v roku 2050 v troch regiónoch (subsaharská Afrika, južná Ázia a Latinská Amerika). Databázu štúdií **CLIMIG** o environmentálnej migrácii, kvalitatívnej aj kvantitatívnej povahy vyvinula Univerzita v Neuchatel (Švajčiarsko).

Portál environmentálnej migrácie (*Environmental Migration Portal*) od IOM ponúka vyhľadávanie dát zhromaždených v rámci projektu Ľudia v pohybe v meniacom sa podnebí: bibliografia (*People on the Move in a changing climate: Bibliography*), ktorú vydala IOM v spolupráci s Univerzitou v Neuchatel. Databáza obsahuje aj hodnotenie krajín migrácie a životného prostredia, ktoré zverejnila IOM. Nedávna štúdia IOM GMDAC (*Global Migration Data Analysis Centre*) z roku 2020 poskytuje taktiež zdroj údajov.

Tematická pracovná skupina pre tému „Environmentálne zmeny a migrácia“ Globálneho znalostného partnerstva o migrácii a rozvoji (**KNOMAD** – *Knowledge Partnership on Migration and Development*) vytvorila komentovanú bibliografiu o environmentálnej migrácii a vypracovala súbor nástrojov pre plánované premiestnenie s mnohými príkladmi prípadových štúdií (Georgetown University, UNHCR a IOM, 2017).

Prvý „**Atlas environmentálnej migrácie**“ pod taktovkou IOM a Sciences Po, Paríž (publikované v Routledge v roku 2017) priniesol inovatívny prehľad znalostí o súvislostiach medzi migráciou a environmentálnymi zmenami vo forme komplexných máp, diagramov a prípadových štúdií. Ďalšie publikácie a dáta vypracováva a spracováva aj prvé výskumné centrum na problematiku environmentálnej migrácie **Hugo Observatory** na Univerzite v Liège (Belgicko).

4.9.3 Nedostatky štatistických dát

Za posledné desaťročie sa dosiahol významný pokrok v metodikách a zbere údajov. Akademickí vedci a špecializované agentúry pracujú na vylepšených metodikách porovnávacích cezhraničných alebo medziregionálnych štúdií, modelov založených na faktoroch a viacfaktorových simulátoroch navrhnutých na predpovedanie budúcich trendov [ako je modelovanie presídlenia spôsobeného suchom (Ginnetti, Franck, 2014) alebo globálny model rizika vysídľovania IDMC zameraný na katastrofy s náhlym nástupom na základe ničenia bytov] a identifikácia hotspotov triangulujúca environmentálne a sociálne údaje, ktoré všetky môžu výrazne prispieť k zlepšeniu súčasných dôkazov a budúcich prognóz trendov environmentálnej migrácie s cieľom lepšie informovať politiky.

Analýza veľkých údajov (*big data*) môže poskytnúť príležitosti lepšie odhadnúť rozsah pohybov v kontexte katastrof a degradujúceho prostredia. Tieto nové metódy môžu vyplniť medzery v údajoch časových radov, naznačiť, odkiaľ sa ľudia presťahovali a kam a zvýšiť aktuálnosť týchto informácií. V niektorých prípadoch by tieto nové metódy mohli byť použité na vyslanie včasných varovaní zachraňujúcich život. Zároveň je potrebné dodržiavať záruky súkromia a etické aspekty.

Napriek tomu problémy pretrvávajú.

Je náročné rozlišovať, kedy je prostredie hlavným faktorom vyvolávajúcim migráciu a nie **v kombinácii s inými faktormi**: vo väčšine prípadov sú environmentálne faktory úzko späté so sociálno-ekonomickými, politickými, demografickými, kultúrnymi a osobnými faktormi, ktoré zohrávajú úlohu viest k mobilite alebo predchádzať jej (Foresight, 2011), čo sťažuje zber údajov nad rámec prebiehajúcich katastrof. Informácie o ľuďoch, ktorí sa pohybujú v dôsledku plazivých klimatických procesov, ako je zvyšovanie hladiny mora alebo salinizácia, sú z metodických dôvodov vzácne.

Najkomplexnejšie údaje, ktoré sú k dispozícii, sledujú iba ľudí, ktorí boli v tom roku **novο vysídlení**: Vďaka práci IDMC sú údaje o vnútornom vysídlení v dôsledku prírodných rizík dostupné takmer pre všetky krajiny. Rôzne definície používané poskytovateľmi údajov a nedostatok informácií z jednotlivých krajín však stále predstavujú výzvu, čo vedie k tomu, že správy z médií sú dôležitým zdrojom udalostí zahrnutých v odhadoch. Agregáty údajov IDMC sa zameriavajú výlučne na ľudí, ktorí boli v danom roku vysídlení. Tento údaj odzrkadľuje toky ľudí počas jedného roka a nezachytáva dĺžku vysídlenia ľudí, ich návrat domov alebo premiestnenia na iné miesto, osôb, ktoré nie sú chránené v táboroch, alebo ľudí zadržaných pri dlhodobom vysídľovaní. Zhromažďovanie údajov o cezhraničných pohyboch po katastrofách sa iba začína a je obmedzené na lokalizované prípadové štúdie (IDMC, 2021).

Nedostatočné vykazovanie: Kvalita a dostupnosť údajov o vysídlení sa líši v závislosti od krajiny a od udalosti k udalosti: o udalostiach alebo katastrofách malého rozsahu, ktoré sa vyskytujú v izolovaných a marginalizovaných oblastiach, sa podáva málo správ, a preto nie sú zahrnuté v dostupných súhrnných odhadoch (IDMC, 2021).

Málo informácií o väzbách medzi konfliktom a vysídľovaním katastrofy: V prípadoch, keď je konflikt spojený s katastrofami, chýbajú informácie o pohyboch, najmä o histórii vysídlenia, ktorá by mohla informovať o budúcich predpovediach (údaje IDMC sú napríklad k dispozícii iba od roku 2008, ale od roku 2017 zahŕňajú aj údaje o suchu).

Sú potrebné **komplexné súbory údajov o environmentálnej migrácii alebo plánovanej relokácii**: Údaje o environmentálnej migrácii a plánovanej relokácii sa v posledných rokoch zlepšili, pretože v postihnutých oblastiach bol vykonaný rastúci počet štúdií. Uvedené výskumné databázy sú dôležitými nástrojmi poskytujúcimi prehľad existujúcich dostupných informácií. Na posúdenie toho, ako môžu byť rôzne formy mobility prospešnou adaptačnou stratégiou a aké potenciálne riziká je potrebné minimalizovať, sú však potrebné porovnateľné kvantitatívne, rozčlenené a georeferencované údaje. Väčšina existujúcich prieskumov sa zameriava hlavne na prepojenia medzi migráciou a životným prostredím a majú väčšinou kvalitatívny charakter. Je potrebných viac informácií o vplyvoch týchto presunov na prispôbenie sa životnému prostrediu a zmene klímy.

Primálo údajov o **uväznených populáciách**: Niektoré populácie postihnuté degradáciou životného prostredia a katastrofami sa nemusia vedieť pohnúť z dôvodu nedostatku finančných zdrojov alebo sociálnych sietí. Ide o veľmi zraniteľnú populáciu, ale údajov, ktoré by informovali o opatreniach a ochrane, je málo.

Sú potrebné **lepšie prediktívne analýzy**: Pokiaľ ide o predpovedanie budúcich trendov, oddelenie environmentálnych a spoločenskovedných komúnit predstavuje ďalšiu výzvu v kontexte, v ktorom by výskumu environmentálnej migrácie výrazne prospel multidisciplinárny výskum a lepšia integrácia údajov o klíme a údajov o populácii.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

Kapitola 1

- ADEWALE, A. R. (2017). Import substitution industrialisation and economic growth – Evidence from the group of BRICS countries. In: *Future Business Journal*, vol. 3, issue 2, 2017. Dostupné 14. 8. 2020 na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2314721017300713>
- CHANG, H. J., GRABEL, I. (2004). *Reclaiming Development*. London and New York, Zed Books, 2004. 224 s. ISBN 1842772015.
- CHANG, H. J. (2002). History debunks the free trade myth. In: *The Guardian*, 22.6. 2002. Dostupné 8. 8. 2021 na: <https://www.theguardian.com/business/2002/jun/24/globalisation>
- CHANG, H. J. (2007). *Institutional change and economic development*. London, Anthem Press, 2007. 305 s. ISBN 978-1-84331-281-9.
- CROSETTE, B. (1998). Mahbub ul Haq, 64, Analyst And Critic of Global Poverty. In: *New York Times*, 17. 7. 1998. Dostupné 21. 8. 2020 na: <https://www.nytimes.com/1998/07/17/world/mahbub-ul-haq-64-analyst-and-critic-of-global-poverty.html>
- JACOBS, J. (2020). Rostow's Stages of Growth Development Model. In: *ThoughtCo*. Dostupné 13. 6. 2020 na: <https://www.thoughtco.com/rostows-stages-of-growth-development-model-1434564>
- JAHAN, S., MAHMUD, A. S., PAPAGEORGIU, Ch. (2014). What Is Keynesians Economics. In: *Finance & Development*, September 2014, Vol. 51, No. 3. Dostupné 8. 8. 2020 na: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2014/09/basics.htm>
- KULKARNI, K. G., Fogelberg, K. (2005). *Neo-classical Theory of development, neo-liberalism and experience of Kenya*. 2005. Dostupné 13. 8. 2020 na: https://www.researchgate.net/publication/5105011_NEO-CLASSICAL_THEORY_OF_DEVELOPMENT_NEO-LIBERALISM_AND_EXPERIENCE_OF_KENYA
- LAL, D. (1997). *The Powery of „Development Economics“*. London, The Institute of Economic Affairs. 1997. The second edition. 263 s. ISBN 0 255 36519 8.
- LANE, D. (2020). *Revisiting Lenin's theory of socialist revolution on the 150th anniversary of his birth*. Dostupné 12. 8. 2020 na: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2020/04/22/revisiting-lenins-theory-of-socialist-revolution-on-the-150th-anniversary-of-his-birth/>
- LANOSZKA, A. (2018). *International Development. Socio-Economic Theories, Legacies, and Strategies*. Routledge 2018. 260 s. ISBN 978-1-138-67035-8.
- LETICHE, J. M. (1960). Adam Smith and David Ricardo on Economic Growth. In: *The Panjab University Economist*, vol. 1, nr. 2, 1960. 25 s. Dostupné 10. 8. 2020 na: https://www.jstor.org/stable/23006569?read-now=1&seq=18#page_scan_tab_contents

- LEVITT, K. P. (2021). W. Arthur Lewis: Pioneer of Development Economics. In *United Nations. UN Chronicle*. Available 8. 8. 2021 na: <https://www.un.org/en/chronicle/article/w-arthur-lewis-pioneer-development-economics>
- MONBIOT, G. (2016). Neoliberalism – the ideology at the toot of all our problems. In: *The Guardian*. 15. 4. 2016. Dostupné 12. 8. 2020 na: <https://www.theguardian.com/books/2016/apr/15/neoliberalism-ideology-problem-george-monbiot>
- NARASIMHUIU, M. (1977). Ricardo's theory of economic growth. In: *Indian Economic Journal*, vol. 25, iss. 1. Dostupné 10. 8. 2020 na: <https://search.proquest.com/open-view/6b0e59820004a697f0eaab755ccb2c17/1?pq-origsite=gscholar&cbl=1819379>
- OZAWA, T. (2010). *The (Japan-Born) "Flying-Geese" Theory of Economic Development Revisited— and Reformulated from a Structuralist Perspective*. Columbia Business School, Október 2010, č. 201. Dostupné 12. 6. 2021 na: <https://core.ac.uk/download/pdf/161436271.pdf>
- PARTHASARATHY, B. (1994). Marxist theories of development, the new international division of labour, and the Third World. In: *Berkeley planning journal* 9 (1), 1994. Dostupné 8. 8. 2020 na: https://www.researchgate.net/publication/255968254_Marxist_theories_of_development_the_new_international_division_of_labor_and_the_Third_World
- ROMUNIAK, S. N. (2017). *The SAGE Encyclopedia of War: Social Science Perspectives Dependency Theory*. SAGE Publications, Inc., 2017. s. 482 – 483. DOI: 10.4135/9781483359878.n191. Dostupné 8. 6. 2021 na: https://www.researchgate.net/publication/328232792_Dependency_Theory
- ROSTOW, W. W. (1959). The Stages of Economic Growth. In: *The Economic History Review*, New Series, Vol. 12, No. 1 (1959), pp. 1 – 16. Dostupné 12. 6. 2021 na: <http://www.jstor.org/stable/2591077>
- SACHS, J. (2005). The End of Poverty: Economic Possibilities for our Time. In: *Global Journal of Management and Business Research: B Economics and Commerce*, Volume 14 Issue 6, 2014. Global Journals Inc., s. 66 – 84. ISSN 2249-4588. Dostupné 20. 8. 2020 na: https://globaljournals.org/GJMBR_Volume14/8-Jeffrey-Sachs.pdf
- SEN, A. (1999). *Development as Freedom*. New York, Anchor Books. 1999. 361 s. ISBN 0-38572027-0.
- SWINDLER, A. (2004). The Politics of AIDS in in sub-Saharan Africa. In: SEN, A. 1999. *Development as Freedom*. New York, Anchor Books. 1999. s. 46 – 47. ISBN 0-38572027-0.
- THOMPSON, K. (2016). *The End of Powerty by Jefrey Sachs*. Dostupné 20. 8. 2020 na: <https://revisesociology.com/2016/09/30/end-poverty-sachs-summary/>
- TOMÁNEK, M. (2011). Selhal v Latinské Americe Washingtonský konsensus? In: *Mezinárodní politika* č. 7/2011, 25. 7. 2011. Dostupné 14. 6. 2021 na: <http://cepin.cz/czel/clanek.php?ID=1011>
- ZOBOV a kol. (2017). Comparative Analysis of the Best Practices in the Economic Policy of Import Substitution. In: *European Research Studies Journal*, Volume XX, Issue 2A,

2017, pp. 507 – 520. RePEc:ers:journl:v:xx:y:2017:i:2a:p:507-520 Dostupné 16. 6. 2021 na: <https://core.ac.uk/download/pdf/155235556.pdf>

Kapitola 2

- AFD. (2019). *5 Challenges for employment in developing countries*. Dostupné 3. 7. 2021 na: <https://www.afd.fr/en/actualites/5-challenges-employment-developing-countries>
- AIELLO, F., CARDAMONE, P. (2007). *Analysing the impact of EBA Initiative using a gravity model*. Dostupné 14. 11. 2020 na: <http://www.ecostat.unical.it/anania/PUE&PIEC/WPs/WP%2010-7%20Aiello%20e%20Cardamone.pdf>
- BENCONT. (2017). Holandská choroba. In: *Bencont weekly report*, ročník 2017, číslo 30. Dostupné 8. 8. 2021 na: <https://www.bencont.sk/app/cmsSiteAttachment.php?ID=166&disposition=inline>
- BERHARD, T., KUBLBOCK, K. (2020). Unprecedented but not Unpredictable: Effects of the COVID-19 Crisis on Commodity-Dependent Countries. In: *PCM*. 20. 10. 2020 doi: 10.1057/s41287-020-00313-9 Dostupné 2. 7. 2021 na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7575855/>
- BLAND, L. (2019). *Everything but democracy and human rights: EU conditionality in Cambodia*. Dostupné 14. 11. 2020 na: https://ir.canterbury.ac.nz/bitstream/handle/10092/17238/Bland%2c%20Lauren_Master%27s%20Thesis.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- ECONOMICSDISCUSSION. (2021). *3 Major Causes of Vicious Circle of Poverty*. Dostupné 8. 8. 2021 na: <https://www.economicdiscussion.net/poverty/3-major-causes-of-vicious-circle-of-poverty-with-diagram/4592>
- EIF. (2020). *Trade for LDC development. Annual report 2020*. Dostupné 7. 7. 2021 na: https://enhancedif.org/sites/default/files/eif_annual_report_2020.pdf
- EUROPEAN COMMISSION. (2021). *European Union, Trade in goods with Cambodia*. Dostupné 8. 8. 2021 na: https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_cambodia_en.pdf
- FALCMAN, V. (2020). Meždunarodnaja pomošč bednejšim stranam. In: *Mirovaja ekonomika i meždunarodnyje otnošenija*, 2020, Vol. 64, č. 8, 138 s. Moskva, Ruská akademía vied. 2020. ISSN 0131-2227.
- FERNHOLZ, T. (2016). *The World Bank is eliminating the term “developing country” from its data vocabulary*. Dostupné 19. 5. 2020 na: <https://qz.com/685626/the-world-bank-is-eliminating-the-term-developing-country-from-its-data-vocabulary/>
- FIELDS, G. S. (2019). *Self-employment and poverty in developing countries*. 2019. Dostupné 3. 7. 2021 na: <https://wol.iza.org/articles/self-employment-and-poverty-in-developing-countries/long>
- GAVALOVÁ, V., BAUMGARTNER, B. (2014). *Ekonomika a obchodná politika rozvojevých krajín*. Bratislava, Ekonóm, 2014. 268 s. ISBN 978-80-225-3844-2.

- GRADEVA, K., MARTÍNES-ZARZOSO, I. (2020). *The Role of the Everything but Arms Preferences Regime in the EU Development Strategy*. Dostupné 14. 11. 2020 na: https://www.econstor.eu/obitstream/10419/39993/1/324_gradeva.pdf
- HAMADEN, N., SERAJUDDIN, U. (2020). New world Bank country classifications by income level: 2020 – 2021. In: *World Bank Blogs*. Dostupné 17. 6. 2021 na: <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-world-bank-country-classifications-income-level-2020-2021>
- HAMILTON, C. P. (2019). We must help developing countries escape commodity dependence. 2019. In: *World Economic Forum*. 17. 5. 2019. Dostupné 30. 6. 2021 na: <https://www.weforum.org/agenda/2019/05/why-commodity-dependence-is-bad-news-for-all-of-us/>
- HAMISI, S. H. (2019). The negative consequences of a rapid population growth. *Global Scientific Journal*, vol. 7, iss. 4, 2019. ISSN 2320-9186. Dostupné 3. 7. 2021 na: https://www.globalscientificjournal.com/researchpaper/THE_NEGATIVE_CONSEQUENCES_OF_A_RAPID_POPULATION_GROWTH.pdf
- HKTD, Research. (2019). *CAMBODIA: Partial Suspension of Duty-Free Access to EU Markets*. 3. 3. 2020. Dostupné 8. 8. 2021 na: <https://research.hktdc.com/en/article/MzY5-ODM5NzI2>
- ILO. (2021). *World Employment and Social Outlook*. 2021. Dostupné 15. 7. 2021 na: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_795453.pdf
- IMF. (2020). *World Economic and Financial Survey*. Dostupné 19. 5. 2020 na: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2020/01/weodata/groups.htm>
- INVESTOPEDIA. (2020). *Unemployment rates*. Dostupné 26. 6. 2020 na: <https://www.investopedia.com/articles/personal-finance/062315/unemployment-rates-country.asp>
- KARAS, H., DOODLEY, M. (2021). Long-run impact of Covid-9 on extreme poverty. In: *Brookings*. 2. 6. 2021. Dostupné 13. 7. 2021 na: <https://www.brookings.edu/blog/future-development/2021/06/02/long-run-impacts-of-covid-19-on-extreme-poverty/>
- KHOKHAR, T., SERAJUDDIN, U. (2015). *Should we continue to use the term „developing world“?* Dostupné 19. 5. 2020 na: <https://blogs.worldbank.org/opendata/should-we-continue-use-term-developing-world>
- LEE, S. (2021). COVID-19 Brief: Impact on the Economies of Developing Countries. 2021. In: *U.S. Global Leadership Coalition*. 2021. Dostupné 18. 6. 2021 na: <https://www.usgcl.org/coronavirus/economies-of-developing-countries/>
- MAHLER a kol. (2021). Updated estimates of the impact of COVID-19 on global poverty: Turning the corner on the pandemic in 2021? In: *World Bank Blogs*. 24. 6. 2021. Dostupné 13. 7. 2021 na: <https://blogs.worldbank.org/opendata/updated-estimates-impact-covid-19-global-poverty-turning-corner-pandemic-2021#:~:text=In%20January%202021%2C%20we%20estimated,around%20the%20globe%20in%202020.&text=Even%20this%20reduced%20estimate%20represents%20a%20historical%20unprecedented%20increase%20in%20global%20poverty.>

- NONEWS. (2020). Рейтинг стран по темпам роста ВВП. Dostupné 28. 12. 2020 na: <https://nonews.co/directory/lists/countries/gdp.temp>
- OFFICE OF THE HISTORIAN. (2020). *Decolonization of Asia and Africa, 1945 – 1960*. Dostupné 25. 6. 2020 na: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/asia-and-africa>
- PROSHARE. (2021). *Nigeria's Q4 2020 Foreign Trade: The Pains and Pitfalls of Being Import Centric*. Dostupné 11. 7. 2021 na: <https://www.proshareng.com/news/Nigeria%20Economy/Nigeria-s-Q4-2020-Foreign-Trade--The-Pains-and-Pitfalls-of-Being-Import-Centric/56285>
- SOKLANG, T. (2020). *The partial withdrawal of Everything-but-arms and its impact on Cambodia – EU relations*. Dostupné 14. 11. 2020 na: <https://drive.google.com/file/d/1RqhXdHnYukrGOawEo8MSBKIH6RILXF6/view>
- STATISTA. (2021). *The 20 countries with the lowest gross domestic product (GDP) per capita in 2020 (in U.S. dollars)*. Dostupné 17. 6. 2021 na: <https://www.statista.com/statistics/256547/the-20-countries-with-the-lowest-gdp-per-capita/>
- TALAEENGATYA, S., VARACHOTISATE, L. (2019). *Economic impact of the EU's suspension of its trade preferences on Cambodia*. Dostupné 14. 11. 2020 na: https://www.krungsri.com/bank/getmedia/2d30b1c8-a47b-4d42-96d4-a2d59e62f86c/RI_Economic_Impact_EBA_Suspension_on_Cambodia_190628_EN.aspx
- THE ECONOMIST. (2021a). *The IMF boosts global growth forecasts for the second time this year*. 6. 4. 2021. Dostupné 16. 6. 2021 na: https://www.economist.com/graphic-detail/2021/04/06/the-imf-boosts-global-growth-forecasts-for-the-second-time-this-year?itm_source=parsely-api
- THE ECONOMIST. (2021b). *Thirsting for change*. Vol. 439, Nr. 925, 19. 6. 2021 p. 31. ISSN 0013-0613.
- THE WORLD BANK. (2017). *Umbrella facility for trade*. Dostupné 10. 7. 2021 na: <https://www.worldbank.org/en/topic/trade/brief/umbrella-facility-for-trade#:~:text=The%20Umbrella%20Facility%20for%20Trade,through%20the%20research%2C%20lending%2C%20and>
- THE WORLD BANK. (2020). *The World Bank in Nigeria*. Dostupné 11. 7. 2021 na: <https://www.worldbank.org/en/country/nigeria/overview>
- THE WORLD BANK. (2021). *World Bank Country and Lending Groups*. Dostupné 19. 6. 2021 na: <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>
- THE WORLD BANK. (2021a). *World Bank Country and Lending Groups*. 2021. Dostupné 19. 6. 2021 na: <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>
- THE WORLD BANK. (2021b). *Population – total. Least developed countries: UN classification*. Dostupné 6. 8. 2021 na: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?locations=XL>

- TRADE FUNDING INSIGHT. (2021). *Official development aid (ODA) and Aid for Trade*. Dostupné 10. 7. 2021 na: <https://enhancedif.org/sites/default/files/eif-trade-funding-insights-oda-screen.pdf>
- TRADING ECONOMICS. (2021). *Nigeria HDP per capita*. 2021. Dostupné 11. 7. 2021 na: <https://tradingeconomics.com/nigeria/gdp-per-capita-ppp>
- TREBILCOCK, M. J., PRADO, M. M. (2011). *What Makes Poor Countries Poor? Institutional Determinants of Development*. Edward Elgard Publishing, 2011. 286 s. ISBN 978-0- 85793-891-6.
- UN – OHRLLS. (2019). *A guide to least developed country graduation*. Dostupné 19. 5. 2020 na: http://unohrlls.org/custom-content/uploads/2019/10/UN_Graduation_Booklet_2019_FINAL_S.pdf
- UN. (2018). *Handbook on the least developed country category: inclusion, graduation and special support measures*. 2018. United Nations Publication. 103 s. eISBN 978-92-1-047225-8. Dostupné 19. 5. 2020 na: <https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/2018CDPhandbook.pdf>
- UN. (2020). *LDC Identification Criteria & Indicators*. 2020. Dostupné 19. 5. 2020 na: <https://www.un.org/development/desa/dpad/least-developed-country-category/ldc-criteria.html>
- UNCTAD. (2019 b). *State of commodity dependence*. 2019. Online ISSN: 2663-712X. Dostupné 30. 6. 2021 na: https://unctad.org/system/files/official-document/ditcom2019d1_en.pdf
- UNCTAD. (2019a). *2019 e-handbook of statistics. Total and urban population*. Dostupné 26. 5. 2020 na <https://stats.unctad.org/handbook/Population/Total.html#:~:text=The%20population%20grew%20by%201.1,fall%20below%200.5%20per%20cent.>
- UNCTAD. (2020). *The Least Developed Countries Report 2020*. Geneva 2020. eISSN: 2225-1723. Dostupné 5. 7. 2021 na https://unctad.org/system/files/official-document/ldcr2020_en.pdf
- UNDP. (2020a). *Human Development Index*. 2020. Dostupné 19. 5. 2020 na: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>
- UNDP. (2020b). *Developing regions*. 2020. Dostupné 19. 5. 2020 na: <http://hdr.undp.org/en/content/developing-regions>
- UNITED NATIONS DEVELOPMENT PROGRAMM. (2019). *Human Development Reports. 2019. Human Development Index Ranking*. Dostupné 19. 5. 2020 na: <http://hdr.undp.org/en/content/2019-human-development-index-ranking>
- UNITED NATIONS. (2020e). *Cambodia's duty-free access to the EU market has been partially withdrawn*. Dostupné 14. 11. 2020 na: <https://www.un.org/ldcportal/cambodias-duty-free-access-to-the-eu-market-partially-withdrawn/>
- UNITED NATIONS. (2020a). *Decolonization*. 2020. Dostupné 25. 6. 2020 na: <https://www.un.org/en/sections/issues-depth/decolonization/index.html>
- UNITED NATIONS. (2020b). *Least Developed Countries*. 2020. Dostupné 19. 5. 2020 na: <https://www.un.org/development/desa/dpad/least-developed-country-category.html>

- UNITED NATIONS. (2020c). *Inclusion in the LDC category*. Dostupné 19. 5. 2020 na: <https://www.un.org/development/desa/dpad/least-developed-country-category/ldc-inclusion.html>
- UNITED NATIONS. (2020d). *Preferential market access – Preferential European Union Everything but Arms Initiative*. Dostupné 14. 11. 2020 na: <https://www.un.org/ldcportal/preferential-market-access-european-union-everything-but-arms-initiative/>
- UNITED NATIONS. (2021a). *Comprehensive study on the impact of COVID-19 on the least developed country category*. 2021. Dostupné 5. 7. 2021 na: https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/CDP_Comprehensive_Study_2021.pdf
- UNITED NATIONS. (2021b). *Aid for Trade*. Available 10. 7. 2021 na: <https://developmentfinance.un.org/aid-trade>
- UNSTATS. (2019). *Statistical Yearbook 2019 edition*. 2019. Dostupné 26. 6. 2020 na: <https://unstats.un.org/unsd/publications/statistical-yearbook/files/syb62/syb62.pdf>
- WEBER, M., NEWHOUSE, D. (2021). Developing countries introduced an unprecedented social protection and jobs policy response to mitigate the effects of the pandemic. In: *World Bank Blogs*. Dostupné 17. 6. 2021 na: <https://blogs.worldbank.org/jobs/developing-countries-introduced-unprecedented-social-protection-and-jobs-policy-response>
- WTO. (2019). *Aid for Trade at a Glance 2019*. Dostupné 11. 7. 2021 na: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/aid4trade19_e.htm
- WTO. (2020). *Special and differential treatment provisions*. Dostupné 14. 11. 2020 na: https://www.wto.org/english/tratop_e/devel_e/dev_special_differential_provisions_e.htm
- WTO. (2021). *Enhanced Integrated Framework*. Dostupné 6. 7. 2021 na: https://www.wto.org/english/tratop_e/devel_e/teccop_e/if_e.htm

Kapitola 3

- ADB. (2021). *Asian Economic Integration Report 2021. Making Digital Platforms Work for Asia and the Pacific*. Mandaluyong City, 344 p. DOI: <http://dx.doi.org/10.22617/TCS210048-2>
- AKRAM, H. W. (2020). Trade Within South Asia: Unrealistic Expectations. *South Asia Research*, Vol. 40(3): 1 – 16 DOI: 10.1177/0262728020944145
- Aladi.org. (2021). Países miembros. Quienes somos. <https://www.aladi.org/sitioaladi/paises-miembros/>; <https://www.aladi.org/sitioaladi/quienes-somos-2/>
- ALEXANDRESCU, M. (2007). David Mitrany: From Federalism to Functionalism. *Transylvanian Review* XVI(1):20 – 33.
- ANDERSON, D. (1998). David Mitrany (1888 – 1975): an appreciation of his life and work. *Review of International Studies*, 24(4): 577 – 592. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0260210598005774>

- ARIC. (2013). Integration Indicators technical notes. Dostupné na: <https://aric.adb.org/integrationindicators/technotes>
- ASEAN. (2021). Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) agreement to enter into force on 1 January 2022. Dostupné na: <https://asean.org/regional-comprehensive-economic-partnership-rcep-to-enter-into-force-on-1-january-2022/>
- ASEAN. (2022). RCEP Agreement enters into force. <https://asean.org/rcep-agreement-enters-into-force/>
- ASEANstats. (2020). ASEAN Key Figures 2020. Jakarta: ASEAN Secretariat, December 2020. Dostupné na: https://www.aseanstats.org/publication/akf_2020/
- AU. (n. d.). About the African Union. Dostupné na: <https://au.int/en/overview>
- BALÁŽ, P. a kol. (2005). Medzinárodné podnikanie. 4. vydanie. Bratislava: Sprint. 571 s. ISBN 80-89085-51-2.
- BALÁŽ, P. a kol. (2019). Medzinárodné podnikanie. Bratislava: Sprint 2. 304 s.
- BARTH, M. (2019). Regionalism in North Africa: the Arab Maghreb Union in 2019. Brussels International Centre, 1 – 36. Dostupné na: <https://www.bic-rhr.com/research/regionalism-north-africa-arab-maghreb-union-2019>
- BAUMANN, R. (2011). Integration in Latin America – Trends and Challenges. In: VOLZ, U. (ed.). Regional Integration, Economic Development and Global Governance, chapter 4, pp. 76 – 102. Edward Elgar Publishing. DOI:10.4337/9781849809153
- baumgartner, b., gavalová, v. (2013). *Medzinárodná ekonomická integrácia rozvojových krajín: (aktuálne problémy a výzvy)*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 147 s.
- BAUMGARTNER, B. (2015). Niektoré špecifiká ekonomickej integrácie vybraných integračných zoskupení rozvojových krajín. *Studia commercialia Bratislavensia*, 8(29/1): 5 – 15.
- BHAGWATI, J. N. (1995). US Trade Policy: The Infatuation with FTAs. Columbia University. Discussion Paper Series No. 726 s.
- BOBOWSKI, S. (2018). Trade Regionalism of Tomorrow: Entanglement of Mega-Regionals Versus WTO. In book: Eurasian Economic Perspectives, pp. 251 – 266.
- BRITANNICA. The Editors of Encyclopaedia. (2008). *Pan-American conferences*. *Encyclopedia Britannica*. Dostupné na: <https://www.britannica.com/topic/Pan-American-conferences>. Accessed 21 September 2021.
- BRITANNICA. The Editors of Encyclopaedia. (2014). *Central American Common Market*. *Encyclopedia Britannica*. Dostupné na: <https://www.britannica.com/topic/Central-American-Common-Market>. Accessed 21 September 2021.
- CAN. (n. d.). Somos Comunidad Andina. <http://www.comunidadandina.org/Seccion.aspx?id=189&tipo=QU&title=somos-comunidad-andina>
- CAN. Secretaría General de la CAN. (2020). CAN en cifras 2020. Dostupné na: <http://www.comunidadandina.org/StaticFiles/2020129154639CANencifras.pdf>
- CYRILL, M. (2018). The RCEP Trade Deal and Why its Success Matters to China. Retrieved June 21, 2019. Dostupné na: <https://www.china-briefing.com/news/rcep-trade-deal-success-matters-china/>

- DAS, K. Ch. (2019). India shouldn't be afraid of joining RCEP. East Asia Forum. Dostupné na: <https://www.eastasiaforum.org/2019/12/13/india-shouldnt-be-afraid-of-joining-rcep/>
- DEDEOĞLU, B., BILENER, T. (2017). Neo-Functionalist Regional Integration Theory Put to Test in Asia: New Regionalism around India and ASEAN. *Insight Turkey* Volume 19, Number 4. pp. 155 – 173. DOI: 10.25253/99.2017194.10.
- DFAT. (2021). *Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP). United Kingdom Formal Accession Request to the Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership (CPTPP)*. Dostupné na: <https://www.dfat.gov.au/trade/agreements/in-force/cptpp/comprehensive-and-progressive-agreement-for-trans-pacific-partnership>
- DI FILIPPO, A. 1998. *Regional integration in Latin America, globalization and South-South*. LC/L.1128trade. Dostupné na: <http://hdl.handle.net/11362/31059>
- DRIENIKOVÁ, K., KITTOVÁ, Z. (2019). Integration Processes in the Asia-Pacific Region. In: *Trends and Challenges in the European Business Environment: Trade, International Business and Tourism*. International Scientific Conference. Proceedings of the 6th International Scientific Conference, October 17–18, 2019 (Mojmírovce, Slovak Republic). Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, pp. 60 – 71.
- DRIENIKOVÁ, K., ZUBALOVÁ, L. (2013). *Zahraničnoobchodná politika EÚ v meniacich sa podmienkach globálneho hospodárskeho prostredia*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 264 s.
- DRŽKA, M. 2013. Teórie európskej integrácie a postavenie jednotnej meny. *Medzinárodné vzťahy*, XI(3): 94 – 105.
- ECLAC. (2020). Statistical bulletin #40. International trade in goods in Latin America and the Caribbean. Second Quarter 2020. 7 p.
- ECLAC. (2021). *International Trade Outlook for Latin America and the Caribbean*. Regional integration is key to recovery after the crisis. United Nations publication. 172 p. ISBN 9789210047524.
- ECONOMIC COMMISSION FOR AFRICA (ECA). (2006). *Assessing Regional Integration in Africa II: Rationalizing Regional Economic Communities*. Addis Ababa: UN, Economic Commission for Africa. Dostupné na: <https://hdl.handle.net/10855/5611>
- ESCUDÉ, C. (2014). Realism in the Periphery. In: DOMÍNGUEZ, J. I., COVARRUBIAS, A. (eds.). *Routledge Handbook of Latin America in the World*. Abingdon: Routledge Handbooks Online.
- Europskaunia.sk. (n. d.). Neofunkcionalizmus. Dostupné na: <https://www.europskaunia.sk/neofunkcionalizmus>
- FELTER, C., RENWICK, D., CHATZKY, A. (2019). Mercosur: South America's Fractious Trade Bloc. Dostupné na: <https://www.cfr.org/background/merc-south-america-fractious-trade-bloc>

- FREINER, N. L. (2019). Global Orders of Trade: Pacific Partnerships and International Agree-ments. Rice and Agricultural Policies in Japan The Loss of a Traditional Lifestyle. Palgrave Macmillan, Cham, pp. 51 – 79.
- GANDHI, D. (2019). Figures of the week: Increasing intra-regional trade in Africa. Dostupné na: <https://www.brookings.edu/blog/africa-in-focus/2019/02/22/figures-of-the-week-increasing-intra-regional-trade-in-africa/>
- GAVALOVÁ, V., BAUMGARTNER, B. (2014). *Ekonomika a obchodná politika rozvojo-vých krajín*. Bratislava: Vydavateľstvo EKONÓM, 268 s.
- GITAU, M. (2020). Intra-SADC FTA trade and SADC FTA trade with the rest of Africa 2019. Dostupné na: <https://www.tralac.org/blog/article/15016-intra-sadc-fta-trade-and-sadc-fta-trade-with-the-rest-of-africa-2019.html>
- HAAS, E. B. (1968). *The uniting of Europe: political, social, and economic forces, 1950 – 1957*. Ernst B. Haas; foreword by Desmond Dinan; new introduction by Ernst B. Haas. Contemporary European politics and society. University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana.
- HIRST, T. (2014). What are mega-regional trade agreements? Retrieved June 20, 2019. Dostupné na: <https://www.weforum.org/agenda/2014/07/trade-what-are-megaregionals/>
- HOSSEIN, S. M. (2009). South Asian Free Trade Area: Implications for Bangladesh. MPRA Paper No. 18517 [online]. Dostupné na: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/18517/>
- CHEN, L., DE LOMBAERDE, P., CUYVERS, L. (2017). Markets Matter: The Potential of Intra-Regional Trade in ASEAN and Its Implications for Asian Regionalism. *Asian Economic Papers* 16:2 C. DOI:10.1162/ASEP_a_00510
- IAPADRE, L., LUCHETTI, F. (2010). Trade Regionalism and Openness in Africa. EUI Working Papers, RSCAS 2010/54. ROBERT SCHUMAN CENTRE FOR ADVANCED STUDIES, European Report on Development RSCAS Working Papers 2010/54, European University Institute.
- IGHOBOR, K. (2021). AfCFTA: 100 days since start of free trading, prospects seem bright. Dostupné na: <https://www.un.org/africarenewal/magazine/april-2021/afcfta-100-days-start-free-trading-prospects-seem-bright>
- IISD. (2020). With RCEP Agreement Signed, Eyes Turn to Interactions Among Trade Deals in the Asia-Pacific Region. SDG Knowledge Hub. Dostupné na: <https://sdg.iisd.org/commentary/policy-briefs/with-rcep-agreement-signed-eyes-turn-to-interactions-among-trade-deals-in-the-asia-pacific-region/>
- IMBER, M. F. (2020). „Functionalism“. *Encyclopedia Britannica*, 26 Oct. 2020. Accessed 17 June 2021. Dostupné na: <https://www.britannica.com/topic/functionalism-international-organizations>
- ISS. (2021). Profile: Arab Maghreb Union (AMU). Dostupné na: <https://issafrica.org/profile-arab-maghreb-union-amu>

- KAWAI, M., WIGNARAJA, G. (2014). Evolving trade policy architecture and FTAs in Asia. In: KAWAI, M., MORGAN, P. J., RANA, P. B. (2014). *New Global Economic Architecture*, Books, Edward Elgar Publishing, pp. 148 – 171.
- KIM, M. (2011). *Theorizing ASEAN Integration*. Johns Hopkins University Press. Dostupné na: <https://muse.jhu.edu/article/713214>
- KOSTRZEWA, B., MARUYAMA, W., STOEL, J. (2021). RCEP: What does it mean for future Asia-Pacific trade and U.S. companies operating in the region? Dostupné na: <https://www.jdsupra.com/legalnews/rcep-what-does-it-mean-for-future-asia-2449212/>
- LAURSEN, F. (2008). *Theory and Practice of Regional Integration*. Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series. Vol. 8 No. 3.
- LEE, M. (2002). “Regionalism in Africa: A Part of Problem or a Part of Solution.” *Polis/R.C.S.P./C.P.S.R.* Vol. 9, Numéro Spécial.
- LIN, G., PEI, J., ZHANG, J. (2016). Strategic Competition in the Asian Mega-regionalism and Optimal Choices. Dostupné na: <http://metatoc.com/papers/95848-strategic-competition-in-the-asian-mega-regionalism-and-optimal-choices> <https://doi.org/10.1111/twec.12474>
- LU, S. (2019). Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP): Impact on the Integration of Textile and Apparel Supply Chain in Asia-Pacific Region. In: Shen, B., Gu, Q. & Yang, Y. *Fashion Supply Chain Management in Asia: Concepts, Models, and Cases*. Singapore: Springer, pp. 21 – 41.
- MALAMUD, A., GARDINI, G. L. (2012). Has Regionalism Peaked? The Latin American Quagmire and its Lessons. *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs*, 47:1, 116 – 133, DOI: 10.1080/03932729.2012.655013
- MALAMUD, A. (2011). Conceptos, teorías y debates sobre la integración regional. *Norteamérica*, 6(2): 219 – 249. Dostupné na: <https://doi.org/10.36311/2237-7743.2012.v1n3.p366-389>
- MARINOV, E. (2014). *Economic Integration Theories and the Developing Countries*. MPRA Paper No. 63310
- MATIBAG, E. D. (2012). *Carlos Escude*. World Languages and Cultures Publications. 77. Dostupné na: https://lib.dr.iastate.edu/language_pubs/77
- MATTLI, W. (2005) Ernst Haas’s evolving thinking on comparative regional integration: of virtues and infelicities. *Journal of European Public Policy*, 12:2, 327 – 348. DOI: 10.1080/13501760500044157
- MENON, J. (2009). Dealing with the noodle bowl effect in Asia: Consolidation, multilateralization, harmonization or dilution? In: CHAISSE, J., GUGLER, P. (ed.). *Expansion of trade and FDI in Asia: strategic and policy challenges*. London: Routledge, p. 215 – 239. Dostupné na: <https://doi.org/10.4324/9780203878996>
- MERCOSUR. (2021). *MERCOSUR Countries*. Dostupné na: <https://www.mercosur.int/en/about-mercursosur/mercursosur-countries/>; <https://www.mercosur.int/quienes-somos/objetivos-del-mercursosur/>

- MILNER, A. (2014). 'Regionalism in Asia' in Europa Publications. The Far East and Australasia 2015. 46th edn, Abingdon, Routledge, 2014. pp. 68 – 76.
- MITRANY, D. (1994). A Working Peace System. In: Nelsen B.F, Stubb A.CG. (eds) The European Union. Palgrave, London. Dostupné na: https://doi.org/10.1007/978-1-349-23984-9_12
- MOON, Ch. (2017). ASEAN international organization [online]. In: Britannica. 2017. [cit. 2021-01-23]. Dostupné na: <https://www.britannica.com/topic/ASEAN>
- MUZEE, H., ENAIFOGHE, A. O. (2019) Towards an Inclusive Model of African Regional Integration: How Effective has the Linear Model been so Far? *Journal of Economics and Behavioral Studies*. 11(1(J)): 55 – 65. Dostupné na: [https://doi.org/10.22610/jeb.v11i1\(J\).2748](https://doi.org/10.22610/jeb.v11i1(J).2748)
- NAKANO, T. (2018). Southeast Asia strengthens FTAs to head off trade tensions. <https://asia.nikkei.com/Economy/Trade-war/Southeast-Asia-strengthens-FTAs-to-head-off-trade-tensions>
- NZFAT. (2018). Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership: National Interest Analysis. Dostupné na: <https://www.mfat.govt.nz/assets/Uploads/Comprehensive-and-Progressive-Agreement-for-Trans-Pacific-Partnership-CPTPP-National-Interest-Analysis.pdf>
- NZFAT. (n. d.). Regional Comprehensive Economic Partnership. Dostupné na: <https://www.mfat.govt.nz/en/trade/free-trade-agreements/free-trade-agreements-concluded-but-not-in-force/regional-comprehensive-economic-partnership-rcep/rcep-overview>
- OAS.org. (n. d.). Who We Are. Dostupné na: http://www.oas.org/en/about/who_we_are.asp
- PLENK. (2013). The Uniting of East Africa and the Uniting of Europe. JIOS, VOL. 4, Issue 2, 2013.
- POMFRET, R. (2009). Regionalism in the Asia-Pacific Region: How Wide, How Deep? SSRN Electronic Journal. 10.2139/ssrn.1566327.
- RCEP. (2020). RCEP: Asia-Pacific countries form world's largest trading bloc. Dostupné na: <https://rcepsec.org/2020/11/26/rcep-asia-pacific-countries-form-worlds-largest-trading-bloc/>
- REGMI, R. K., DEVKOTA, S. C., UPADHYAY, M. P. (2017). Impact of SAFTA on South Asian State. *Asian Economic and Financial Review*. 7(3):232-247. DOI:10.18488/journal.aefr/2017.7.3/102.3.232.247
- ROSENTHAL, G. (1993). Regional integration In the 1990s. *Issue No. 50 of CEPAL Review*. pp. 11 – 20.
- SAARC. (2021). About SAARC. Dostupné na: <https://www.saarc-sec.org/index.php/about-saarc/about-saarc>
- Sacu.int. (n. d.). History of SACU. Dostupné na: <https://www.sacu.int/show.php?id=394>
- SADC. (n. d.). Southern African Development Community. Towards a common future. Dostupné na: <https://www.sadc.int/>

- SAKYI, D., OPOKU, E. (2014). Regionalism and Economic Integration in Africa: A Conceptual and Theoretical Perspective. Ocasional Paper No. 22. Dostupné na: <https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/handle/20.500.12413/5380>
- SANAHUJA, J. A. (2007). Regionalismo e integración en América Latina Balance y perspectivas. *Pensamiento Iberoamericano*, (Ejemplar dedicado a: La nueva agenda de desarrollo de América Latina): 75 – 106.
- SICA. (n. d.). Integration at a Glance. Dostupné na: https://www.sica.int/sica/vista_en.aspx; <https://www.sica.int/pilares/inicio>; <https://www.sica.int/pilares/integracione-conomica>
- SMITH, N. „Neoliberalism“. Encyclopedia Britannica, 28 Jun. 2019. Dostupné na: <https://www.britannica.com/topic/neoliberalism>. Accessed 13 September 2021.
- SOLA, F. (2021). Opinion: 30 years of MERCOSUR milestones in South American trade bloc. The Mainichi. Dostupné na: <https://mainichi.jp/english/articles/20210401/p2a/00m/0op/002000c>
- TRALAC. (2020). The African Continental Free Trade Area: a tralac guide | 7th edition August 2020. Dostupné na: <https://www.tralac.org/publications/article/13997-african-continental-free-trade-area-a-tralac-guide.html>
- TRALAC. (2021a). Intra-Africa trade update 2020. Dostupné na: <https://www.tralac.org/documents/publications/trade-data-analysis/4375-state-of-intra-africa-trade-2020-update/file.html>
- TRALAC. (2021b). Status of AfCFTA Ratification. 27 Aug 2021. Dostupné na: <https://www.tralac.org/resources/infographic/13795-status-of-afcfta-ratification.html>
- TROITINO, D. R., CHOCHIA A. (2012). Theories of European Integration. *The Caucasus and the World*, 12, 126 – 133.
- UN. (2021). *World Economic Situation Prospects*. New York: United Nations. Dostupné na: <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/world-economic-situation-and-prospects-2021/>
- UN. (n. d.). South Asian Free Trade Area. Dostupné na: <https://www.un.org/ldcportal/south-asian-free-trade-area/>
- UNCTAD. (2020). Handbook of Statistics 2020. Dostupné na: https://unctad.org/system/files/official-document/tdstat45_en.pdf
- UNCTAD. (2021a). Handbook of Statistics 2021. Dostupné na: https://unctad.org/system/files/official-document/tdstat46_en.pdf
- UNCTAD. (2021b). Implications of the African Continental Free Trade Area for Trade and Biodiversity: Policy and Regulatory Recommendations. 57 p.
- UNCTADStat. (2021). Merchandise: Intra-trade and extra-trade of country groups by product, annual. Dostupné na: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=24397>
- URATA, S. (2018). Free Trade Agreements and Patterns of Trade in East Asia from the 1990s to 2010s. *East Asian Community Review*, 1(1 – 2): 61 – 73. Dostupné na: <https://doi.org/10.1057/s42215-018-0007-3>

- UTECEM. (2021). Informe Técnico de Comercio Exterior 2020. Dostupné na: <https://www.mercosur.int/documento/informe-tecnico-de-comercio-exterior/>
- VARGAS-ALZATE, L. F. (2019). Latin American Integration: The Dilemma. E-International Relations, 6 p. Dostupné na: <https://www.e-ir.info/2019/10/10/latin-american-integration-the-dilemma/>
- VELÁSTEGUI, P. G. (2018). Latin American integration as a wicked problem: The case for a plural approach. Revista de Relaciones Internacionales, Estrategia y Seguridad, 13(1): 93 – 117. Dostupné na: <https://doi.org/10.18359/ries.2890>
- WBG. (2020). The African Continental Free Trade Area. Economic and Distributional Effects. Washington: International Bank for Reconstruction and Development. DOI: 10.1596/978-1-4648-1559-1
- WBG. (2021). Dostupné na: <https://data.worldbank.org/country>
- WEF. (2017). What is ASEAN? Dostupné na: <https://www.weforum.org/agenda/2017/05/what-is-asean-explainer/>
- WILSON, J. (2016). Can the TPP Fix the „Noodle Bowl“ of Asian Free Trade Agreements? Retrieved June 23, 2019. Dostupné na: <http://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/can-the-tpp-fix-the-noodle-bowl-of-asian-free-trade-agreements/>
- WTO. (2021). World Trade Statistical Review 2021.
- WTO.org. (2021a). Regional trade agreements. Dostupné na: https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm
- WTO.org. (2021b). RTAs in force, participation by region. Dostupné na: <https://rtais.wto.org/UI/charts.aspx>
- YORIZUMI, W. (2019). What TPP Means for Japan and the Global Economy. Dostupné na: <https://www.nippon.com/en/in-depth/d00472/what-tpp-means-for-japan-and-the-global-economy.html>

Kapitola 4

- AMMASSARI, S., BLACK, R. (2001). *Harnessing the Potential of Migration and Return to Promote Development*, August 2001. Dostupné 8. 10. 2021 na: https://www.iom.int/sites/default/files/our_work/ICP/IDM/mrs_5_2001.pdf
- ASHTON, J., BURKE, T. (2005). *Climate change and global security*. Open Democracy, 16. 5. 2005. Dostupné 31. 8. 2021 na: https://www.opendemocracy.net/en/article_2509jsp/
- BANJEREE, S., BLACK, R., KNIVENTON, D. (2012). *Migration as an effective mode of adaptation to climate change*. Policy paper for the European Commission. Sussex Centre for Migration Research, University of Sussex. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/281030682_Migration_as_an_effective_mode_of_adaptation_to_climate_change
- BENGTSSON, L., LU, X., THORSON, A., GARFIELD, R., von SCHREEB, J. (2011). Improved Response to Disasters and Outbreaks by Tracking Population Movements with

- Mobile Phone Network Data: A Post-Earthquake Geospatial Study in Haiti. *PLOS Medicine*. Dostupné 30. 8. 2011 na: <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1001083>
- BINGEDING, N. (2019). *10 Papua New Guinea's Response to Climate Change: Challenges and Ways Forward: Pacific Climate Cultures: Living Climate Change in Oceania*. Warsaw, Poland: De Gruyter Open Poland, 2019, s. 139 – 154.
- BLACK, R. (2001). Environmental Refugees: Myth or Reality? New Issues in Refugee Research-UNHCR Research Paper (34). Marec 2001. 20 s. Dostupné 31. 8. 2021 na: <https://www.unhcr.org/research/working/3ae6a0d00/environmental-refugees-myth-reality-richard-black.html>
- BLACK, R., ADGER, W. N., ARNELL, N. W., DERCON, S., GEDDES, A., THOMAS, D. (2011). The Effect of Environmental Change on Human Migration. *Global Environmental Change*, 21(1): S3 – S11.
- BROOK, B. W., ELLIS, E. C., PERRING, M. P., MACKAY, A. W., BLOMQUIST, L. (2013). Does the terrestrial biosphere have planetary tipping points? *Trends in Ecology and Evolution*, 28(7): 396 – 401.
- BROOKS, N. (2006). *Climate change drought and pastoralism in the Sahel*. Discussion note for the World Initiative on Sustainable Pastoralism. November 2006. 10 s. Dostupné 20. 8. 2021 na: https://www.iucn.org/sites/dev/files/import/downloads/e_conference_discussion_note_for_the_world_initiative_on_sustainable_pastoralism.pdf
- BROVKIN, V., BROOK, E., WILLIAMS, J. W., BATHIANY, S., LENTON, T. M., BARTON, M., DeCONTO, R. M., DONGES, J. F., GANOPOLSKI, A., McMANUS, J., PRAETORIUS, S., de VERNAL, A., ABE-OUCHI, A., CHENG, H., CLAUSSEN, M., CRUCIFIX, M., GALLOPÍN, G., IGLESIAS, V., KAUFMAN, D. S., KLEINEN, T., LAMBERT, F., van der LEEUW, S., LIDDY, H., LOUTRE, M.-F., McGEE, D., REHFELD, K., RHODES, R., SEDDON, A. W. R., TRAUTH, M. H., VANDERVEKEN, L., YU, Z. (2021). Past abrupt changes, tipping points and cascading impacts in the Earth system. *Nature Geoscience*, 14: 550 – 558.
- BROWN, L. B. (2004). *Troubling New Flows of Environmental Refugees*. Earth Policy Institute. Dostupné 28. 1. 2004 na: http://www.earth-policy.org/plan_b_updates/2004/update33
- BROWN, O. (2008). Migration and Climate Change. IOM Migration Research Paper No. 31. 64 s. Dostupné na: <https://olibrown.org/wp-content/uploads/2019/01/2008-Migration-and-Climate-Change-IOM.pdf>
- BURKE, E., BROWN, S. J., CHRISTIDIS, N. (2006). Modelling the recent evolution of global drought and projections for the twenty-first century with the Hadley Centre climate model. *Journal of Hydrometeorology*, 7(5): 1113 – 1125.
- CARTER, T. R., JONES, R. N., LU, X., BHADWAL, S., CONDE, C., MEARN, L. O., O'NEILL, B. C., ROUNSEVELL, M. D. A., ZUBEK, M. D. (2007). New Assessment Methods and the Characterisation of Future Conditions. In: PARRY, M. L., CANZIANI, O. F., PALUTIKOF, J. P., van der LINDEN, P. J., HANSON, C. E. (eds.). (2007). *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Gro-*

- up II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press, Cambridge, UK, 133 – 171.
- CASTELS, S. (2002). Environmental Change and Forced Migration: Making Sense of the Debate. *New Issues in Refugee Research*, Working Paper no. 70. Geneva: United Nations High Commissions for Refugees. 16 s. Dostupné október 2002 na: <https://www.unhcr.org/research/working/3de344fd9/environmental-change-forced-migration-making-sense-debate-stephen-castles.html>
- CASTILLA-RHO, J. C., ROJAS, R., ANDERSEN, M. S., HOLLEY, C., MARIETHOZ, G. (2017). Social tipping points in global groundwater management. *Nature Human Behaviour*, 1: 640 – 649.
- CEFAÏ, D. (1996). Retour sur la sociologie des problèmes publics. Entretien avec Joseph Gusfield. *Réseaux. Communication - Technologie - Société* 75: 43 – 66.
- DESHMUKH, A. (2017). *Disappearing Island Nations Are The Sinking Reality of Climate Change*. Qrius. Dostupné 17. 5. 2019 na: <https://qrius.com/disappearing-island-nations-are-the-sinking-reality-of-climate-change/>
- DUPONT, A., PEARMAN, G. (2006). *Heating up the planet: Climate change and security*. Lowry Institute for International Policy, Paper 12, Sydney. Dostupné 20. 8. 2021 na: https://www.lowryinstitute.org/sites/default/files/pubfiles/LIP12_Dupont_WEB_1.pdf
- EACH-FOR. (2009). *Environmental Change and Forced Migration Scenarios, Final activity report (FP6)*. Dostupné na: <https://cordis.europa.eu/project/id/44468/reporting>
- EL-HINAWI, E. E. (1985). *Environmental Refugees*. Nairobi: UNEP. 41 s. Dostupné 22. 8. 2021 na: <https://digitallibrary.un.org/record/121267>
- FLAVELL, A., MELDE, S., MILAN, A. (2020). *Migration, environment, and climate change: Impacts*. Second report in the Migration, environment and climate change series. German Environment Agency, Text No. 43/2020. Dostupné 25. 8. 2021 na: https://www.umweltbundesamt.de/sites/default/files/medien/1410/publikationen/2020-03-04_texte_43-2020_migration-impacts_2.pdf
- FORESIGHT. (2011). *Migration and Global Environmental Change*. Final Project Report. The Government Office for Science, London. 234 s. Dostupné 20. 8. 2021 na: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/287717/11-1116-migration-and-global-environmental-change.pdf
- FRANKE, C. R., ZILLER, M., STAUBACH, C., LATIF, M. (2002). Impact of the El Niño Oscillation on Visceral Leishmaniasis, Brazil. *Emerging Infectious Diseases*, 8(9): 914 – 917.
- GARSCHAGEN, M., SOLECKI, W. (2017). Tipping Points in Adaptive Capacity and Adaptation Processes. *Journal of Extreme Events*, 4(1): 1702002.
- GEMENNE, F. (2011). Why the Numbers Don't Add Up: A Review of Estimates and Predictions of People Displaced by Environmental Changes. *Global Environmental Change*, 21(S1): S41 – S49.
- GEMENNE, F. (2009). Géopolitique du changement climatique. Armand Colin, *Perspectives géopolitiques*, 2009, 255 p.

- GEORGETOWN UNIVERSITY – UNHCR – IOM. (2017). *A Toolbox: Planning Relocations to Protect People from Disasters and Environmental Change*. Dostupné 22. 8. 2021 na: <https://environmentalmigration.iom.int/toolbox-planning-relocations-protect-people-disasters-and-environmental-change>
- GINNETTI, J., FRANCK, T. (2014). *Assessing drought displacement for Kenyan, Ethiopian and Somali pastoralists*. Technical paper, Norwegian Refugee Council and Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), Geneva. Dostupné 20. 8. 2021 na: www.internal-displacement.org/assets/publications/2014/201405-horn-of-africa-technical-report-en.pdf
- GLEICK, P. (2014). Water, Drought, Climate Change, and Conflict in Syria. *Weather, Climate, and Society*, 6(3):331 – 340.
- GUADAGNO, L. (2020). Migrants and the COVID-19 pandemic: An initial analysis. *Migration Research Series*, paper N° 60. International Organization for Migration (IOM). Geneva. 28 s. Dostupné na: <https://publications.iom.int/system/files/pdf/mrs-60.pdf>
- HESSE, C., COTULA, L. (2006). *Climate change and pastoralists: investing in people to respond to adversity, Sustainable Development Opinion*. IIED, London. 16 s. Dostupné 20. 8. 2021 na: <https://pubs.iied.org/sites/default/files/pdfs/migrate/G02651.pdf>
- HOERLING, M., HURRELL, J. W., EISCHEID, J., PHILLIPS, A. (2006). Detection and attribution of twentieth-century Northern and Southern African rainfall change. *Journal of Climate*, 19(16): 3989 – 4008.
- HOMER-DIXON, T. (1991). On the threshold: environmental changes as causes of acute conflict. *International Security*, 16(2):76 – 116.
- HOUGHTON, J. (2005). *Global Warming: The Complete Briefing*. Cambridge University Press, 2005. 396 s. ISBN 9781107091672.
- HSU, S. (2006). *2 Million displaced by storms*. Washington Post. Dostupné 16. 1. 2006 na: <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/01/12/AR2006011201912.html>
- HUNTER, L. M. (2005). Migration and Environmental Hazards. *Population and Environment*, 26(4):273 – 302.
- CHRISTIAN, A. (2020). *Counting the cost 2020: a year of climate breakdown*. Dostupné 8. 8. 2021 na: <https://www.christianaid.org.uk/resources/our-work/counting-cost-2020-year-climate-breakdown>
- CHUN, A. (2014). Vulnerability to Environmental Stress: Household Livelihoods, Assets and Mobility in the Mekong Delta, Vietnam. *IOM Migration Research Series*, No. 51. Dostupné 21. 8. 2021 na: https://publications.iom.int/system/files/pdf/mrs51_20dec2014.pdf
- IDMC (2018). *Global Report on Internal Displacement*. Dostupné 22. 8. 2021 na: <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2018/downloads/2018-GRID.pdf>
- IDMC (2021). *Global Report on Internal Displacement*. Dostupné 20. 8. 2021 na: <https://www.internaldisplacement.org/global-report/grid2021/>

- IFRC (2020). *World Disasters Report 2020: Come Heat or High Water - Tackling the Humanitarian Impacts of the Climate Crisis Together*. Dostupné 17. 11. 2020 na: <https://reliefweb.int/report/world/world-disasters-report-2020-come-heat-or-high-water-tackling-humanitarian-impacts>
- IONESCO, D., MOKHNACHEVA, D., GEMENNE, F. (2017). *The Atlas of Environmental Migration*. IOM Publishing. 172 s. ISBN 9781138022065.
- IOM (2007). *Discussion note: Migration and the Environment: 94th session*. IOM, MC/INF/288. Dostupné 1. 11. 2007 na: https://governingbodies.iom.int/system/files/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/about_iom/en/council/94/MC_INF_288.pdf
- IOM (2008). *Migration and Climate Change. IOM Research Series*, paper No. 31, 64 s. Dostupné 20. 8. 2021 na: https://www.ipcc.ch/apps/njlite/srex/njlite_download.php?id=5866
- IPCC (2007). Working group II contribution to the intergovernmental panel on climate change *fourth assessment report Climate change: climate change impacts, adaptation and vulnerability*, April 2007, p. 10 – 11. Dostupné 31. 8. 2021 na: <https://www.scribd.com/document/64463091/Migration-Climate-IOM>
- IPCC (2018). *Special Report on Global Warming*. 24 s. Dostupné 18. 8. 2021 na: <https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/spm/>
- IPCC [MASSON-DELMOTTE, V., ZHAI, P., PIRANI, A., CONNORS, S. L., PÉAN, C., BERGER, S., CAUD, N., CHEN, Y., GOLDFARB, L., GOMIS, M. I., HUANG, M., LEITZELL, K., LONNOY, E., MATTHEWS, J. B. R., MAYCOCK, T. K., WATERFIELD, T., YELEKÇI, O., YU, R., ZHOU, B. (EDS.)]. (2021). Summary for Policy makers. In: *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge University Press. 42 s. Dostupné 20. 8. 2021 na: https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_SPM.pdf
- ISAACMAN, S., FRIAS-MARTINEZ, V., HONG, L., FRIAS-MARTINEZ, E. (2019). *Climate Change Induced Migrations from a Cell Phone Perspective*. Dostupné 24. 8. 2021 na: https://enriquefriasmartinez.info/yahoo_site_admin/assets/docs/CLIMATE_1.81125143.pdf
- JACOBSON, J. L. (1988). Environmental Refugees: a Yardstick of Habitability. *Bulletin of Science, Technology and Society*, 8(3): 257 – 258.
- LACZKO, F., RANGO, M. (2014). Can Big Data help us achieve a migration data revolution? *Migration Policy Practice*, IV(2): 20 – 29.
- LASKA S., MURROW, B. (2006). Social Vulnerabilities and Hurricane Katrina: An Unnatural Disaster in New Orleans. *Marine Technology Society Journal*, 40(4): 16 – 26.
- LENTON, T. M., HELD, H., KRIEGLER, E. (2008). Tipping elements in the Earth's climate system. *Proc. Natl Acad. Sci. USA*, 105: 1786 – 1793.
- LENTON, T. M., ROCKSTORM, J., GAFFNEY, O., RAHMSTORF, S., RICHARDSON, K., STEFFEN, W., SCHELLNHUBER, H. J. (2019). Climate tipping points – too risky to bet against. *Nature*, 575: 592 – 595.

- LOVELL, J. (2007). *Climate change to make one billion refugees - agency*. Reuters. Dostupné 27. 8. 2021 na: <http://www.reuters.com/article/latestCrisis/idUSL10710325>
- LU, X., WRATHALL, D. J., SUNDSØY, P. R., NADIRUZZAMAN, MD., WETTER, E., IQBAL, A., QURESHI, T., TATEM, A., CANRIGHT, G., ENGØ-MONSEN, K., BENGTTSSON, L. (2016). Unveiling Hidden Migration and Mobility Patterns in Climate Stressed Regions: A Longitudinal Study of Six Million Anonymous Mobile Phone Users in Bangladesh. *Global Environmental Change*, 38: 1 – 7.
- MCDONNELL, T. (2018). *The Refugees the World Barely Pays Attention To*. NPR. Dostupné 27. 8. 2021 na: <https://www.npr.org/sections/goatsandsoda/2018/06/20/621782275/the-refugees-that-the-world-barely-pays-attention-to>
- MCLEMAN, R., SMIT, B. (2004). *Climate change, migration and security*, Canadian Security Intelligence Service, Commentary No. 86, Ottawa. Dostupné 20. 8. 2021 na: <https://www.sprep.org/att/IRC/eCOPIES/global/157.pdf>
- MCLEMAN, R., SMIT, B. (2005). *Assessing the security implications of climate change-related migration*. Presentation to workshop on Human Security and Climate Change, 21st to 23rd June 2005, Oslo. Dostupné na: https://www.ipcc.ch/apps/nj-lite/srex/nj-lite_download.php?id=5866
- MCLEMAN, R. (2006). Global warming's huddled masses, *The Ottawa Citizen*. 64 s. Dostupné 27. 8. 2021 na: https://www.iisd.org/system/files/publications/migration_climate.pdf
- MISSIRIAN, A., SCHLENKER, W. (2017). Asylum applications respond to temperature fluctuations. *Science*, 358(6370): 1610 – 1614.
- MORRIS, J. L., COTTRELL, S., FETTIG, C. J., HANSEN, W. D., SHERRIFF, R. L., CARTER, V. A., CLEAR, J. L., CLEMENT, J., DEROSE, R. J., HICKE, J. A., HIGUERA, P. E., MATTOR, K. M., SEDDON, A. W. R., SEPPÄ, H. T., STEDNICK, J. D., SEYBOLD, S. J. (2017). Managing bark beetle impacts on ecosystems and society: priority questions to motivate future research. *J. Appl. Ecol.*, 54: 750 – 760.
- MORRISSEY, J. (2012). Rethinking the Debate on Environmental Refugees: From Maximalists and Minimalists to Proponents and Critics. *Journal of Political Ecology*, 19(1): 36 – 49.
- MOUGEOUT, L. (1992). *Outmigration Induced by Environmental Degradation*. Environment Department. World Bank, Washington D. C. Dostupné 20. 8. 2021 na: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/995041468323374213/pdf/105170REPLACE-MENT0WDR01992.pdf>
- MYERS, N. (1993). Environmental refugees in a globally warmed world. *Bioscience*, 43(11):752 – 761.
- MYERS, N., JENNIFER, K. (1995). *Environmental Exodus: An Emergent Crisis in the Global Arena*. Washington DC: Project of the Climate Institute. 246 s. Dostupné 20. 8. 2021 na: <http://www.climate.org/archive/PDF/Environmental%20Exodus.pdf>
- MYERS, N. (1997). Environmental Refugees. *Population & Environment*, 19(2): 167 – 182.

- MYERS, N. (2002). Environmental Refugees: A Growing Phenomenon of the 21st Century. *Philosophical Transactions of The Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*, 357(1420): 609 – 613.
- MYERS, N. (2005). *Environmental Refugees: An emergent security issue*. 13th Economic Forum, Prague, May 2005. Dostupné 30. 8. 2021 na: <https://www.osce.org/eea/14851>
- NICHOLLS, R. J., LOWE, J. (2004). Benefits of mitigation of climate change for coastal areas, *Global Environmental Change*, s. 14. Dostupné 10. 8. 2021 na: https://www.ipcc.ch/apps/njlite/srex/njlite_download.php?id=5866
- NICHOLLS, R. J., TOL, R. S. J. (2006). Impacts and Responses to Sea-Level Rise: A Global Analysis of the SRES Scenarios Over the 21st Century. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological Sciences*, 364: 1073 – 1095.
- NIKIMAA, L. (2018). *How can we measure forest resilience?* Report from a workshop in Bonn. Dostupné 19. 9. 2018 na: <https://resilience-blog.com/2018/09/19/how-can-we-measure-forest-resilience-report-from-a-workshop-in-bonn/>
- NUNN, P. D., KOHLER, A., KUMAR, R. (2017). Identifying and Assessing Evidence for Recent Shoreline Change Attributable To Uncommonly Rapid Sea-Level Rise in Pohnpei, Federated State of Micronesia, Northwest Pacific Ocean. *Journal of Coast Conservation*, 21(719): 719 – 730.
- OLIVER-SMITH, A. (2012). Debating Environmental Migration: Society, Nature and Population Displacement in Climate Change. *Journal of International Development*, 24: 1058 – 1070.
- PARRY, M. L., CANZIANI, O. F., PALUTIKOF, J. P., van der LINDEN, P. J., HANSON, C. E. (2007). Conditions In: *Climate Change: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, pp. 133 – 171. Cambridge, UK: Cambridge University Press. Dostupné na: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ar4_wg2_full_report.pdf
- PIELKE, R., PRINS, G., RAYNER, S., SAREWITZ, D. (2007). Lifting the taboo on adaptation: renewed attention to policies for adapting to climate change cannot come too soon. *Nature*, 445(7128): 597 – 598.
- PIGUET, É. (2010). Linking Climate Change, Environmental Degradation, and Migration: A Methodological Overview. *Wiley interdisciplinary reviews: Climate Change*, 1(4): 517 – 524.
- PIGUET, É., LACZKO, F. (eds.) (2014). *People on the Move in a Changing Climate: The Regional Impact of Environmental Change on Migration*. 30 s. ISBN 978-94-007-6984-7.
- PRAKASH, A. (2018). Boiling Point. *Finance and Development*, 55(3): 64 p. International Monetary Fund. Dostupné september 2018 na: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2018/09/southeast-asia-climate-change-and-greenhouse-gas-emissions-prakash.htm>
- RALEIGH, C., LISA J., IDEAN, S. (2008). *Assessing the Impact of Climate Change on Migration and Conflict*. Geneva: The World Bank Group. 41 s. Dostupné 20. 8. 2021 na:

<https://environmentalmigration.iom.int/assessing-impact-climate-change-migration-and-conflict>

- RAMLOGAN, R. (1996). Environmental Refugees: A Review. *Environmental Conservation* 23(1): 81 – 88.
- REYER, C., BROUWERS, N., RAMMIG, A., BROOK, B., EPILA, J., GRANT, R., HOLMGREN, M., LANGERWISH, F., LEUZINGER, S., LUCHT, W., MEDLYN, B., PFEIFER, M., STEINKAMP, J., VANDERWEL, M. C., VERBEECK, H., VILLELA, D. M. (2015). Forest resilience and tipping points at different spatio-temporal scales: approaches and challenges. *Journal of Ecology*, 103: 5 – 15.
- RIGAUD, K. K., DE SHERBININ, A., JONES, B., BERGMANN, J., CLEMENT, V., OBER, K., SCHEWE, J., ADAMO, S., McCUSKER, B., HEUSER, S., MIDGLEY, A. (2018). *Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration*. The World Bank. Dostupné 22. 8. 2021 na: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29461>
- RIPPLE, W. J., WOLF, C., NEWSOME, T. M., GREGG, J. W., LENTON, T. M., PALOMO, I., EIKELBOOM, J. A. J., LAW, B. E., HUQ, S., DUFFY, P. B., ROCKSTRÖM, J. (2021). World 99 Scientists' Warning of a Climate Emergency 2021. *BioScience*, 71(9): 894 – 898.
- ROY, E. A., GALLAGHER, S. (2019). *One day we'll Disappear: Tuvalu's Sinking Islands*. The Guardian. 256 s. Dostupné 16. 5. 2019 na: <https://www.theguardian.com/global-development/2019/may/16/one-day-disappear-tuvalu-sinking-islands-rising-seas-climate-change>
- SCHADE, J. (2012). Les migrants des politiques climatiques : nouveaux défis face aux déplacements générés par le changement climatique. *Cultures & Conflits*, 88(Winter): 85 – 110.
- SCLAR, E. D., GARAU, P., CAROLINI, G. (2005). The 21st century health challenge of slums and cities. *The Lancet*, 365(9462): P 901 – 903.
- SENGUPTA, S., POPOVICH, N. (2018). *Global Warming in South Asia: 800 Million at Risk*. The New York Times. Dostupné 28. 6. 2018 na: <https://www.nytimes.com/interactive/2018/06/28/climate/india-pakistan-warming-hotspots.html>
- SHAH, I., DESHPANDE, G. C., TARDEJA, P. N. (2004). Outbreak of dengue in Mumbai and predictive markers for dengue shock syndrome. *J. Trop. Pediatrics*, 50: 301 – 305.
- STERN, N. (Ed.). (2006). *The Economics of Climate Change: The Stern Review*. Cambridge University Press. Dostupné 20. 8. 2021 na: http://mudancasclimaticas.cptec.inpe.br/~rmclima/pdfs/destaques/sternreview_report_complete.pdf
- SUHRKE, A. (1992). *Environmental degradation, migration and conflict*. Paper presented at the Brookings Institutions, Washington, D. C. Dostupné máj 1992 na: <https://www.brookings.edu/research/the-climate-crisis-migration-and-refugees>
- SUHRKE, A., VISENTIN, A. (1991). The Environmental Refugee: A New Approach. *Eco-decision*, 2: 73 – 74.

- THE NANSEN INITIATIVE. (2015). *Disaster-Induced Cross-Border Displacement*. Dostupné december 2015 na: <https://nanseninitiative.org/wp-content/uploads/2015/02/PROTECTION-AGENDA-VOLUME-1.pdf>
- TROLLDALEN, J., BIRKELAND, N., BORGES, J., SCOTT, P. (1992). *Environmental refugees: a discussion paper*. World Foundation for Environment and Development and the Norwegian Refugee Council, Oslo. 20 s. Dostupné 20. 8. 2021 na: <https://www.unhcr.org/research/RESEARCH/3ae6a0d00.pdf>
- UNEP. (2020). *Emissions Gap Report*. 9th December 2020. Dostupné 8. 8. 2021 na: <https://www.unep.org/emissions-gap-report-2020>
- UNFCCC. (2014). *Climate Change Danger to South Asia's Economy*. Dostupné 19. 8. 2014 na: <https://unfccc.int/news/climate-change-danger-to-south-asias-economy>
- UNFCCC. (2017). *Pacific Islanders Faced with Migration Can Benefit from Paris Agreement*. Dostupné 9. 2. 2017 na: <https://unfccc.int/news/pacific-islanders-faced-with-migration-can-benefit-from-paris-agreement>
- UNHCR. (2003). *Sexual and gender-based violence against refugees, returnees and internally displaced persons: Guidelines for prevention and response*. Geneva, 2003. Dostupné 23. 8. 2021 na: <https://www.unhcr.org/protection/women/3f696bcc4/sexual-gender-based-violence-against-refugees-returnees-internally-displaced.html>
- USGCRP. (2000). *Climate change impacts on the United States: The potential consequences of climate variability and change*. Overview: Agriculture, US Global Change Research Program. Dostupné 20. 8. 2021 na: <http://www.usgcrp.gov/usgcrp/Library/nationalassessment/overviewagriculture.htm>
- WEERASINGHE, S. (2018). *In Harm's Way: International protection in the context of nexus dynamics between conflict or violence and disaster or climate change*. Paper No. PPLA/2018/05, December 2018. 210 s. Dostupné 8. 8. 2021 na: <https://www.unhcr.org/5c1ba88d4.pdf>
- WERZ, M., CONLEY, L. (2012). *Climate Change, Migration, and Conflict in Northwest Africa*. Center for American Progress. Dostupné apríl 2012 na: <https://www.scribd.com/document/347900865/climate-migration-nwafrica-pdf>
- WESTING, A. H. (1992). Environmental refugees: a growing category of displaced persons. *Environmental Conservation*, 19(3): 201 – 207.
- WORLD WEATHER ATTRIBUTION. (2020). *Siberian heatwave of 2020 almost impossible without climate change*, 15th July 2020. Dostupné 8. 8. 2021 na: <https://www.worldweatherattribution.org/siberian-heatwave-of-2020-almost-impossible-without-climate-change>
- ZHOU, C., ZELINKA, M. D., DESSLER, A. E., WANG, M. (2021). Greater committed warming after accounting for the pattern effect. *Nat. Clim. Change*, 11: 132 – 136.

Nakladatelství Leges, s. r. o.
Lublaňská 61, Praha 2
www.knihyleges.cz

